

אלטנוילנד תיאודור הרצל

בין חלום

ומציאות

השוואת 1984 של ג'רג' אורוול לאלטנוילנד של תיאודור הרצל

מניש העבודה: ישראל עמנואל

מנחה העבודה: דודי פויכטוונגר

מרכז עבודות הנמר: שוקי זקבך

פרטים: 323013185, ישיבת מקור

חיים, כפר עציון, 02-9934810, הר

המור 14 פדואל, 03-9331345

תאריך הגשה: אדר, תשע"ח/ פברואר

TRIKET ÄR SLAVERI

2	מבוא
5	חלק ראשון - השוואה רעיונית
5	הקדמה
6	הומניזם
13	סוציאליזם
18	שכל ישר
24	לאומיות
32	סיכום החלק הראשון
33	חלק שני - השוואת התוכן
33	הקדמה
33	מאפיינים חיצוניים
33	כוונת הסופרים
36	היוצר כנביא
37	כוחה של היצירה
38	מוטיבים ספרותיים
38	אוטופיה ודיסטופיה
41	דמויות - הקשר למציאות
46	התייחסות למבנים חברתיים
46	מוסד נישואים מול מין פרוע
49	הדת - ממסד או רגש?
54	השפה - בין אדישות למרכזיות
57	סיכום החלק השני
58	חלק שלישי - השוואת מציאות
58	הקדמה
58	טכנולוגיה
61	ערכים
61	סוציאליזם
62	טוטליטריזם וחופש
63	ידע
64	פמיניזם
66	מדינת היהודים
78	סיכום החלק השלישי
79	על שני מגדלורים של אנושיות - סיכום ומסקנות
82	נספחים
86	ביבליוגרפיה

מבוא

הקשר בין חלום ומציאות הוא עניין מרתק. כיצד תלוי החלום במציאות, וכיצד משתנה המציאות כתוצאה מהחלום? בעבודת הגמר שלהלן ארצה לבדוק את היחס שבין חלום למציאות. כיצד מתגשם החלום במציאות, ולמה מתגשם דווקא החלום הזה ולא אחר. מה מאפיין את הקשר בין המניעים והמחשבות הגלומים ביצירה חולמת, וכן היצירה החולמת עצמה, לבין התגשמות חלומה במציאות?

שני הספרים אותם ביקשתי לבחון הם 1984 של ג'ורג' אורוול ואלטנוילנד של תיאודור הרצל. בחרתי בשני הספרים האלו בגלל כמה מאפיינים מיוחדים שלהם. שניהם מציגים תפיסות קוטביות של הקולקטיב האנושי, שני טיפוסים הפוכים של אדם חדש. שני הספרים מתייחדים בכך שניסו להשפיע על דפוסי ההתנהגות ועל האמונות של החברה. שני הסופרים גם הציגו עולם שהם מאמינים בהיתכנות קיומה. בנוסף, שניהם מציגים את מצעם הערכי באמצעים ספרותיים אוטופיים, כפי שנראה, והשפעתם ואזכוריהם בתרבות ניכרים. עניין נוסף שפיתה אותי לעסוק דווקא ב-1984 ובאלטנוילנד, הוא הזעזוע שחוויתי בקריאת 1984, וכן זהות מחבר אלטנוילנד, תיאודור הרצל, שהוא חוזה המדינה בה אני חי. לכן, באופן אישי התעניינתי בשני ספרים אלו.

בגלל כל התכונות המיוחדות הנ"ל, וכן הקשר האישי, מצאתי שיהיה מעניין לבחון דווקא את שתי היצירות החולמות האלו.

1984 הוא ספר דיסטופי מעורר אימה. מתואר בו עולם בו המחשבה והחופש מדוכאים, ואדם אחד בודד מנסה לשמור על מוחו חופשי וישר. אלטנוילנד הוא סיפור אוטופי- בארץ ישראל מוקמת חברה-מופת יהודית, בה מבקרים שני שונאי-אנושות, המגלים שהאדם מסוגל ליותר מכפי שחשבו.¹

בעבודה זו יושוו שני הספרים מבחינה אידאולוגית-ערכית, מבחינה ספרותית ומבחינת התגשמותם במציאות. המטרה היא לאפיין את הקשר בין הערכים שהובילו לכתיבת הספר, המוטיבים העלילתיים וההתגשמות עצמה. בעבודה תיבחן יכולתו של האדם לדמיין עולם- האם עולם דמיוני זה יכול להתגשם.

¹ עלילות שני הספרים, בקיצור, מצויות בנספחים.

הטענה המוצגת בעבודה היא שהקשר בין הספרים להתגשמותם הוא שהספרים הם מעין מגדלור ערכי המתווה דרך, והאנושות קיבלה בזרועות פתוחות את החזון, ובין השאר בגלל הספרים הנ"ל פנתה לכיוון שהם מצביעים.

בעבודה יוצגו ערכי-היסוד בהם מחזיקים אורוול והרצל, ויראה האם וכיצד הם מתבטאים בספרים. בהמשך ימצאו ויושוו הרכיבים הספרותיים והעלילתיים בשני הספרים, כדי לראות כיצד הממד הספרותי מבליט את התרומה המחשבתית-אידאולוגית לעיצוב פניה של החברה העתידית.

לאחר מכן ייבדק האם התגשמו חלק מתחזיות הספרים במציאות, וכיצד. יושוו מידת ההתגשמות של המוטיבים בספר בזמן כתיבתו, בתאריך היעד, ובזמננו אנו.

בתור סיום, יתקיים ניסיון להבין מה מאפיין את הקשר בין המניעים, הכלים, והתגשמותם של חלומות. אני חושב שראוי להתייחס לחלומות בכובד ראש, שכן חלומות הם משני-מציאות. כך כתב הרצל על חלומות באחרית הדבר היפה של אלטנוילנד:

"החלום אינו שונה בהרבה מן המעשה, כמו שחושבים רבים. כל מעשיהם של בני האדם היו פעם חלומות; כל מעשיהם יהיו ביום מן הימים חלום."²

אם כן- למען החולמים, למען החלום. למען החירות, למען האפשרות, למען הבחירה נוצרים החלומות. על פי הרצל, החלום הוא-הוא המציאות. החלום של ההווה הוא העתיד. החלום של העבר הוא ההווה.³

ננסה להבין מה מאפיין חלום שמתגשם.

במהלך העבודה אשתמש בספרות המקור:

(א) בנימין זאב הרצל, אלטנוילנד (תל אביב, 2007)

² הרצל, אלטנוילנד, תל אביב, עמ' 229, אחרית דבר. מעתה, בכל פעם שיובא ציטוט של הרצל בלי שם הספר ידובר באלטנוילנד מהמהדורה הנ"ל.

³ זוהי מעין פרפרזה על אמירתו של אורוול: "מי שבידיו השליטה על העבר בידיו השליטה על העתיד; מי שבידיו השליטה על ההווה בידיו השליטה על העבר;" אורוול, 1984, עמ' 199. מעתה, בכל פעם שיובא ציטוט של אורוול בלי שם הספר ידובר ב-1984 מהמהדורה הנ"ל.

(ב) ג'ורג' אורוול, 1984 (תל אביב, 2017)

(ג) ג'ורג' אורוול, מדוע אני כותב (תל אביב, 1984)

וכן בספרות מחקרית כגון:

שלמה אבינרי, הרצל (ירושלים, 2007)⁴

אפרים ברוידא, "דברים אחדים על הרצל" מתוך אורוול, מדוע אני כותב (תל אביב, 1984)

⁴ הערה מעניינת - אורוול אסר בצוואתו לכתוב עליו ביוגרפיה.

חלק ראשון – השוואה רעיונית

הקדמה

ערכיו של ספר וערכיו של כותבו לא תמיד זהים. בחלק הראשון נבחן את ערכי-היסוד של כותבי הספרים, אורוול והרצל, ונראה האם וכיצד ערכי-יסוד אלו מתבטאים ב-1984 ובאלטנוילנד.

ננסח קודם כל מהו ערך-יסוד: באידיאולוגיה של אדם, כל אדם, אם נוריד ממנה את הרעיונות והערכים השוליים לכאורה, הנשענים בדרך כלל על ערכים אחרים, נגלה מספר מצומצם של ערכים שהם ערכי-היסוד: הדברים המגדירים את האדם כמו שהוא, נקודת המוצא שלו, האקסיומה שלו. בדומה לחוקה במדינה או עקרונות יסוד במשפט, כך ערכי-היסוד מגדירים את האדם כפי שהוא, בניגוד לערכים הניתנים לשינוי במאמץ פחות.⁵

בבחינה כללית מצאתי שערכי היסוד של אורוול ושל הרצל במשותף הם הומניזם וסוציאליזם, והשוני ביניהם הוא שערך יסוד נוסף שאורוול האמין בו הוא שכל ישר (גם הרצל האמין בסך הכל בשכל ישר, אין זה ערך יסוד שלו), והרצל האמין בלאומיות בתור ערך יסוד. (כנ"ל) עכשיו נעבור על כל אחד מהערכי-היסוד שנמצא, ונבחן האם הם תואמים את מחשבתם של הכותבים, והאם וכיצד ערכים אלו מובעים ביצירות הנבחרות.⁶

טענתי היא שעל אף שערכי-היסוד של הסופרים דומים למדי, ערכי-היסוד המובעים בספרים לא חופפים.

⁵ כמובן שזהו ספקטרום, מבחינת המאמץ, ושזוהי דעתי האישית, ועל פיה אני מסדר את הפרק להלן.
⁶ חשוב להבין שבמידה מוסיימת כל הערכים הנ"ל מבוססים על ערך ההומניזם הבסיסי. סוציאליזם, שכל ישר ולאומיות הם ערכים הנובעים מהרעיון ההומניסטי, אך זהו ערך מעורפל וגדול מכדי להגדירו כערך מקשר בין סופרים או ספרים.

הומניזם

הגדרה

ההומניזם הוא תנועה פילוסופית-פוליטית שפותחה בעיקרה ברנסנס האיטלקי, והוא אחד הרעיונות הנפוצים ביותר בעולם. כך מגדיר את ההומניזם הפילוסוף אריך פרום:

”הומניזם במובניו הפשוטים ביותר הוא אמונה באחדות המין האנושי ובפוטנציאל של האדם לשכלל את עצמו במאמציו שלו”⁷

או בהגדרתו של עמנואל קאנט:

”כי כל אדם ייראה תמיד כתכלית עצמו ולא כאמצעי למטרה כלשהי וכי כל כלל מוסרי הוא מוסרי כל עוד הוא אוניברסלי.”⁸

ההומניזם הוא רעיון הסובר שהכל נמדד ביחס לאדם הפרטי וביחס לאנושות, ומקנה לשני אלו משמעות מיוחדת ביקום. האדם עצמו הוא התכלית והעיקר. הוא גם סובר שבני האדם שווים במהותם, וכן שהאדם נמדד ביחס לאנושיות שבו, וביחס לעצמיות אליה הוא מסוגל להגיע, ולא ביחס לאלוהים למשל.

ההומניזם גם מדגיש את האוטונומיה שיש לאדם על גופו ואת החופש שלו, וכי הוא אינו משמש ככלי של אדם אחר.

אני טוען בקטע זה שאורוול והרצל היו שניהם הומניסטים, וש-1984 ואלטנוילנד מבוססים על ערך יסוד זה.⁹

⁷ אורי רפ, "מקורות ההומניזם", מתוך **הומניזם - הרעיון ותולדותיו**, תל אביב, 1991. ראו באינטרנט: <http://lib.cet.ac.il/pages/item.asp?item=11252&author=1739>

⁸ יעקב מלכין, **במה מאמינים יהודים חילונים**, תל אביב, 2000, עמ' 13

⁹ כפי שנראה, באלטנוילנד מתבטא ההומניזם בעיקר בלאומיות.

התפתחות ההומניזם לאורך השנים

להומניזם קשר הדוק עם רוב הרעיונות המודרניים, וביניהם הסוציאליזם, הקפיטליזם, הלאומיות ועוד, ומהווה את הבסיס לעולם המערבי ושלוחותיו, אותו אנו מכירים היום.¹⁰

ההומניזם החל משני מקורות נפרדים – ההומניזם האליטיסטי-אינטלקטואלי שהתפתח ברנסנס, וההומניזם הפוליטי-אישי שהתפתח בעיקר במדינות אירופה. שני הזרמים התאחדו בסוף המאה ה-18 בערך.¹¹

לאחר ששני מקורות ההומניזם התאחדו, התפתח ההומניזם לשלושה זרמים עיקריים – הליברלי, הסוציאליסטי והדרוויניסטי.¹²

מטרתו העיקרית של הזרם הליברלי היא לקדם את רווחתו של האדם היחיד, והוא מדגיש את החירות כזכות החשובה ביותר של האדם.

הזרם הסוציאליסטי דוגל לעומת זאת ברווחתה של כלל האנושות, ולכן רואה בשוויון ערך חשוב, שכן חוסר-השוויון משמעותו אפליית אדם על רקע חיצוני, ולא על פי עצם מהותו כאדם.¹³

הזרם הליברלי, הסוציאליסטי והדרוויניסטי התפשטו ברחבי העולם, ונאבקו אחד בשני במלחמת העולם השנייה ובמלחמה הקרה שבאה אחריה. בימינו הזרם המקובל הוא הזרם הליברלי בתוספת נגיעות סוציאליסטיות, בעוד הזרם הדרוויניסטי הפך למוקצה מחמת מיאוס.

יש להדגיש שההומניזם אינו מיושם בכל העולם. ישנן עוד מדינות דיקטטורה רבות, הפרה של זכויות אדם, וכן השתקה ורדיפה. אך באופן כללי ניתן לומר שבחמש-מאות השנה האחרונות ההומניזם הולך ותופס לו מקום כאחד הרעיונות המרכזיים והבסיסיים שבאנושות.¹⁴

¹⁰ העמוד הנ"ל מבוסס על "מקורות ההומניזם", ראו הערה 8

¹¹ המקור הרנסנסי התבסס על היצירתיות והתרבות שיוצר האדם, תרבות בתור דבר שאדם יוצר ומושפע ממנו. ניתן לומר שזרם זה עוסק באדם כפי שהוא צריך להיות – באדם האידיאלי. זהו המקור המחשבתי.

לעומתו, המקור השני, עוסק באדם ובחולשותיו. הוא יוצא מנקודת הנחה שבני האדם זקוקים לשלטון, אך השלטון משחית, ולכן עיקר מטרתו הייתה למצוא דרך להגן על האדם היחיד מפני השלטון הדורסני. מקור זה נאבק על זכויות האדם ליחידים. זהו המקור הפוליטי.

¹² הזרם הדרוויניסטי, אף שיש שאינם מגדירים אותו כזרם הומני, עדיין מתבסס על הצבת האדם במרכז. מטרתו של זרם זה היא לשפר את האדם – הוא אינו מאמין בשוויון בין כל בני האדם, וסובר שיש אנשים נעלים יותר ופחות, ושיש לעזור לאבולוציה לקדם רק את האדם המושלם, האידיאלי.

¹³ יש לשים לב שההומניזם-הסוציאליסטי והסוציאליזם אינם אותו הדבר. סוציאליזם היא תורה כלכלית, ואילו ההומניזם-הסוציאליסטי הוא גישה פילוסופית.

¹⁴ מעניין לציין שבמידה זו או אחרת רוב הדתות אימצו את ההומניזם, ומקיימות מעין הומניזם-דתי. כמו כן – היום מתפתח תחום הטרנס-הומניזם, ששואף לנצל אמצעים טכנולוגיים כדי להתגבר על המגבלות הביולוגיות של האדם.

יחסו של אורוול להומניזם

אורוול, שעבד כשוטר בבורמה במשך חמש שנים, שנא את עבודתו. לאחר שעזבה, הוא פנה לעבוד במקומות הבזויים והנמוכים ביותר. וכך הוא מתאר את הסיבה:

”הייתי מודע למשא אשמה כבד מאוד שהיה לי לכפר עליו... אילו אתם עושים במשך חמש שנים מלאכה שאתם פוסלים לחלוטין ודאי שגם אתם הייתם חשים כך... חשתי כי עליי להימלט לא רק מהאימפריאליזם, אלא מכל צורה של שלטון אדם באדם.”¹⁵

כאן מביע אורוול את אמונתו בדבר האוטונומיה שיש לכל אדם באשר הוא ואת זכותו לחופש. נראה שאורוול היה מאמין גדול בזכות האדם לחופש והתנגד לכל סוג שהוא של כפייה. הוא אמנם סבר שראוי לקדם את אושרה הכללי של האנושות, אך אל לקידום זה לרמוס את אושרו של האדם היחיד, או לכפות עליו דברים שאינם חפץ בהם. כמו כן הוא התנגד במוצהר לכל סוג שהוא של פשיזם או קומוניזם,¹⁶ כך שניתן לומר שאורוול מאמין בהומניזם ליברלי, עם נגיעות סוציאליסטיות חזקות.¹⁷

אורוול גם מאמין בכך שבני-האדם ראויים ליחס שווה. במאמרו כנגד האנטישמיות בבריטניה נראה בבירור שהוא מתנגד לכל סוג של גזענות, ושכל הבדל בין עמים או מעמדות או ביחס אליהם נובע בעיקר מדעות קדומות, וגם אם קיים אינו מתיר יחס מפלה.¹⁸

מכאן ניתן לראות שאורוול הוא הומניסט, והאדם כערך הוא מרכזי אצלו,¹⁹ והוא מאמין בחשיבות החופש של האדם – ובעצם בכך שאורוול מקדש את החופש הוא מתנגד לטוטליטריזם.²⁰

¹⁵ אפרים ברוידא, ”דברים אחדים על אורוול”, מתוך **מדוע אני כותב**, תל אביב, 1984, עמ' 181.
¹⁶ אורוול, **מחווה לקטלוניה**, תל אביב, 2012, בו מתואר כיצד הוא נלחם בפשיסטים וניצל בקושי מזרועות המיליציות הסטליניסטיות, שטבחו במליציה בה היה אורוול.

¹⁷ ניתן לראות זאת מאמונתו של אורוול בסוציאליזם, בהמשך החלק.

¹⁸ ראו יחסו המיוחד לעם הבריטי, שם, עמ' 32.

¹⁹ ג'פרי לי הייל, ”The Humanism of George Orwell”

<https://digital.library.unt.edu/ark:/67531/metadc131467>

²⁰ הטוטליטריזם הוא שיטת משטר המגבילה את תושביה ושולטת בהם בצורה חזקה ויצאת-דופן. היא כוללת שישה מאפיינים: (א) אידיאולוגיה מפותחת (ב) מפלגת המונים יחידה (ג) שליטה על אמצעי תקשורת (ד) שליטת ופיקוח על הכלכלה (ה) שליטה ופיקוח על כלי נשק (ו) טרור פיסיופסיכולוגי. ע"פ האמור לעיל, הפשיזם והקומוניזם הם משטרים טוטליטריים. ניתן לומר שגם הפונדמנטליזם הדתי הוא משטר טוטליטרי. אורוול מתייחס לטוטליטריזם ב-1984 בתור אויבו העיקרי. קרל יואכים פרידריך וזביגנייב בז'ד'ינסקי ”קוי האופי הכלליים של הדיקטטורה הטוטליטרית” מתוך שמואל נח איזנשטדט, **מדינה וחברה**, תל-אביב, 1978, עמ' 267-276.

הומניזם ב-1984

באוקיאנייה ההומניזם כבר כמעט ואינו קיים. מתואר בספר איך בקולנוע מוקרנים סרטים בהם נטבחים פליטים, וכיצד הקהל מריע.²¹ מתואר גם כיצד תליית מרגלים הופכת למאורע ציבורי משעשע.²² אירועים אלו מעידים על חוסר הכבוד לאדם באשר הוא אדם השורר באוקיאנייה.

החופש באוקיאנייה גם הוא מוגבל כמעט לחלוטין- עם הטלסקרין, משטרת המחשבות ועיני האח הגדול הניבטות מכל פינה, לאדם אין יכולת לקבוע כמעט שום דבר בחייו- החל מבת זוגתו ומשפחתו, וכלה בחלוקת התקציב ובמקום העבודה. כך כותב וינסטון ביומנו:

”אל העתיד או אל העבר, אל אותו זמן שבו תהיה המחשבה בת חורין, שבו יהיו בני-האדם שונים איש מרעהו... מאת עידן של אחידות...”²³

קריאה זו מעידה על חוסר-החירות שבאוקיאנייה- המתבטא בכך שלא ניתן אפילו לחשוב כרצונך. כך גם כל מטרתם של שיחדש ושל חדררי העינויים היא למגר את המחשבה החופשית.²⁴

בספר מופיע אזכור אחד לאוקיאניי האידיאלי, ובכך ישנו אולי רמז לסגידה לאדם, בצורת הומניזם דרוויניסטי:

”הטיפוס הגופני שהמפלגה מעלה אותו כאידיאל- צעירים גבהי-קומה ושריריים ורביות גבהות-חזה, בהירות-שער, מלאות חיים, שזופות, חופשיות...”²⁵

אך אזכור יחיד זה אינו משמעותי דיו. ולכן נראה שהומניזם-דרוויניסטי אינו מתקיים באוקיאנייה. הפרולים, בני המעמד הנמוך באוקיאנייה, נחשבים על פי סיים, עמיתו החכם של וינסטון, כיצורים שאינם בני אדם.²⁶

כך נמשכת המגמה המחלקת בין בני אדם באוקיאנייה, מגמה לא הומנית בעליל.

²¹ אורוול, עמ' 10

²² אורוול, עמ' 42

²³ אורוול, עמ' 25

²⁴ אורוול, עמ' 44, ”כל מטרתה של שיחדש היא לצמצם את היקף המחשבה.”

²⁵ אורוול, עמ' 50-51

²⁶ אורוול, עמ' 45

לעומת המשטר האוקיאניי הלא-הומני, וינסטון הוא הומניסט מובהק. כך, השיחה המתנהלת בין וינסטון לאובריאן מבהירה את עמדות שני הצדדים:

"(וינסטון) 'סופכם להיכשל. יימצא משהו שידביר אתכם. החיים ידבירו אתכם.'
 (אובריאן) 'בידינו השליטה על החיים... אתה מדמה בנפשך שמצוי משהו המכונה הטבע האנושי, והוא יתמלט חימה מפני מה שנעשה ויקום עלינו. אנל אנחנו יוצרים את הטבע האנושי. בני-האדם הם כחומר ביד היוצר... כמוהם כבעלי חיים...'
 'לא איכפת לי. בסופו של דבר ינצחו אתכם...'
 'אתה רואה סימן לכך שדבר זה עתיד להתרחש?...'
 'לא. אני מאמין בכך, אני יודע שסופכם להיכשל. יש משהו ביקום- איני יודע מה, רוח, עקרון- שלעולם לא תתגברו עליו...'
 'מהו איפוא אותו עקרון שסופו להדביר אותנו?'
 'אינני יודע. רוח האדם.'
 'ואתה רואה בעצמך אדם?'
 'כן.'
 'אם אתה אדם, וינסטון, הרי אתה האדם האחרון.'"²⁷

כך רואים אנו שאורוול לא רק יצר את המשטר ב-1984 כלא-הומניסט, אל העמיד מולו את וינסטון לא רק כהומניסט, כאדם המאמין ברוח האדם, אלא בתור ההומניסט האחרון. השריד האחרון למה שקרוי אנושיות.²⁸

בסוף הספר, כאשר גם וינסטון נכנע ומעריץ את האח הגדול, מצייר אורוול חזון אימים-ההומניזם, בתור רעיון המעמיד את האדם כתכלית עצמו, אובד מן העולם.

יחסו של הרצל להומניזם

הרצל, שגדל בבודפשט ובווינה, שתיים מהערים הליברליות ביותר באוסטרו-הונגריה, אימץ מסביבתו את הרעיון ההומני.

²⁷ אורוול, עמ' 217-216

²⁸ כאן, כפי שנראה בפרק על השכל הישר, טמונה עיקר הביקורת של אורוול על החברה המערבית. חשוב רק להדגיש שאף שוינסטון האמין בהומניזם מטא-פיזי, כפי שמשמע מציטוט זה, אורוול בחל בסוג ההומניזם הזה.

הרצל, בתור סוציאליסט וציוני, התבסס על הומניזם. הוא האמין באידאליים אלה ככוללים את כל בני האדם, ויש לו התבטאויות הומניות רבות. כך בדברו על הציונות:

”איש לא חשב לחפש את הארץ המובטחת במקום ששם היא נמצאת-

והיא קרובה כל כך:

בתוך עצמנו פנימה”²⁹

בכך מביע הרצל את אמונתו כי הפתרון, הגאולה- ימצאו בתוך האדם. כי האדם עצמו הוא התכלית והמטרה. כך גם מתייחס הרצל לאמונתו כי כל בני האדם זכאים ליחס שווה:

”כל אדם יהיה חופשי ובלתי־מוגבל באמונתו או בכפירתו, כמו בלאומיותו. ואם יקרה שישבו בתוכנו גם בני אמונה אחרת, בני לאום אחר, נעניק להם הגנת כבוד ושוויון־זכויות חוקי.”³⁰

הנה כאן קורא הרצל ליהודים להתייחס בכבוד לבני דת או לאום אחרים- דבר המעיד הכבוד שרוחש הרצל לאדם באשר הוא אדם.

כך גם מדבר הרצל על הגשמת האידאל האנושי:

”...אין מתמצה הדבר, שהוא בשבילי הציונות... הכרח הוא, שיהיה טעם... לייסוריו של העם עשיר־הניסיונות. כיסופים אצל הצדק, אל התעלות אנושית, אלה בוודאי קיימים בנפשנו ואנו חייבים להביא אותם על סיפוקם. אולי נגלה בהזדמנות זו אפשרות של שיפורים חברתיים וגם נגשים אותם, שתצמח מהם תועלת גם לחלכאים ולקשי־היום של אומות אחרות, ואז רק נהיה ישראלים במלוא מובן המילה.”³¹

כאן מראה הרצל את אמונתו בכך שהציונות היא הגשמת האדם, והבאת הצדק והאושר לכלל האנושות כאן הוא דואג לחלשים ולמסכנים, ושואף לתיקונים חברתיים, ורואה בעיקר את טוב דברים המצביעים על תפיסה הומנית הנוטה לגישה הסוציאליסטית.

²⁹ אבינרי, הרצל, ירושלים, 2007, עמ' 7. אבינרי מביא בסמוך לציטטה זו בספרו ציטטה של המלחין האנטישמי ריכרד וגנר, המתכתבת באופן יפה עם זו של הרצל:

”למנות כל ארץ שמצאתי דומה כי אין לאל ידי: ורק את הנכספת לא מצאתי, את מולדתי!”.

³⁰ הרצל, **מדינת היהודים**, ירושלים, 1985, עמ' 66

³¹ הרצל, ”המטרה הקרובה – צ'ארטר בשביל ארץ־ישראל”, 1899.6.26, מתוך **כתבי הרצל, כרך 7 – בפני עם ועולם, א: נאומים ומאמרים ציוניים 1895-1899**, ירושלים, 1960, עמ' 378

מנגד, הנה כאן מביע כאן הרצל דבר המעלה את החירות כראש כל הערכים:

”לא תוטל חובת הציות על איש אלא בעניינים שהם הכרחיים לקיום המדינה ולקיום הסדר הציבורי. והעניינים ההכרחיים הללו לא יקבע אותם בשרירות־לב אדם אחד או כמה אנשים, לפי הנסיבות, אלא הם יהיו חקוקים בחוקים של ברזל.”³²

נראה אם כן שהרצל משלב בין הגישה הסוציאליסטית לגישה הליברלית, ומנסה לשלב בין חירות הפרט לאושר הכללי. אך בין אם הזרם העיקרי איתו מזדהה הרצל הוא סוציאליסטי או ליברלי, הרצל הוא בבירור הומניסט, המאמין ביכולת האדם להגיע לגדולות, וזהו בבירור אחד מערכי-היסוד שלו.

הומניזם באלטנוילנד

אחד הצירים המרכזיים של הספר הוא המאבק של דוד ליטבק התומך בזכויות בני המיעוטים בחברה החדשה, לבין הרב גייר שתומך בשלילת האזרחות מבני המיעוטים, מאחר שהחברה איננה שלהם.

דוד ליטבק מייצג את ההומניזם הרואה בכל בני האדם שווים, והרב גייר מחזיק בדעות גזעניות ולאומניות. כך לדוגמה אומר ליטבק לפרידריך:

”...חברי ואני לא מבדילים בין בני האדם. אנחנו לא את האדם לאיזה גזע או לאיזו דת הוא שייך. הוא צריך להיות בן אדם, זה הכל מבחינתנו.”³³

בחברה החדשה, יכולים האזרחים לבחור לעבוד במה שמתאים להם ביותר, בדומה לרוב החברות המודרניות, וכך כל אדם מנסה להגשים את עצמו בדרך הייחודית לו.

ההומניזם המובע בחברה החדשה הוא הומניזם ליברלי עם נגיעות סוציאליסטיות חזקות. קידום הכלל, מלבד המיסים, נראה כעניין התנדבותי. כך, בארמון-השלום שהוקם בירושלים האנושות, מתנוססת הכתובת ”שום דבר אנושי אינו זר לי” בלטינית.³⁴ דבר המביע את ההומניזם ההתנדבותי הזה.

³² הרצל, עניין היהודים – ספרי יומן, כרך א, 1895.6.14, ירושלים, 1997, עמ' 168

³³ הרצל, עמ' 57

³⁴ הרצל, עמ' 193

אך לא כל אנשי החברה החדשה תומכים בהומניזם הזה – ד"ר גייר ותומכיו שרוצים להנהיג אי-סובלנות בחברה החדשה,³⁵ ומעוניינים בחלוקת הרווחים של החברה החדשה בין היהודים בלבד, ולהתיר רק ליהודים להתקבל לחברה החדשה.

ניתן לומר באופן כללי שהחברה החדשה היא הומניסטית, המעודדת הומניזם סוציאליסטי, אך אינה מחייבת אותו, ובכך הריהי מוגדרת כבעלת הומניזם ליברלי, אך על הומניזם זה ישנו איום לאומי לא-הומני, השואף למתן זכויות יתר ליהודים על פני בני גזע או דת אחרים.

סיכום

ההומניזם, האמונה בערכם של האדם והאנושות, היא רעיון יסודי בתרבות המערבית. אורוול והרצל מחזיקים שניהם ברעיון ההומני, והא מהווה ערך-יסוד אצל של שניהם. זהו ערך-היסוד הראשון ששניהם מסכימים עליו. שניהם מאמינים בכבוד האדם (dignity) באשר הוא אדם, וסוברים שראוי להחזיק בגישה הומנית-ליברלית עם נגיעות סוציאליסטיות. שניהם מתנגדים לכל סוג של כפייה על אדם בודד, אך מנסים לתפוס את החבל בשני קצותיו וגם להגדיל את האושר האנושי הכללי.

ב-1984 מובע חשש כבד לשלומם של ההומניזם, ומתואר עולם אנטי-הומני, והאדם ההומני היחיד שנותר הוא וינסטון, הדמות הראשית, שגם הוא מובס בסוף. באלטנווילנד נפרס בפנינו מאבק על רוח החברה החדשה – בין ההומניסטים התומכים במתן זכויות למיעוטים, לבין הגזענים השוללים זכויות אלו. המאבק מסתיים בניצחון ההומניסטים.

סוציאליזם

הגדרה

הסוציאליזם מוגדר כ:

”מכלול רעיוני בעל מכנה משותף: התמיכה העקרונית בשיטה חברתית, המבוססת על בעלות משותפת על אמצעי הייצור וחלוקת המשאבים.”³⁶

³⁵ הרצל, עמ' 100

³⁶ ברוך קימרלינג, **בין מדינה לחברה – הסוציולוגיה של הפוליטיקה**, תל אביב, 1995, עמ' 211

אם כן, הסוציאליזם הוא הרעיון שאמור ליצור שוויון בייצור ובחלוקת המשאבים, באמצעות בעלות משותפת של הציבור. (לאו דווקא במסגרת המדינה)³⁷

כדי להשיג שוויון הסוציאליזם מנסה לבטל או לצמצם את השליטה של מעטים ברבים באמצעות משאבים כלכליים. הון פרטי אינו פסול אלא אם כן הוא משמש לשליטה באחרים.

אני מבקש לטעון בקטע זה שאורוול והרצל היו שניהם סוציאליסטיים, אך בעוד באלטנוילנד מובע הסוציאליזם, ב-1984 הסוציאליזם בקושי מוזכר.

התפתחות הסוציאליזם לאורך השנים

הסוציאליזם ינק משני מקורות עיקריים: הראשון, הרעיון הקואפרטיבי, שהופיע לקראת אמצע המאה ה-19, שייצג רעיון של שליטה משותפת של קהילות ברכושן.³⁸ השני הוא המרקסיזם. במניפסט הקומוניסטי נטען כי ההיסטוריה היא מלחמה בין המעמדות, ואילו המלחמה האחרונה היא מלחמה בין מעמד הפועלים, לבין המעמד המבוסס.³⁹

לאחר מכן התפתח הסוציאליזם והתבטא בעיקר בסוציאל-דמוקרטיה, המכירה בזכותו של הרוב על פני היחיד. הסוציאל-דמוקרטיה מתבטאת במדינת הרווחה, שמטרתה לחסל את העוני והבטחת שוויוניות גבוהה, אך נמנעת מכל סוג של מהפכות או ביטול הרכוש.⁴⁰

יחסו של אורוול לסוציאליזם

בשנים 1927-1929 חי אורוול בפריס ובלונדון עם המדוכאים שבבני האדם. אז התחזקה עמדתו הסוציאליסטית. לאחר מספר שנים, ב-1936, הוזמן אורוול על ידי איש-רוח סוציאליסטי לכתוב ספר על מעמד הפועלים בצפון אנגליה. בספר התגלה יושרו לראשונה - הוא ביקר לא רק את הממשלה או את הקפיטליזם - אלא גם את טרחנות הסוציאליסטיים והמרקסיסטיים, ויצא כנגד ברית-המועצות.

³⁷ בניגוד לקומוניזם, הפוסל את הרכוש הפרטי ודורש מהמדינה דווקא להשתלט על המשאבים הכלכליים באמצעות הלאמה, הסוציאליזם יוצא כנגד ההון המשמש לשליטה לא הוגנת של עשירים בעניים. הקומוניזם רואה בסוציאליזם רק של מעבר לקראת הקומוניזם המוחלט.

³⁸ הקטע מבוסס על ברוך קימרלינג, **בין מדינה לחברה - הסוציולוגיה של הפוליטיקה**, תל אביב, 1995, עמ' 212

³⁹ גישה זו מובעת גם ב-1984 על ידי מתנגדי המשטר. ראו אורוול, עמ' 149

⁴⁰ היום מדינות רבות בעולם הם סוציאל-דמוקרטיות, וביניהן מדינת ישראל.

ב-1937, במהלך שישנה את חייו, יצא אורוול להלחם לצד הרפובליקנים במלחמת האזרחים הספרדית. אורוול היה גם חבר ב-POUM, מליציה סוציאליסטית שלחמה בפשיסטים. כך תיאר את ברצלונה בשיא המלחמה:

”אתה נמצא בקהילה שבה התקווה היא דבר שכיח יותר מן האדישות או הציניות... באותה קהילה, שבה אין עיני אנשים לבצעם, שבה יש מחסור בכל דבר, אך אין זכויות-יתר ואין התרפסות, ואתה קולט אולי תחזית עמומה, מה עשויים שלבי הפתיחה של הסוציאליזם להיות...”⁴¹

וכן כתב ב-1937, לפני צאתו לספרד:

”ראיתי דברים נפלאים, וסוף-סוף אני מאמין באמת בסוציאליזם, מה שלא היה קודם מעולם.”⁴²

כאן ניתן לראות שאורוול הגדיר את עצמו ב-1937 בלב שלם כסוציאליסט. לקראת סוף המלחמה, לאחר שנפצע, הצליח להימלט מהמליציות הקומוניסטיות-סטנליסטיות, שנתמכו בידי ברית המועצות⁴³ ולחזור לאנגליה. מליציות אלה ניסו לפגוע במתנגדים הסוציאליסטיים והטרקוויסטיים של ברית המועצות. כתוצאה מכך גברה איבתו של אורוול לברית המועצות, לקומוניזם, ולטוטליטריזם בכללו.

ניתן לראות בבירור שאורוול מחזיק בסוציאליזם בתור ערך-יסוד.

סוציאליזם ב-1984

סוג המשטר הכלכלי והחברתי של אוקיאנייה אינו ברור. אוקיאנייה היא דיקטטורה טוטליטרית, אך ישנו שוק אפור חצי-חופשי. כמעט ואין רכוש פרטי, וכמעט כולם מועסקים אצל המפלגה, היוצרים מצב סמי-סוציאליסטי. מנגד – ישנם מעמדות- הפרולים, חברי המפלגה וחברי החוג הפנימי, מצב לא סוציאליסטי בבירור.

⁴¹ אפרים ברוידא “דברים אחדים על אורוול”, מתוך אורוול, **מדוע אני כותב**, תל אביב, 1984, עמ' 185, מתוך אורוול, **מחווה לקטלוניה**, תל אביב, 2012.

⁴² שם, שם.

⁴³ הקבוצות הסטנליסטיות שהיו לכאורה לצד POUM נגד הפשיסטים, תקפו את קבוצתו של אורוול לקראת סוף המלחמה, בגלל השתייכותה למחנהו של טרוצקי. אורוול מתאר זאת בספרו **מחווה לקטלוניה**, תל אביב, 2012

אורוול לא התייחס לסוציאליזם בספר בכוונה, שכן כוונתו הייתה להתריע מפני הטוטליטריזם, ולכן 1984 הוא רומן אנטי-טוטליטרי ותו לא. קוראים רבים לא הבינו את דעתו האנטי-טוטליטרית אך הסוציאליסטית של אורוול, וחשבו שאורוול הוא קפיטליסט. כששמע על כך אורוול הוא הבהיר את עצמו כשפנה לרבים וכתב:

”הרומן האחרון שלי אינו מכוון להיות התקפה על הסוציאליזם... אלא כהוקעה של העיוותים שכלכלה ריכוזית עלולה להם, ואשר הוגשמו בחלקם בקומניזם ובפשיזם... הטוטאליטריות, אם לא ילחמו נגדה, תוכל לנצח בכל מקום שהוא.”⁴⁴

אם כן, על אף שאורוול היה סוציאליסט, הסוציאליזם לא מובע ב-1984 כדי לתת מקום למסר האנטי-טוטליטרי.

יחסו של הרצל לסוציאליזם

יחסו של הרצל לסוציאליזם נתון במחלוקת- חלק קטן מהחוקרים סבורים שהרצל השתמש בסוציאליזם כדבר שנתן הילה לתנועה הציונית, ולא האמין בו באמת ובתמים. חלק אחר סבורים שהרצל היה סוציאליסט, ואף היה סוציאליסט בטרם היה ציוני. כך מתאר דרק יונתן פנסלר את הדעה הראשונה:

”העדיפות שניתנה במחשבתו של הרצל למדיניות (פרגמטיזם) הותירה מעט מקום לשיטה חברתית שיטתית... כשהרצל כתב ודיבר על תיקונים חברתיים במדינה היהודית שתקום בעתיד, נאחז הוא בסיסמאות, בדימויים מחייבים מאוצר המילים של הסוציאליזם... בכל מה שנתן הילה של הצלחה קרובה לתנועה הלאומית או עודד את התחושה של גודל האפשרויות שלה.”⁴⁵

דעה זו, שסוברת שיחסו של הרצל היה תועלתני גרידא, או אפילו לא מיושב, ויותר כמו נזרק לחלל האוויר, נתקלת בכמה בעיות. כך מציג פנסלר את הדעה השנייה:

”הרצל... זמן רב לפני פנייתו לציונות, היה מודאג בצורה עמוקה לגבי 'השאלה החברתית', מלא אהדה לסוציאליזם... הוכחה להשקפה זו באה, בין היתר, מהצעתו של הרצל משנת 1892

⁴⁴ אפרים ברוידא "דברים אחדים על אורוול", מתוך אורוול, מדוע אני כותב, תל אביב, 1984, עמ' 187-188. ההדגשה במקור.

⁴⁵ דרק יונתן פנסלר, תכנון האוטופיה הציונית, ירושלים, 2001, עמ' 63

לממשלת אוסטריה שאגודות עבודה ציבוריות... תוקמנה על ידי הממשלה הקיסרית כדי לתת תעסוקה מועילה להמוני המובטלים של הקיסרות.⁴⁶

בנוסף, ניתן לראות מכתבי הרצל שכבר כשהחל הרעיון הציוני אצלו, הוא היה סוציאליסט. כבר ב-'מדינת היהודים', הספר שבו משרטט הרצל את חזונו, ויצא לאור כבר ב-1896, שנה וחצי לפני הקונגרס הציוני הראשון, מופיעים רעיונות סוציאליסטיים רבים: הרצל מתאר כי הקרקעות במדינת היהודים יהיו שייכות למדינה, והן רק יוחכרו לאזרחים. ההתיישבות בארץ תיעשה באמצעות הקמת שיכונים פועלים ציבוריים ורשת של הסדרים חברתיים. כמו כן, הרצל רצה שגולת הכותרת של מדינת היהודים תהיה יום העבודה בן שבע השעות, עיקרון סוציאליסטי מובהק.⁴⁷

דעת אסכולת החוקרים השנייה נשמעת סבירה יותר, ולכן לדעתי הרצל אכן היה סוציאליסט. בהתאם לדעה זו, נראה שהסוציאליזם היה אחד מערכי היסוד של הרצל.

התבטאות הסוציאליזם באלטנוילנד

החברה החדשה שמקים הרצל באלטנוילנד היא סוציאליסטית בבירור. כך ניתן לראות בבעלות המשותפת של האזרחים בחברה החדשה, בעיתונים, במפעלים וביישובים. החינוך לגיל הצעיר מוענק בחינם, ולזקנים ולנכים יש ביטוח בריאות. השוק חופשי, אך לא לחלוטין. בחברה החדשה מבטא הרצל את שאיפתו לחברה שתגשים את הסוציאליזם ההדדי, או ההדדיות. (Mutualism)

כך מספר דוד ליטבק לפרידריך וקינגסקרוט על השיטה הכלכלית המונהגת בחברה החדשה:

"זוהי צורת הביניים בין היזמות הפרטית ובין השיתופיות. היא לא גוזלת מהיחיד את ההנעה להשגת הרכוש הפרטי ואת ההנאה ממנו, ועם זאת היא לא מונעת ממנו להתגונן, בשיתוף עמיתיו, מפני העליונות הקפיטליסטית."⁴⁸

כאן מביע הרצל את הפנטזיה הסוציאליסטית שלו – מעין גישת ביניים בין קומוניזם וקפיטליזם. בכך הדגם שנוצר בחברה החדשה דומה מאוד לדגם הסוציאלי-דמוקרטי.

⁴⁶ שם, שם.

⁴⁷ הרצל רצה שדגל המדינה יתבסס על עיקרון שבע השעות. הוא תיאר לעצמו דגל לבן שמתנוצצים בו שבעה כוכבים. שלמה אבינרי, **הרעיון הציוני לגווניו – הרצל: הפריצה אל דעת הקהל**, תל אביב, 1999, עמ' 113

⁴⁸ הרצל, עמ' 71

סיכום

הסוציאליזם, שיטה חברתית-כלכלית ששואפת לבעלות משותפת על המשאבים ולשיוויון, בביטויה בסוציאליזם-דמוקרטיה נפוצה מאוד בעולם. אורוול והרצל מחזיקים בסוציאליזם כערך-יסוד, ערך-היסוד המשותף השני שלהם.

ב-1984 הסוציאליזם כמעט ולא מופיע. אורוול השמיט אותו כדי לשמור על מבנהו האנטי-טוטליטרי של הספר, ואכן רבים מקוראי הספר לא הבינו את דעותיו הסוציאליסטיות. באלטנוילנד מתואר סוציאליזם אוטופי מיוחד-הדדיות, גישה חברתית שמקורותיה בקומוניזם ובקפיטליזם, ויוצרת כלכלה אינדבדואליסטית-קולקטיבית.

שכל ישר

הגדרה

השכל הישר (Common sense) הוא מושג פילוסופי, שמשמעותו היא התנגדות לכל חוסר-היגיון או מיסטיקה. כך:

”שיקול דעת זהיר המבוסס על בחינה פשוטה של המצב או העובדות.”⁴⁹

השכל הישר הוא בחינת המציאות בפשטות, על פי המציאות האובייקטיבית, ללא תחכום מטא-פיזי או על-חושי. חשוב להדגיש ששכל ישר סותר רציונליזם מוחלט, הסובר שכל דבר מובן ונמדד על פי מוחו של האדם, ולא בהכרח על פי החושים או המציאות האובייקטיבית. אף על פי שערך זה נשמע פשוט ובסיסי, נראה שבאידאולוגיות, דתות ומשטרים רבים עיקרון השכל הישר לא מתקיים במלואו.

טענתי הפרק זה היא בעוד אורוול מאמין בשכל ישר, רואה בו ערך-יסוד, ומביע אותו ב-1984, הרצל, גם אם אינו מתנגד לשכל ישר לא רואה בו ערך-יסוד, ולא מביע אותו באלטנוילנד.

⁴⁹ בתרגום חופשי מתוך **Merriam-Webster dictionary**, אין לבלבל עם המונח הנפוץ 'שכל ישר' שמשמעותו היגיון בריא.

התפתחות השכל הישר לאורך השנים

השכל הישר הוא ערך עתיק יומין, עוד מימיו של הפילוסוף היווני אריסטו.⁵⁰ הוא קיבל משמעויות רבות, בתור מעין 'רוח משותפת' או בתור מוסר בסיסי, או פשוט הבחינה של הטוב המתקבל מחמשת החושים. באופן כללי, השכל הישר הוא ניגוד המיסטיקה, המעוניינת בעיקר במה שלא נתפס בחמשת החושים.

יחסו של אורוול לשכל הישר

אורוול היה אדם ישר באופן מעורר השראה. כבר בסיפוריו הראשונים, כגון 'הריגת פיל',⁵¹ ברור מבטו הישר והרציני על המציאות, המפליא לתאר מצבים מסובכים בדיוק מרבי. גם בספרו 'מחווה לקטלוניה'⁵² שנכתב על מלחמת האזרחים בספרד הוא לא השמיט את החלק בו תקפו אותו המליציות הסטלינסטיות, על אף שהדבר פגע בשלמות האסתטית של הספר.⁵³

בספר שכתב על המצב הכלכלי בצפון אנגליה התגלתה ישירותו. הוא יצא לא רק נגד הממסד הקפיטליסטי, אלא גם נגד זה הסוציאליסטי. הוא לא היסס לומר את דעותיו, וכאשר טעה הודה בפה מלא. הוא היה אדם ישר, במלוא מובן המילה.⁵⁴

כך סיפר על אורוול ליונל טרילינג, פובליציסט יהודי-אמריקני:

"...שהוא לא היה גאון, ושלא התייצב בפני העולם אלא בתבונתו הפשוטה, הישירה שאין השלייה עמה..."⁵⁵

אם כן, אורוול היה אדם ישר, שהאמין במה שהראו לו חושיו, והסתכל על העולם בחדות ובצורה הגיונית. בנוסף, הוא גם הבחין בכך שעצם קיומו של המשטר הטוטליטרי מחייב את אי-קיומה של מציאות אובייקטיבית. כך הוא אומר:

⁵⁰ אריסטו, *De Anima Book III, chapter 2*, Newburyport, 2011

⁵¹ אורוול, *מדוע אני כותב*, תל אביב, 1984, עמ' 7

⁵² אורוול, *מחווה לקטלוניה*, תל אביב, 2012

⁵³ אפרים ברוידא, "דברים אחדים על אורוול", מתוך אורוול, *מדוע אני כותב*, תל אביב, 1984, עמ' 188

⁵⁴ שם, עמ' 184

⁵⁵ שם, עמ' 189

”הטוטליטריות תובעת... אי-אמונה בעצם קיומה של אמת אובייקטיבית.”⁵⁶

נראה שאורוול הוא לא רק תומך נלהב של שכל ישר, אלא הוא גם אויב של הטוטליטריזם באשר הוא מפאת התנגדותו המובנית לשכל ישר.⁵⁷ נראה ששכל ישר מהווה ערך-יסוד אצל אורוול.

שכל ישר ב-1984

ב-1984 עומד וינסטון, המאמין בשכל ישר, מול משטר אוקיאנייה המיסטי והצבוע. אחד הרעיונות המרכזיים בספר הוא התנגדותו של וינסטון למחיקת ההיסטוריה. במהלך עבודתו במינסטריון האמת, וינסטון כותב שקרים גמורים, שהוא יודע שהם שקרים. כך לדוגמה נאלץ וינסטון להכחיש את קיומה של מלחמה כלשהי בין אוקיאנייה לבין איראסיה, אף על פי שהוא זוכר אחת כזו.⁵⁸

האמת נדחקת מפני האמירה המפלגתית, שכן המפלגה תמיד צודקת, האח הגדול תמיד צודק, ולכן אם אמירתו סותרת את המציאות, המשמעות היא שעל המציאות להשתנות. כך מתאר וינסטון את השיטה:

”...אתה מתכחש לאמונותיך, נכון כמעט לכפור במראה עיניך ובמשמע אוזניך. בסופו של דבר תקום המפלגה ותכריז ששנים ועוד שנים הם חמישה, ויהיה עליך להאמין. בהכרח יגיעו במוקדם או במאוחר לטעון כך; הדבר מחויב על-פי ההיגיון הפנימי של עמדתם. לא רק תקפו של הניסיון, אלא עצם קיומה של מציאות חיצונית נמצא מוכחש ממילא על-ידי הפילוסופיה שלהם. כפירת הכפירות היא שכל-ישר...”⁵⁹

המפלגה מצווה עליך לכפור בעדותן של עיניך ואוזניך. זאת היא מצוה העיקרית, היסודית... חובה להגן על הגלוי לעין, האווילי והאמיתי. אמיתות הן אמת, זכור ואל תשכח! העולם הממשי קיים, חוקיו אינם משתנים... כתב: (ביומנו) החירות היא החירות לומר ששנים ועוד שנים הם ארבעה. אם זה מוסכם, נובע ממילא כל השאר.”⁶⁰

⁵⁶ שם, עמ' 156

⁵⁷ וכן, כפי שהראנו קודם, התנגדותו של הטוטליטריזם להומניזם.

⁵⁸ אורוול, עמ' 148-146

⁵⁹ גם במקור באנגלית, common sense

⁶⁰ אורוול, עמ' 67-66

בפסקה מיואשת ומצמררת זו ניצב וינסטון, בהבנה מלאה, מול כוחה המיסטי האדיר של המפלגה, ומצהיר בעוז – אני מאמין באמת, במציאות. וינסטון מחזיק בשכל ישר.

אובריאן מציג בפני וינסטון את פילוסופיית המפלגה:

”אתה מאמין שהמציאות היא דבר אובייקטיבי, חיצוני, הקיים בזכות עצמו. אתה גם מאמין שטבעה של המציאות גלוי לעין... אבל אני אומר לך, וינסטון, כי המציאות אינה חיצונית. המציאות קיימת במוח האנושי, ואינה קיימת בשום מקום זולתו. לא במוחו של היחיד, העלול לשגות, ומכל-מקום אינו מאריך ימים; רק במוחה של המפלגה, שהוא קיבוצי ובן-אלמוות. כל שהמפלגה מאמינה באמיתותו, הוא אמת.”⁶¹

על פי המפלגה, המציאות והאמת אינן תלויות בדבר-מה חיצוני ואובייקטיבי, אלא בתפיסת השכל הקיבוצי את המציאות. אין דבר ממשי, מלבד מה שהמפלגה מחליטה שהוא ממשי. המציאות היא מה שהמפלגה רואה כמציאות. לאחר תהליך, מצליח אובריאן להראות לוינסטון שבמקרה הצורך, שנים ועוד שנים אכן שווים חמש. זהו ניצחון המפלגה הגדול – ניצחונה על השכל הישר.⁶²

עיקרון חשוב נוסף באוקיאנייה הוא הדו-חושב, שמשמעותו אמונה בשני דברים סותרים מבלי להתבלבל. כך מתנהל הדו-שיח בין וינסטון לאובריאן:

”הבט בכוכבים! כמה הם מרוחקים ממנו כדי מיליון שנות-אור. הם מחוץ לתחום השגתנו, לעולם.”

’מה הם הכוכבים?’ אמר אובריאן באדישות. ’גחלי-אש במרחק כמה קילומטרים. אפשר לנו להגיע אליהם אם נרצה. נוכל גם לכבותם. האדמה היא מרכז היקום. השמש והכוכבים סובבים סביבה... לצרכים מסוימים, כמובן, אין זה נכון. כשאנחנו מנהלים ספינות באוקיינוס, או כשאנחנו חוזים בליקוי חמה, הרי זה לעיתים קרובות נוח לנו להניח שהאדמה סובבת סביב השמש וכי הכוכבים מרוחקים כדי מיליוני קילומטרים. אך מה בכך? אתה סבור שאין אנו מסוגלים ליצור שיטה כפולה של אסטרונומיה? הכוכבים אפשר להם להיות קרובים ורחוקים, לפי המקום שבו אנחנו זקוקים להם... שכחת את הדו-חושב?’⁶³

⁶¹ אורוול, עמ' 199–200

⁶² אורוול, עמ' 207. ראו בנספחים את המקור האפשרי לתובנה של אורוול כי $5=2+2$

⁶³ אורוול, עמ' 213

אם כן, וינסטון מאמין בסך הכל בשכל הישר, אך נראה שלא תמיד. ישנה רק פעם אחת לאורך הספר שבה וינסטון מאמין בדבר מיסטי- וכאן עיקר הביקורת של אורוול על השאננות האנושית:

”אינני יודע- לא אכפת לי. אם כך ואם אחרת, סופכם להיכשל. יימצא משהו שידביר אתכם... אני יודע שסופכם להיכשל. יש משהו ביקום- איני יודע מה, רוח, עיקרון- שלעולם לא תתגברו עליו...”⁶⁴

כאן וינסטון מביע עמדה לא הגיונית- הוא מאמין שישנו משהו- שהוא אינו יודע מהו- שיביס את המפלגה. וכאן הוא טועה. הספר נגמר בניצחונה המוחלט והסופי של המפלגה. כך, על פי אורוול, הכל פועל לפי ההיגיון והשכל הישר. וכאן הביקורת הגדולה ביותר על העולם החופשי- איך אתם כל כך אופטימיים? מי אמר שנצח? לא תמיד הטובים מנצחים. לפעמים הם מפסידים. אורוול קורא לאנושות להשתמש בשכל הישר שלה, ולהיאבק בכל הכוח בטוטליטריזם. עניין זה מתחבר עם ההומניזם הלא-מוחלט של אורוול. הוא הומניסט- אך לא מאמין שעצם ההומניזם יסייע להצלת עצמו.

השכל הישר מוצג בספר בתור שארית אחרונה מעולם אבוד, שארית שנמחצת תחת המגף המיסטי-פילוסופי של המפלגה.

יחסו של הרצל לשכל הישר

בחיפויי לא מצאתי מקור של הרצל בעל אופי מובהק של שכל ישר, או חוקר המתאר אותו בתור אדם עם שכל ישר. עם זאת, משתמע מכתביו שבסך הכל היה הרצל אדם שהאמין בשכל ישר והתבסס על המציאות ולא על עקרונות מטא-פיזיים.

כך, בתור דוגמא, משהחליט לעסוק ב'עניין היהודים', הוא פנה אליו בדרך רציונלית, וניסה להסביר על פי המציאות כיצד ניתן לפתור את הבעיה, ויצר תכנית ברורה והגיונית. הנה תיאורה ב'מדינת היהודים':

”התוכנית כולה בצורתה היסודית היא פשוטה לאין שיעור, ובדין שאכן תהיה כך, אם עליה להיות מובנת לכל אדם.”⁶⁵

⁶⁴ אורוול, עמ' 216

⁶⁵ הרצל, **מדינת היהודים**, ירושלים, 1985, עמ' 22

אין זו בדיוק תפיסת שכל ישר, אך היא פשוטה, ישרה, ובהגדרתה מובנת לכל. אם כן, ניתן לומר שהרצל משתמש בסך הכל בשכל ישר, אך אין זה ערך-יסוד אצלו, והוא לא עוסק בו או מדבר עליו.

שכל ישר באלטנוילנד

השכל הישר אינו משמעותי באלטנוילנד, ולא ברור מה עמדת הספר אליו. מצד אחד, הדמויות הראשיות פועלות על פי חושיהן ושכלן, והחברה החדשה כולה נבנתה על בסיס ההיגיון. מצד שני-ישנן חוויות מיסטיות רבות לאורך הספר.⁶⁶ אם כן, נראה באופן כללי, ניתן לומר שהשכל הישר באלטנוילנד קיים, אך אינו מרכזי או משמעותי.

סיכום

השכל הישר, תפיסה פילוסופית המנסה להכיר את המציאות מתוך בחינה פשוטה שלה באמצעות החושים והשכל, המתכחשת לקיומה של מטא-פיזיקה או מיסטיקה כלשהי, היא אחד מערכי-היסוד של אורוול, והוא מביע את אמונתו בו ואת החשש שלו מפני מיסטיקה ורציונליזם מוחלט ב-1984. הרצל לעומתו, גם אם הוא מאמין בשכל ישר לא התבטא בעניין כל כך. גם באלטנוילנד, הדמויות ממתנהגות על פי ההיגיון, אך מאמינות באמיתות מטא-פיזיות.

לאומיות

הגדרה

לאומיות היא אחד המונחים המעורפלים והמבלבלים ביותר במדע המדינה. ללאומיות אין הגדרה רשמית ואחידה, וחוקרים רבים דנו בנוגע למוצאה, לדרכי ביטוייה, ועל מוסריותה. כך מגדירה את הלאומיות חדווה בן ישראל:

”אידאולוגיה פוליטית... השואפת להביא לחפיפה בין הקבוצה התרבותית ובין המדינה הפוליטית”⁶⁷

⁶⁶ ראו בחלק השני, בנושא הדת.

⁶⁷ חדווה בן ישראל, **בשם האומה**, ירושלים, 2004, עמ' 99

או בעצם- הלאומיות היא הרצון הפוליטי שהערכים והאמונות של קבוצה יתאחדו עם היחידה הפוליטית שלה.

אך האם התרבות היא היוצרת את המדינה, או שהמדינה היא שיוצרת את התרבות? כאן נחלקות הדרכים, ובמחקר מתפתחות שתי גישות באפיון הלאומיות- הלאומיות האזרחית והלאומיות האתנו-תרבותית.

לפי הגישה האתנו-תרבותית של הלאומיות, המדינה היא היחידה הפוליטית שבה יתממשו מאוויה של תודעת-הלאום. הלאומיות היא 'הסיבה' והמדינה היא 'המסובב'. לעומתה, לפי הגישה האזרחית המדינה היא זו היוצרת מעין "יש-מאין" לאומיות. המדינה מבצעת סוג של reset לכל הקבוצות המרכיבות אותה, ומנחילה תרבות פוליטית ותודעת לאום חדשה. כאן מתרחש למעשה תהליך הפוך: המדינה היא 'הסיבה' והלאומיות היא 'המסובב'.⁶⁸

טענתי היא שאורוול לא מאמין בלאומיות כערך-יסוד, אך רואה בה ערך לגיטימי, ומביע לאומיות אזרחית ב-1984. הרצל לעומתו מאמין גדול בלאומיות, ומביע באלטנוילנד לאומיות אזרחית.

התפתחות הלאומיות לאורך השנים

הופעתה של הלאומיות בראשונה נתונה במחלוקת. יש התופסים את ערי-המדינה היווניות ואת האומה המצרית כדגם הראשון ללאומיות,⁶⁹ ויש הרואים בכך את העם היהודי והממלכות המקיפות אותו. בניגוד לאלה, רוב החוקרים שטוענים שהלאומיות היא המצאה חדשה שנבעה מהמודרנה, והתבטאה לראשונה במהפכה האמריקאית ובמהפכה הצרפתית.⁷⁰ ישנה גישה נוספת הסוברת שהלאומיות היא תופעה חדשה המבוססת על משקעים אתניים קדומים.⁷¹

המהפכה הצרפתית (1789), בה הפיל העם הצרפתי את המלוכה בשם השוויון, הייתה נקודת מפנה שגררה את הלאומיות לקדמת זירת ההתרחשויות. תנועות לאומיות התמרדו כנגד אימפריות

⁶⁸ יוסי יונה, בזכות ההבדל: הפרויקט הרב-תרבותי בישראל, תל אביב, 2007, עמ' 25

⁶⁹ אסף מלאך, "לאומיות יהודית" עמ' 22,

http://data.statesmanship.org.il/pr/2013/LeumiutYehudit_12pt.pdf

⁷⁰ יוסי יונה, בזכות ההבדל: הפרויקט הרב-תרבותי בישראל, תל אביב, 2007, עמ' 26

⁷¹ עוז ירדני, "אנתוני סמית - האומה בהיסטוריה"

<https://heb.spitball.co/item/%D7%90%D7%95%D7%A0%D7%99%D7%91%D7%A8%D7%A1%D7%99%D7%98%D7%AA-%D7%91%D7%A8-%D7%90%D7%99%D7%9C%D7%9F/61061/%D7%9E%D7%92%D7%93%D7%A8-%D7%95%D7%9C%D7%90%D7%95%D7%9E%D7%99%D7%95%D7%AA/158663/%D7%90%D7%A0%D7%AA%D7%95%D7%A0%D7%99-%D7%A1%D7%9E%D7%99%D7%AA-%D7%94%D7%90%D7%95%D7%9E%D7%94-%D7%91%D7%94%D7%99%D7%A1%D7%98%D7%95%D7%A8%D7%99%D7%94-%D7%9E%D7%A7%D7%95%D7%A6%D7%A8.docx>

רב-לאומיות כאוסטרו-הונגריה והאימפריה העות'מאנית, שהתפרקו בעקבות מלחמת העולם-הראשונה למדינות לאום רבות. לאחר מכן, במקומות מסוימים הקצינה הלאומיות, והפכה ללאומנות המבקשת לשלול את לאומיותם של קבוצות אחרות ונוקטת באמצעים לא חוקיים ובאלימות. לאחר הזוועות שביצע הפשיזם (שהוא מבעה המדיני של הלאומנות) במלחמת העולם השנייה ירדה קרנה של הלאומיות- אך רוב מדינות העולם עודן לאומיות.⁷²

יחסו של אורוול ללאומיות

במאמרו "אנגליה, אנגליה שלך", מציג אורוול את המאפיינים של האומה האנגלית, ומדגיש את ייחודיותם ואת תרומתם לאומה. כך אומר אורוול:

"...המחיצות שבין אומה לאומה מיוסדות על הבדלי גישות ממשיים. עד הזמן האחרון נחשב הדבר ליאה להעמיד פנים, כי כל בני-האדם דומים הם במידה מרובה, אך בפועל ממש יודע כל מי שעיניו בראשו כי ההתנהגות האנושית הממוצעת משתנה עד מאוד מארץ לארץ."⁷³

כאן מודה אורוול בקיומם של הבדלים אובייקטיביים בין עמים. בהמשך המאמר הוא משבח את העם האנגלי ואת תכונותיו, ונראה כי הוא תומך במדינות לאום במובן הנמוך, אך לא כדגם האידיאלי. לדוגמא, בכך שנסע לסייע במלחמת האזרחים בספרד, כאילו הצהיר שהוא תומך בסוציאליזם הגלובלי, ולא נצמד דווקא לזה שבאנגליה.

אם כן, אורוול מכיר בהבדלים בין עמים, אך גם אם הוא סובר שמדינות לאום הן לגיטימיות, הוא לא רואה בהן דגם אידיאלי, ומעדיף ערבות סוציאליסטית בינלאומית. הלאומיות אינה ערך-יסוד אצל אורוול.

לאומיות ב-1984

על פי ההגדרה המצומצמת ביותר של הלאומיות, בה על ישות לאומית לכלול טריטוריה, ריבונות, תודעת קבוצה ותרבות משותפת, ניתן להגדיר את אוקיאנייה בתור חברה בעלת לאומיות אזרחית צרה.⁷⁴

⁷² הקטע הנ"ל ע"פ הנס קון, "nationalisem", מתוך **בריטניקה**. באינטרנט: <https://www.britannica.com/topic/nationalism>

⁷³ אורוול, **מדוע אני כותב**, תל אביב, 1984, עמ' 32-33

⁷⁴ חדווה בן ישראל, בשם האומה, ירושלים, 2004, עמ' 99

לאוקיאנייה יש שטח בסיסי המוגדר באוקיאנייה, וכך לאוקיאנייה יש שטח בסיסי.⁷⁵ אוקיאנייה שולטת באופן מלא בשטחיה. היא עוקבת אחרי התושבים, מפקחת, מוציאה לפועל ושופטת. בכך יש לאוקיאנייה ריבונות על שטחה. לאנשי אוקיאנייה יש תודעה משותפת, שלילית, היוצאת נגד איראסיה או איסטאסיה, זוהי מערכת ערכים שלילית, נגיטיבית, בה תושבי אוקיאנייה מגדירים את עצמם על ידי מי שהם לא, ושיא מערכת הערכים השלילית הזו מתבטא בשבוע השנאה.⁷⁶ זהו מאפיין ערכי נמוך ורחב מאוד. לתושבי אוקיאנייה יש תרבות משותפת. השפה, השיח, והדת, משותפות לכלל התושבים.⁷⁷ עם זאת, התרבות הנ"ל מצומצמת ורזה מאוד.

נראה שבאוקיאנייה קיימת לאומיות. אך האם היא אזרחית או אתנו-תרבותית? אין ספק שהלאומיות באוקיאנייה היא אזרחית. באוקיאנייה חברים בני לאומים רבים, והתרבות לא מתבססת על התרבות של לאום או אזור אחד. הלאומיות באוקיאנייה נוצרת לאחר הקמת המשטר, וכתוצאה מהערכים שהוא מנחיל לתושבים, ולא כתוצאה מזהות אתנו-תרבותית קודמת. אם כן, באוקיאנייה מונהגת לאומיות אזרחית רזה מאוד.

יחסו של הרצל ללאומיות

הרצל גיבש בראשית פעולתו הציונית, לאחר שהבין את 'עניין היהודים', תודעה לאומית-יהודית.⁷⁸ נסקור את יחסו של הרצל ללאומיות לאורך השנים, אך עלינו גם לבדוק – באיזה סוג של לאומיות מחזיק הרצל? לאומיות אתנו-תרבותית או לאומיות אזרחית?

טענתי היא שהרצל מאמין בלאומיות אזרחית, עם נגיעות אתנו-תרבותיות חזקות. נבדוק קודם את יחסו של הרצל ללאומיות בכלל, ואז נעבור להתבטאות הלאומיות של הרצל באלטנוילנד – ספר המעיד רבות על גישתו של הרצל ללאומיות.

הרצל, שגדל באימפריה האוסטרו-הונגרית הרב-לאומית, הושפע מאוד מתקומת הלאומיות בה בסוף המאה ה-19. הממשל האוסטרו-הונגרי ראה בלאומיות הגואה כתופעה שולית – מסוכנת

⁷⁵ השטח כולל את אמריקה הצפונית והדרומית, בריטניה, דרום אפריקה ואת אוסטרליה. אורוול, עמ' 150

⁷⁶ אורוול, עמ' 146

⁷⁷ ראו בחלק השני, על השפה ועל הדת ב-1984

⁷⁸ שלמה אבינרי, "דרכו של הרצל לגיבוש תודעה לאומית יהודית", מתוך 2000, קובץ 15, 1997, באינטרנט: <http://lib.cet.ac.il/pages/item.asp?item=14660> הקטע הבא מבוסס על מאמר זה.

אמנם, אך לא חשובה. בניסיון להשקיט את רוחות הלאומיות הותר לימוד בשפת המיעוט האתני באזורו, וכן הותר לחברי הפרלמנט לנאום בשפתם שלהם. החלטות אלו רק העצימו את הבלבול, בעיקר באזורים מעורבים, כגון וינה בירת האימפריה, בה חי הרצל.⁷⁹

התסיסה הלאומית מצד המיעוטים האתנים הציתה תנועות פאן-גרמניות גזעניות, שהאידאולוגיה שלהן התבטאה למשל בספרו האנטישמי של אויגן דיהרינג, "השאלה היהודית כשאלה גזעית, אתנית ותרבותית", ספר שהרצל מזכיר פעמים רבות ביומניו. בין השאר כתב הרצל:

"אם סופר כדיהרינג, בעל שכל חודר ומעמיק ובעל ההשכלה המקפת והעולמית, עשוי לכתוב כגון אלה - מה עוד יש לקוות מן האספסוף הנבער והמופקר?"⁸⁰

באזכרה למלחין האנטישמי ריכרד וגנר, אותו העריץ הרצל, שערכה אגודת הסטודנטים שבה היה חבר הרצל, הציע אחד הנואמים להנהיג 'אנטישמיות וגנרית'. כששמע על כך הרצל הוא פרש מהאגודה.

מקרה נוסף שהשפיע עמוקות על הרצל היה בחירתו של קארל לואגר האנטישמי והגזען לראשות עיריית וינה, עירו של הרצל. הרצל ראה בבחירתו סימן חמור, ונחרד מכך שהוינאים בחרו אדם כזה לראשות עירם. בכך ראה הרצל שלא דווקא השלטון מפלה את היהודים - ייתכן שגם הדמוקרטיה, המון-העם, שגם הוא יתנכל ליהודים בבחירותיו. בכך הגיע הרצל למסקנה שגם הדמוקרטיה, האמנציפציה, לא מיטיבה עם היהודים.

הרצל הושפע מאוד ממצב יהודי אוסטרו-הונגריה עם התעוררות התנועות הלאומיות. מצד אחד היו הלאומים הצ'כים ובני המיעוטים האחרים, ומנגד היו האוסטרים הגזענים. שניהם לא ראו ביהודים חלק מהם ודחקו אותם. כך כתב הרצל, במילים כאובות ב-'די וולט', העיתון הציוני שייסד:

"הריב הגדול בבוהמיה בדבר תקנת הלשונות מראה את היהודים האוסטרים במצב מוזר. הם הולכים בנאמנות עם אלה שהיו אתמול אויביהם הנמרצים ביותר, ומחר שוב יהיו כאלה. היהודים בני התרבות הגרמנית, שתקופת עלומיהם וראשית גבורתם חלה בזמן שלטון הרעיונות הליברליים, הצטרפו בכל חום לבם אל האומה הגרמנית. הם אהבו את גרמניותם אהבה יתרה,

⁷⁹ שלמה אבינרי, **הרצל**, ירושלים, 2007, עמ' 51-49. רוב העמוד הנ"ל מבוסס על החלק הרביעי בספר.
⁸⁰ צבי יעבץ, **אז ועתה שנאת ישראל בימי קדם**, תל אביב, 2002, עמ' 13. בסלידתו וזעקתו זיהה הרצל מגמה מאיימת - דיהרינג היווה ביו השאר השראה לאדולף היטלר.

ושירתו גם את העם הגרמני וגם את רעיון החופש האזרחי שירותים נאמנים ורבי הקרבה... פתאום החלו להתנער מהם, פתאום הכריזו עליהם שהם טפילים, המוצצים את לשד הגזע. במחי יד אחד לא היו עוד גרמנים, אלא יהודים. זה היה שינוי דמות ללא מעבר, פתאומי ביקצה מחלום... הם התהלכו מוכי תדהמה. כל מה שהיה עד עכשיו היה אפוא טעות, כל חשבון חייהם היה בנוי על שגיאות יסוד. כל קרבנותיהם לשווא, וכל מסירותם לריק.⁸¹

הרצל הבחין במצב הלא-יציב של יהדות אוסטרו-הונגריה, והתוודע גם למצב הרע בגרמניה ובצרפת,⁸² על אף האמנציפציה. הרצל הגיע למסקנה שהמשך המצב הקיים אינו אפשרי, ופנה לחיפוש פתרונות אפשריים.

לאחר תהליך ארוך, מלווה במאות פתקאות עם רעיונות ואסוציאציות שונות ומשונות, מתבהר הפתרון היחיד שרואה הרצל – הקמת מדינה יהודית רחוק מאירופה.⁸³ ברישומיו המטורפים מתייחס הרצל גם ללאומיות – ובהגדרה ייחודית ולא מובנת מאליה הרצל מגדיר את הלאומיות היהודית כך:

”אנו מכירים את עצמנו כאומה על פי הדת” (wir erkemen uns als Nation am Glauben)⁸⁴

וגם כך:

”השתייכותנו זה לזה מבחינה היסטורית מבוססת על אמונת אבותינו בלבד, שכן זה זמן רב עבר מאז הקנינו לעצמנו לצמיתות את לשונותיהן של אומות רבות.”⁸⁵

שתי האמירות האלו מראות כי הרצל ייחס את הלאומיות היהודית כנובעת מהאמונה הדתית העתיקה – דבר הנוטה בבירור ללאומיות אתנו-תרבותית, הקשורה באתניות ובתרבות של קבוצה מסוימת.

⁸¹ שלמה אבינרי, **הרצל**, ירושלים, 2007, עמ' 84

⁸² בניגוד למקובל לחשוב, כנראה שהאירוע שהפנה את מחשבתו של הרצל לציונות לא היה משפט דרייפוס, אותו אמנם סיקר הרצל באריכות בעיתון בו עבד, אלא הפרשיות הנ"ל שהתרחשו במולדתו. ניתן לראות זאת משכיחות ההערות על אירועים אלה ביומניו, לעומת ההערות הבודדות על פרשיית דרייפוס. כך גם שואל הרצל את עצמו ממי החל לעסוק בעניין היהודים, ותשובתו: "מאז קראתי את ספרו של דיהרינג", שלמה אבינרי, **הרצל**, ירושלים, 2007, עמ' 79-80

⁸³ בתחילה התלבט הרצל בין דרום אמריקה לארץ ישראל. הוא הבין כעבור כמה זמן שהתגשמות הציונות יכולה להיות אך ורק בציון. כפי שגילה בפרשת אוגנדה, כל ניסיון להפנות את המאמצים הציוניים לארץ אחרת הוא הרה-אסון.

⁸⁴ הרצל, "יומן הרצל", 9 ביוני, 1895, מתוך **עניין היהודים: ספרי יומן 1895-1904**, כרך א, עמ' 95

⁸⁵ שלמה אבינרי, **הרצל**, ירושלים, 2007, עמ' 92

מנגד, הרצל מייחס לציונות ממד לאומי-אזרחי:

”הציונות לא תחדל להיות אידיאל, גם לאחר שנשיג את ארצנו, ארץ-ישראל. כי בציונות, כפי שאני מבין אותה, יש לא רק השאיפה לרכוש כבדת-ארץ בטוחה במשפט בעד עמנו האומלל, כי אם גם השאיפה להשתלמות מוסרית ורוחנית.”⁸⁶

כאן הרצל מדבר על הציונות כתנועה שמטרתה גדולה יותר מהשגת ביטחון לעם היהודי, על שאיפה גדולה יותר- פסגה מוסרית-רוחנית. בעצם הצבת אידיאל זה כמטרה הציונות מוגדרת כתנועת לאומיות-אזרחית. אם כן, כיצד מסתדרת התייחסותו של הרצל ללאומיות היהודית כאתנו-תרבותית אם שאיפתו לציונות לאומית-אזרחית? ניתן ליישב את הסתירה הנ”ל בכך שהרצל אמנם סבר שהיהודים הם לאום אתנו-תרבותי, אך שאיפתו היא שהציונות, התנועה הלאומית של העם היהודי, תהיה תנועה שתדגול בלאומיות-אזרחית.⁸⁷

לאחר שהרצל מסיים לסקור את פרשיית דרייפוס בפריז הוא כותב את המחזה ‘הגטו החדש’, המתאר את כישלון האמנציפציה. זו הייתה היצירה הראשונה של הרצל הנוגעת ב’עניין היהודים’. המחזה אמנם עלה על הבמה רק בדצמבר 1897, לאחר שפורסם “מדינת היהודים” ולאחר שכונס הקונגרס הציוני הראשון- אך המחזה עוד העיד על דעותיו של הרצל בנוגע לציונות וללאומיות בטרם פנה לפוליטיקה ולפעולה הציבורית. במחזה מתואר ‘הגטו החדש’ של יהודי אירופה- לא גטו פיזי או מעמדי, אלא גטו מוסרי וגזעני. בסוף ההצגה אומרת הדמות הראשית, בעודה גוססת:

”אחי, יהודים, רק אז יתנו לכם שוב לחיות אם אתם (ממלמל...) רוצה אני - החוצה! החוצה- אל מחוץ- לגטו.”⁸⁸

במילים האלו סיים הרצל את פעילותו העיתונאית והחל את פעילות הפוליטית- למען הקמת יהודית לעם היהודי. אם כן, נראה שהלאומיות בגרסתה האזרחית הייתה ערך-יסוד שהרצל האמין בו.

⁸⁶ הרצל, **עיתון תקוותנו**, באינטרנט: http://benyehuda.org/herzl/herzl_075.html

⁸⁷ ראו עוד בהמשך, על אלטנוילנד.

⁸⁸ שלמה אבינרי, **הרצל**, ירושלים, 2007, עמ' 77. מתוך הרצל, **הגיתו החדש**, ורשה, 1898

לאומיות באלטנוילנד

שתי הגישות ללאומיות שבהן דובר - האתנו-תרבותית והאזרחית, מבטאות תפיסות עולם שונות המשפיעות על מראה החברה בה הן מיושמות. ניתן לראות כי באלטנוילנד, וכן בהגותו הכללית של הרצל, הלאומיות תופסת מקום מרכזי. חזונו של הרצל מבוסס על הרעיון כי הפתרון ל'עניין היהודים' הינו אוטונומיה יהודית בעלת ממשל עצמי מחוץ לאירופה - אוטואמנציפציה. הרצל לא דגל בהיטמעות או בהתיישבות מרוכזת, אלא בממשל עצמי יהודי.⁸⁹

החברה שהרצל מתאר היא ליברלית בהרבה מהחברות שהיו קיימות באותה עת. בחברה יש יחס סובלני ומתחשב בבני שאר הדתות והעמים,⁹⁰ והם אף יכולים להצטרף לחברה החדשה, בדיוק כמו היהודים:

”כל אנשי החברה החברה החדשה... חייבים להקדיש שנתיים מחייהם לשירות הציבור...”⁹¹

האנשים מתקבלים לחברה באמצעות תהליך אזרחי, ולא על בסיס זכות יסוד אתנית כלשהי. כך גם מתאר דוד ליטבק את החברה:

”אנחנו ארגנו את החברה שלנו בלי מעמסה שקיבלנו בירושה. אמנם גם התחברנו אל העבר שלנו - האדמה העתיקה, העם העתיק - היינו חייבים לעשות זאת, אבל את המוסדות בנינו מחדש כצעירים... חברה של אזרחים...”⁹²

כאן מתאר ליטבק כיצד החברה מתייחסת אמנם למסורת העתיקה - אך היא אינה מבוססת עליה, אלא על חובות אזרחיות ועל מוסדות אזרחיים. הוא אומר בגאווה שאין לחברה 'מעמסה' מן העבר.

באופן כללי, משתמע מהספר שהשייכות לחברה החדשה מבוססת על תודעה אזרחית, ולא על תודעה אתנו-תרבותית. אזרחי החברה לא חולקים מוצא, שפה, או אפילו היסטוריה משותפת. פעמים רבות מוזכר חלקם של נוצרים וערבים בחברה, ונראה שהמסר הוא פשוט - השייכות לחברה היא על בסיס הסכמי ואזרחי. באופן כללי ניתן לראות שהחברה החדשה איננה מדינה יהודית, אלא

⁸⁹ להרצל היה אמנם רעיון להתנצרות של העם היהודי כולו, אך הוא פסל אותו לאחר זמן מועט.

⁹⁰ הרצל, עמ' 57

⁹¹ הרצל, עמ' 65

⁹² הרצל, עמ' 65

מדינת היהודים – מדינה בה ישנם יהודים, אך בהגדרתה איננה מדינה יהודית, ואינה כזו, למעט הרוב האתני בה, הארץ בה היא שוכנת וסממנים סמליים מעטים. (כגון המקדש, הסנהדרין וכו')

אך כיצד מסתדר הדבר עם האמירות האתנו-תרבותיות לאורך הספר, אמירות כגון 'העם העתיק' כנ"ל?

כפי שהראנו ביחסו של הרצל ללאומיות, הרצל רואה בלאום היהודי לאום המבוסס על היסטוריה ודת משותפות – לאומיות אתנו-תרבותית, ולאומיות זו היא הבסיס, המצע, אך במדינת החלום שהוא בונה, הלאומיות אינה מבוססת על הלאומיות היהודית דווקא, אלא על ערכים כלל-אנושיים, הומניים וסוציאליים. הרצל מתייחס ללאומיות היהודית כלאומיות אתנו-תרבותית, אך שאיפתו היא למדינה בה היהודים יחיו שתהיה מושתתת לאומיות אזרחית.

אם כן – הרצל עיצב את החברה החדשה כבעלת לאומיות אזרחית עם נגיעות אתנו-תרבותיות, אך אין הוא מכחיש את הלאומיות האתנו-תרבותית היהודית. (כך הוא אינו מתעלם מהמסורת היהודית בתיאור ירושלים וליל הסדר).

זוהי לדעתי גם סיבת הבחירה בשם הטעון והעצמתי של הספר:

"אלטנוילנד, ארץ ישנה-חדשה! ... כן, כזאת היא... על האדמה העתיקה והיקרה הזאת בנינו לנו חברה חדשה..."⁹³

כך השם תל-אביב, התרגום לעברית לאלטנוילנד,⁹⁴ משקף את האידיאל של הרצל בנוגע לציונות-לאומיות ישנה חדשה, מבוססת עתיד ועבר. אלטנוילנד.

סיכום

הלאומיות, איחוד הערכים והאינטרסים של קבוצה עם המדינה, מתחלקת לשני סוגים עיקריים: הלאומיות האתנו-תרבותית המבוססת על תרבות קודמת, והלאומיות האזרחית הנוצרת מן המדינה. אורוול, כפי שראינו, גם אם הוא מסכים שהלאומיות לגיטימית, הוא לא רואה במדינות לאום מודל אידיאלי. הרצל לעומתו, מאמין בלאומיות באופן מלא, בלאומיות אזרחית וסובלנית, ותומך במדינות לאום.

⁹³ הרצל, עמ' 56

⁹⁴ בתרגומו של נחום סוקולוב, תל-אביב, ורשה, 1902

באוקיאנייה שב-1984 מתקיימת לאומיות אזרחית רזה, המבוססת בעיקר על שלילת האחר. באלטנוילנד מביע הרצל את חזונו הלאומי-ליברלי, במדינה שפתוחה לקבל את אנשי כל האומות ומאופיינת בלאומיות-אזרחית השומרת על אופי יהודי במידה מסוימת.

אם כן- אורוול מתייחס ללאומיות בתור עובדה או ערך שולי, ומתייחס אליו בצורה מצומצמת בספרו. לעומתו, הרצל מחזיק בלאומיות בתור ערך-יסוד, ומביע אותו בספרו.

סיכום החלק הראשון

כפי שהראנו, ערכי-היסוד של אורוול והרצל דומים מאוד. שניהם הומניסטים-ליברלים עם נגיעות של הומניזם-סוציאליסטי, שניהם סוציאליסטים, ואפילו שאורוול והרצל מחזיקים בערכי-יסוד שונים: שכל ישר ולאומיות-אזרחית בהתאמה, הרצל גם הוא מאמין בסך-הכל בשכל ישר ואורוול לא מתנגד באופן גורף ללאומיות.

על אף הדמיון בין הערכים של הכותבים, בין הספרים עצמם הקשר הערכי רופף. אמנם בשני הספרים מובע הערך ההומני- אך בעוד ב-1984 הדגש הוא על השכל הישר, באלטנוילנד הערכים המרכזיים הם הסוציאליזם והלאומיות-האזרחית.

אם כן, מצאנו שעל אף הדמיון הערכי בין הסופרים, בין הספרים עצמם הדמיון הערכי רופף, ומתבסס רק על הערך ההומני-ליברלי, שאינו עיקר העניין באלטנוילנד.⁹⁵

כעת נעבור לבדוק את הספרים עצמם מבחינת התוכן. נבחן ונשווה את המאפיינים חיצוניים הסובבים את הספרים, את המוטיבים הספרותיים המופיעים בספרים, וכן את התייחסות הספרים למבנים חברתיים שונים. לאחר מכן נוכל לפנות בחלק השלישי לבדיקת ההתגשמות של תחזיות הספרים, ולנסות לאפיין את הקשר בין החלק הראשון, הערכי, לחלק השני, התוכן, לחלק השלישי, המציאותי.

⁹⁵ ניתן לומר שבאלטנוילנד הערך ההומני מרכזי, אך לדעתי הוא מובע בעיקר באמצעות הלאומיות האזרחית.

חלק שני – השוואת התוכן

הקדמה

ספר כמובן לא מוגדר רק על פי ערכיו ועל פי ערכיו של כותבו, אלא גם על פי הספר עצמו. בחלק זה אבקש לבחון נקודות שונות המובעות בספרים עצמם, וכן להשוות ביניהן, זאת כדי להבחין כיצד הספרות מחדדת את האידיאלים והקצוות שמשפיעים על פני החברה העתידית. אבחן ואשווה שלושה תחומים: מאפיינים חיצוניים של הספרים, מוטיבים ספרותיים ואת יחסם למבנים חברתיים.

אני טוען שהספרים דומים מאוד מבחינת המאפיינים החיצוניים והמוטיבים הספרותיים, אך מבחינת ההתייחסות למבנים החברתיים דעותיהם כמעט הפוכות. אני סובר שדבר זה מעיד על שוני מהותי, הנובע מהשוני בערכי הספרים, כפי שסקרנו אותו בחלק הקודם, שמשמיע לנו שהספרים הם למעשה שונים מאוד.

מאפיינים חיצוניים

כוונת הסופרים

את הסיבה לכך שאורוול כתב את 1984, ואת ייעודו של הספר בעיניו, נמצא במכתב תשובה משנת 1944 לנואל וילמוט, ששאל אותו האם לעולם המערבי, בריטניה וארצות הברית, יש סיבה לחשוש מהטוטליטריזם.

הנה חלק מתשובתו של אורוול:

”אני חייב לומר שאני מאמין, או חושש, שבכל העולם הדבר הזה (הטוטליטריזם) מתפשט. היטלר, ללא ספק, יפול, אך רק כדי לחזק רודנים אחרים, כגון (א) סטלין, (ב) המיליונרים האנגלו-אמריקאים, (ג) כל מיני רודנים קטנים דוגמת דה גול... אנשים שסבורים שהמטרה ראוי שתבוא בכל האמצעים.

נראה שבכל העולם יש תנועה לכיוון של כלכלה מרוכזת, אשר יכולה להתרחש בהקשר כלכלי חיובי, אך אלו שנוצרות אינן דמוקרטיות ונוטות להתנהל בצורת קסטות.

עם זה באות הזוועות שבמשטר לאומי מבוסס רגש, ונטייה לאי-הכרה בקיום של אמת אובייקטיבית, בגלל שכל העובדות חייבות להתאים למילותיו של הפיהרר שלא יכול לטעות.

ההיסטוריה חדלה להתקיים זה מכבר. זאת אומרת- אין שום דבר בהיסטוריה של זמננו שיכול להתקבל באופן אוניברסלי, והמדעים המדויקים מצויים בסכנה מפני צרכי הממשל, שימנע מבני-האדם להגיע אל הידע ואל האמת.

היטלר יכול לומר שהיהודים הם אלו שהחלו במלחמה, ואם הוא ישרוד אמרה זו תהפוך להיות ההיסטוריה הרשמית. הוא לא יכול לומר ששתיים ועוד שתיים הם חמש, שכן בשביל העניין של, נגיד, בליסטיקה, הם חייבים להיות שווים לארבע.

אבל אם סוג העולם שאני פוחד ממנו יגיע, עולם של שתיים או שלוש מעצמות-על שאין להן אפשרות לכבוש האחת את השנייה, שתיים ועוד שתיים יכולים להיפך לחמש אם הפיהרר יבקש. זה, עד כמה שאני יכול לראות, הוא הכיוון שאליו אנחנו נעים. אף על פי, שכמובן-התהליך עודנו הפיך.

באשר לחסינות היחסית של בריטניה וארצות הברית... עוד לא נפלנו לטוטליטריזם, וזה סימן מעורר תקווה. אני מאמין בכל מאודי... בעם הבריטי, וביכולת שלהם לרכז את הכלכלה בלי להרוס את החירות תוך כדי. אך חשוב לזכור שהבריטים והאמריקאים עוד לא באמת נוסו, עוד לא חוו תבוסה או סבלו קשות, וישנם מספר סימפטומים רעים שיכולים לאתגר את אלו הטובים. בתור התחלה, ישנה האדישות הכללית לדעיכתה של הדמוקרטיה... שנית, ישנה העובדה שלאינטלקטואלים יש דעה שתומכת בטוטליטריזם יותר מאשר פשוטי העם. בכל האינטליגנציה האנגלית תיעבו את היטלר, אך רק במחיר של קבלת סטלין. רובם מוכנים לקבל שיטות עבודה דיקטטוריות, כגון משטרה חשאית וזיוף סדרתי של ההיסטוריה וכו'. נכון לעכשיו הם מרגישים שזה בצד 'שלנו'. באמת- משמעות הדבר שאין לנו תנועה פשיסטית באנגליה, היא שהצעירים מחפשים את הפיהרר שלהם במקום אחר.

איש לא יכול להבטיח שדבר זה לא ישתנה, או שפשוטי העם לא יחזיקו בעוד עשר שנים בדעות בהן מחזיקים האינטלקטואלים עכשיו. אני מקווה שהם לא, אני אפילו בטוח שהם לא, אבל זה יעלה במאבק. אם מישהו פשוט טוען שהכל בסדר, ולא מצביע על הסימפטומים המרושעים, אז כנראה שהוא פשוט עוזר להקדים את בואו של הטוטליטריזם...⁹⁶

מהמכתב החשוב הזה מבינים שני דברים חשובים-

⁹⁶ בתרגום חופשי. למכתב המלא בשפת המקור באינטרנט:
<http://www.openculture.com/2014/01/george-orwell-explains-in-a-revealing-1944-letter-why-hed-write-1984.html>

הדבר הראשון – מוזכרים בו כבר ב-1944 מספר מוטיבים שחזרו חמש שנים לאחר מכן, ב-1949, בספר 1984. העניין שבמחיקת ההיסטוריה, 'שתיים ועוד שתיים שווים חמש', שלוש מעצמות-על, והחשש מהשתלטות הטוטליטריזם גם על החברה המערבית.

הדבר השני – הפחד והחשש של אורוול מפני השתלטות הטוטליטריזם על העולם רציניים. זו אינה אזהרה של רואה שחורות אקראי, אלא אזהרה זו באה לאחר מחשבה ארוכה ומעמיקה.

רבים רואים במכתב זה את הראיה לסיבה בגללה כתב אורוול את 1984 כפי שכתב – הוא רצה להזהיר. כדי שהספר יהיה מספיק מעניין, מספיק ממוקד, הוא גם הוריד ממנו את תמיכתו בסוציאליזם, דבר שהתבטא במספר הרב של הקוראים שחשבו שאורוול קפיטליסט.⁹⁷ המסר של הספר ברור – כן לחירות, כן לשכל הישר, לא לכפייה, לא למיסטיקה ולחוסר-ההכרה. בכך אורוול משתמש בספר ככלי לשכנע אנשים לנקוט פעולה פוליטית – או לפחות הרגשה פוליטית – אורוול ביקש לגרום לקוראים לחוש רתיעה רגשית ומחשבתית, ואולי אף התנגדות פעילה, לכל סוג שהוא של טוטליטריזם.

רעיון הרומן האוטופי עלה אצל הרצל בד בבד עם רעיון המדינה היהודית והקמת התנועה הציונית, כבר ב-1895, אף שאלטנוילנד יצא לאור רק ב-1902. הרעיון עלה בשבועות הסוערים שבילה הרצל במלון בפריז, נתון במשבר אישי שנבע מבעיה בעבודתו בעיתון המפורסם "נוייה פרייה פרסה".⁹⁸

כך כתב הרצל בחג השבועות 1895:

"זה זמן מה אני שוקד על מפעל אשר גדולתו לאין שיעור... את תוצאותיו אין עוד לשער. אך ניסיוני אומר לי כי הוא ראוי להיזכר, אף בתור חלום, וכי שומה עלי לרשום אותו – אם לא כמצבת זיכרון למען הבריות לפחות למעני אני, למען אשתעשע או אהגה בו בימים יבואו. ואולי בין שתי אפשרויות האלה: בעד הספרות. אם הרומן לא ייהפך למעשה, ייתכן כי המעשה ייהפך לרומן. השם: ארץ הבחירה!

באמת איני יודע כבר היום אם לא הרומן הוא שעלה במחשבתי תחילה."⁹⁹

נראה אם כן, כי 'אלטנוילנד' או 'מדינת היהודים' (שכן לא ברור לאיזה אחד מתכוון הרצל) קשורים בקשר עמוק לראשית הפעילות הציונות של הרצל. נראה אף מהקטע הנ"ל כי הדמיונות

⁹⁷ אפרים ברוידא, "דברים אחדים על אורוול", מתוך אורוול, מדוע אני כותב, תל אביב, 1984, עמ' 188

⁹⁸ אבינרי, הרצל, ירושלים, 2007, פרק רביעי, בעיקר עמ' 78-102

⁹⁹ יוסי גולדשטיין, אחד העם והרצל: המאבק על אופייה הפוליטי והתרבותי של הציונות בצל פרשת אלטנוילנד, ירושלים, 2011, עמ' 36

האוטופיים שראה הרצל בעיני רוחו הם אלו שגרמו לו לפעול ולהיכנס לפוליטיקה היהודית והבינלאומית. כחיזוקים לכך ניתן לראות את הדמיונות הרבים ששוזר הרצל ביומנו, כדוגמת היותו כהן גדול, או מדי משמר הכבוד של מדינת היהודים.

נראה שהרצל כתב את הרומן על מנת לשנות את המציאות, ולא מטעמים ספרותיים גרידא. בעיניי נראה שהרצל כתב את אלטנוילנד כדי לגרום לקוראים להרגיש ואף לפעול באופן פוליטי, לגרום לקוראים לתמוך בציונות מבחינה רגשית, ואולי אף לתמוך בה בפועל. בכך מצטרף הרצל לאורוול, בכתיבת היצירה במטרה לשנות את דעתם של הקוראים. אך ישנו הבדל חשוב – בזמן שאורוול מבקש להזהיר ולהתריע, הרצל מבקש לעורר תקווה.

אם כן, נראה שבאופן כללי אורוול והרצל כתבו שניהם את היצירות כדי לגרום לקוראים להרגיש או לפעול בצורה פוליטית, בנושא המסוים עליו נכתב הספר.

היוצר כנביא

בדומה לנביא המקראי, אורוול והרצל לא היו סופרים גרידא, שבראו מגדלים פורחים באוויר ולא פעלו כדי לקדם את חזונם באופן משמעותי. שניהם היו מבקרים ופעילים חברתיים. שניהם ערערו את החברה באמירותיהם הנוקבות והצביעו על סכנות שרוב אנשי הרוח לא שמו לב אליהן. שניהם היו סמנים חברתיים פוליטיים.

אורוול היה אחד מגדולי המבקרים של דורו, ויצא נגד האופטימיות של הדמוקרטים,¹⁰⁰ ניפץ את חלומותיהם הוורודים:

”אמונות מפוקפקות... כגון האמונה, כי האמת תנצח ורשעת הנוגש תובס בידי עצמה...”¹⁰¹

הוא גם יוצא נגד הצבועים, מכל מין ומכל סוג, נגד אלו השופטים יצירות על פי טיבן האידיאולוגי ולא על פי טיבן האמנותי.¹⁰² הוא ניסה להציל את השפה והספרות האנגלית מפני השפעות

¹⁰⁰ ראו בפרק על כוונת הסופרים

¹⁰¹ אורוול, **מדוע אני כותב**, תל אביב, 1984, עמ' 142

¹⁰² שם, עמ' 140

הפוליטיקה.¹⁰³ הוא היה לוחם חופש ואמת שפעל ממש עד מותו במטרה להציל את האנושות מאיום השקר והסילוף, שהתגשם במלוא נוראותו במשטר הטוטליטרי.

הרצל גם הוא היה פעיל חברתי, וקשה להמעית בערך הרב שהייתה לפעילותו למען הציונות. הוא נפגש ושוחח עם מספר שועי עולם, וביניהם הקיסר הגרמני, הסולטן העות'מאני, שר החוץ הרוסי והאפיפיור. הוא הקים את ההסתדרות הציונית העולמית וייסד את הקונגרס הציוני. ניתן לומר באופן כללי שהוא אבי הציונות המדינית. הסיכום הטוב ביותר של פעולתו הציבורית, על פי אבינרי, הוא מה שכתב הרצל בעצמו ביומניו:

”...היה בכך משהו, שעיתונאי יהודי חסר אמצעים, בתוככי השפל העמוק ביותר של העם היהודי, בימי האנטישמיות המבחילה ביותר, הפך סמרטוט לדגל ואספסוף עלוב לעם המתלכד בקומה זקופה סביב דגל זה.”¹⁰⁴

כאן מתאר הרצל במדויק את פעולתו – הפיכת הציונות מתנועה עממית ואנונימית לתנועה רשמית, חזקה וידועה. הרצל הספיק בתשע שנות פעילותו לקדם את הציונות באופן מדהים. הרצל גם היה מבקר גדול של החברה היהודית והאירופית בזמנו. במחזהו ”הגטו החדש” בו הוא מתאר את הגטו שיצרה האמנציפציה, וקורא ליהודי אירופה ’לצאת החוצה’, הוא מבקר הן את יהודי אירופה הצייתנים והן את האירופים הסוגרים את היהודים בגטו.¹⁰⁵

מוטיב המבקר החברתי והפעיל הפוליטי מופיע אצל אורוול והרצל, בדומה לנביאים בימי-קדם, שניהם לא הסתפקו בדיבורים – אלא גם פעלו והשפיעו.

כוחה של היצירה

נקודת דמיון נוספת וחשובה לא פחות – לא רק הסופרים שינו את העולם לכיוון האידיאולוגי בו חפצו – גם הספרים עצמם הניעו את דעת הקהל לתמוך ברעיון שהציגו. שני הספרים השיגו תהודה חסרת תקדים.

¹⁰³ אורוול, ”פוליטיקה והשפה האנגלית”, 2005, באינטרנט: <http://www.phil.uu.nl/~yoad/orwell/politics-and-english-language.html>
¹⁰⁴ אורוול, **מדוע אני כותב**, תל אביב, 1984, עמ' 149
¹⁰⁵ שלמה אבינרי, **הרצל**, ירושלים, 2007, עמ' 219
¹⁰⁵ שם, עמ' 74-77

1984 השפיע באופן עמוק על השפה, ומונחים מהספר כגון 'האח הגדול',¹⁰⁶ 'חדר 101'¹⁰⁷ והשם הכולל 'עולם אורווליאני'¹⁰⁸ חדרו לעולם הלא-אקדמי.¹⁰⁹ האמנים דיוויד בואי ורדיהוד יצרו שירים בהשראת הספר.¹¹⁰ גם היום נמכר 1984 ונחשב רב-מכר, על אף שעברו שבעים שנים מאז שיצא לאור.¹¹¹

הספר אלטנוילנד עורר סערה של ממש ברחבי התנועה הציונית, ודיאלוג ער, מעין 'מלחמת תרבות' קטנה שפרצה בין אחד העם לבין תומכו של הרצל.¹¹² המשפט הידוע "אם תרצו אין זו אגדה" מופיע בספר, וצוטט מאז באינספור הזדמנויות, ונחשב כמשפט יסוד בציונות. הספר תורגם במהירות לשש שפות שונות, ונפוץ במהירות שיא ברחבי אירופה.¹¹³

נראה ש-1984 ואלטנוילנד אכן השפיעו על רבים.

מוטיבים ספרותיים

אוטופיה ודיסטופיה

בעידן המודרני, ההומני, תפס את מקום גן-העדן המושג אוטופיה. יש המבדילים בין גן-העדן המשיחי-דתי, לבין האוטופיה ההומאנית-מודרנית.¹¹⁴ את המונח 'אוטופיה' טבע בשנת 1516

¹⁰⁶ תכנית טלוויזיה "האח הגדול", פורמט בינלאומי בו המשתתפים נעקבים יומם וליל על ידי מצלמות, בדומה לאח הגדול הרואה הכל.

¹⁰⁷ תכנית הטלוויזיה "חדר 101", שפותחה בבריטניה ושודרה בישראל, בה זורקים המשתתפים חפצים לחדר 101, כפי שמופיע ב-1984.

¹⁰⁸ מונח המתאר עולם עתידי-דיסטופי ללא חירות או אמת אובייקטיבית. ראו בתור דוגמא את תיאור הספר **עולם ללא סודות** מאת נובל איטוב, http://www.am-oved.co.il/page_24206

¹⁰⁹ מונחים נוספים, בעיקר בשפה האנגלית, הם השיחדש, הדחושב, שחורלבן ועובדות אלטרנטיביות. ראו בתור דוגמא לעניין הרב את רמת הפירוט בויקיפדיה על הנושא: https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_Newspeak_words

¹¹⁰ באלבום Diamond Dogs של בואי שנכתב במקור כמחזה עלילתי-מוסיקלי על בסיס 1984 מופיעים השירים 1984 ו-'Big Brother'. באלבום Hail to the Thief של רדיהוד מופיע השיר '5=2+2'.

¹¹¹ Kimiko de Freytas-Tamurajan, "George Orwell's '1984' Is Suddenly a Best-Seller", The New York Times, 25/1/2017. באינטרנט: <https://www.nytimes.com/2017/01/25/books/1984-george-orwell-donald-trump.html>

¹¹² יוסי גולדשטיין, **אחד העם והרצל: המאבק על אופייה הפוליטי והתרבותי של הציונות בצל פרשת אלטנוילנד**, ירושלים, 2011. ראו גם מאמר התגובה של מקס נורדאו: <http://tarbut.cet.ac.il/ShowItem.aspx?ItemID=4dda23dd-37a8-407f-95cd-6f94ac183b22&lang=HEB>

¹¹³ אבינרי, **הרצל**, ירושלים, 2007, עמ' 144. הספר תורגם בין השאר לעברית יידיש ולדינו.

¹¹⁴ מרטין בובר ע"פ אברהם יסעור, "אוטופיה- ניסיון הגדרה". באינטרנט: <http://hagada.org.il/2004/01/25/%D7%90%D7%95%D7%98%D7%95%D7%A4%D7%99%D7%94-%D7%A0%D7%99%D7%A1%D7%99%D7%95%D7%9F-%D7%94%D7%92%D7%93%D7%A8%D7%94>

המדינאי והוגה הדעות הלורד תומס מורוס. מורוס, אביר בחצרו של מלך בריטניה, כתב את הספר 'אוטופיה', בו מתואר אי דמיוני ועליו חברה שתושביה מנהלים את חייהם ברוח התבונה ובחיי שיתוף מושלמים.

המונח אוטופיה הוא מונח דו משמעי – ניתן להבינו כמקום הטוב, או כשום-מקום.¹¹⁵ בכך שתל מורוס את שורשי הספקנות הגלומים באוטופיה – האם חברה מושלמת אפשרית, או שניתן להתייחס אליה אך ורק בתור חלום רחוק?¹¹⁶

אמנם מורוס טבע את המונח 'אוטופיה', אך הוא לא היה הראשון שכתב יצירה אוטופית. אחת האוטופיות הראשונות שהגיעו לידינו היא 'הפוליטאה' של הפילוסוף היווני אפלטון. (422–347 לפנה"ס) אפלטון פורס לפנינו בדיאלוג שלו את חזונו לגבי מדינה מושלמת בה ישלטו האנשים החכמים ביותר, הפילוסופים. גם אפלטון נראה כמתחבט האם החברה שתיאר יכולה להתקיים. כך הוא אמר:

"שאיננה בנמצא בשום מקום... אולי [היא] נכונה בשמיים, בחינת דוגמא לכל החפץ לראותה וליישב את עצמו אגב ראייה זו. ואין בכך כלום, אם היא קיימת או תהא קיימת, בכל מקום שהוא."¹¹⁷

נראה שמורוס ואפלטון לא בטוחים בהיתכנות התקיימותה של האוטופיה שתיארו, והתייחסו אליה בתור דגם אידיאלי בלתי-אפשרי.

אך מהי בדיוק אוטופיה? כך מגדיר אותה יחזקאל דרור:

"ביטוי של ערכים המתורגמים לדפוסי חברה דמיונית השונה רדיקאלית מהמצב הקיים. אוטופיות אינן מוגבלות למה שנראה בר ביצוע. יתר על כן, אוטופיות אינן קובעות מועד מימוש

¹¹⁵ נוצר מצירופי המונחים ביוונית: Eu=טוב, Ou=אין, topos=מקום.

שום מקום = Ou+topos, המקום הטוב = Eu+ topos

¹¹⁶ נראה שמורוס לא האמין בהיתכנותה של האוטופיה. כך, שמו השני של גיבור הספר הוא 'היתלודאוס', שפירושו

ביוונית מדבר הבלים. עיר הבירה של האוטופיה נקראת 'אמאורוטום', כלומר עיר הרפאים, והנהר הראשי שמו

'אנדרוס', שפירושו השם הוא חסר מים. יפתח גולדמן, **הקיבוץ כאוטופיה**, תל אביב, 2012. באינטרנט:

<https://ygoldman.org/wp-content/uploads/2012/06/%D7%A4%D7%A8%D7%A7-%D7%A8%D7%90%D7%A9%D7%95%D7%9F-%D7%A9%D7%95%D7%9E%D7%A7%D7%95%D7%9D-%D7%90%D7%95-%D7%9E%D7%94%D7%99-%D7%90%D7%95%D7%98%D7%95%D7%A4%D7%99%D7%94.pdf>

¹¹⁷ אפלטון, **פוליטיאה**, ט 592, ליבס ב 536, מתוך שמואל שקולניקוב ואלעזר וינריב, **פילוסופיה יוונית**, רעננה,

1996, כרך ב' יחידה 7. באינטרנט: <http://lib.cet.ac.il/pages/item.asp?item=16497>

ובדרך כלל גם אינן מצביעות על דרכי ביצוע, אף שיש אוטופיות שהמחבר מקווה כי יתממשו והמוצגות כקריאה לתמורה חברתית.¹¹⁸

באופן כללי מאפיינים את האוטופיה שלושה עניינים עיקריים:

(א) ביקורת על הסדר החברתי הקיים

(ב) תיאור חברה אלטרנטיבית עם סדרים מתוקנים

(ג) חברה בעלת מאפיינים סוציאליסטיים

על פי האמור לעיל ניתן לחשוב ש-1984 ואלטנוילנד אינן אוטופיות, שכן שתיהן קובעות תאריך מימוש. לדעתי אורוול והרצל עשו זאת מסיבות אסתטיות, וכן כדי להגיש את הממשות האפשרית של העולם הדמיוני.

ב-1984 מתוארת אוקיאנייה כמדינה בעלת משטר טוטליטרי. אורוול לא מציב את המדינה העתידית בתור מדינת מופת כמו ברוב האוטופיות, אלא הפוך – בתור דיוקן אימים, שעלינו לעשות הכל כדי להמנע ממנו – דיסטופיה. בספר בעצם מבקר אורוול את החברה הקיימת בהצביעו על הסכנה שאוקיאנייה עלולה להיווצר. הוא מציב מודל אלטרנטיבי למציאות, ומזהיר מפניו. באוקיאנייה אמנם אין מוטיבים סוציאליסטיים,¹¹⁹ אך בכל זאת, לעניות דעתי, 1984 עונה להגדרה דיסטופיה, היפוכה של האוטופיה.¹²⁰

באלטנוילנד מתוארת החברה היהודית העתידית בארץ ישראל בתור חברת-מופת ליברלית ושיתופית. הרצל מבקר את החברה האירופית של ימיו, שלא השכילה להשתמש באמצעים הטכנולוגיים והחברתיים שפותחו זה מכבר לטובת כלל בני האדם,¹²¹ וכן הוא מבקר את הגזענות והלאומנות באשר הן. הוא מציב בתור אלטרנטיבה את החברה החדשה המתוארת בספר. בחברה החדשה ישנם מוטיבים סוציאליסטיים רבים – ומשום כל אלה, ניתן להגדיר את אלטנוילנד כספר אוטופי.

¹¹⁸ יחזקאל דרור, "חזון כמצפן למדיניות ומעשה". באינטרנט: <http://lib.cet.ac.il/pages/item.asp?item=17396>.
¹¹⁹ ראו בחלק הראשון, 'סוציאליזם'.

¹²⁰ בבסיס אוטופיה ודיסטופיה הם אותו הדבר – שתיהן מבקרות את המציאות ומציגות מציאות אפשרית אחרת. פשוט במקרה האוטופי מעורר החזון תקווה לעולם טוב, ומציב אותו כמודל אליו צריך לשאוף, בעוד בדיסטופיה העולם המוצג משמש כתמרור אזהרה, והוא סיוט ממנו צריך לברוח. לכן, כפי שאני רואה את זה, על אף שאוטופיה ודיסטופיה הם הפכים, הם בעצם דומים מאוד. כך לדוגמה מגדיר איזה פרליס את 1984 כ-'אוטופיה', במאמרו "1984 לאורוול" בעיתון מעריב, 5/3/1971, עמ' 13. באינטרנט:

http://jpress.org.il/Olive/APA/NLI_Heb/SharedView.Article.aspx?parm=zAlpD5oV5iDNTXYLW4RvIcy4jFil3TFG6Xpyy%2B9PnmcP4FOJXgiJpWocaQufgaMhYw%3D%3D&mode=image&href=DAV%2f1971%2f03%2f05&page=13&rtl=true

¹²¹ פעמים רבות חוזרת באלטנוילנד האמירה – "היינו צריכים רק לאמץ את החידושים הידועים." הרצל, עמ' 58

אם כן, כפי שראינו, 1984 ואלטנוילנד מצויים בסוגות הפוכות-דומות. 1984 הוא דיסטופי ואלטנוילנד הוא אוטופי, אך ביסוד שני הסגנונות הספרותיים האלה דומים, שכן שניהם טוטליים ומעט מופרכים, ושניהם מבקרים את החברה באמצעות תיאור של עולם דמיוני.

מאחר ו-1984 ואלטנוילנד מצויים בסוגה האוטופית, אזי תהייתם העתיקה של אפלטון ומורוס עולה שוב- וזוהי בעצם שאלת המחקר של העבודה: האם אוטופיה יכולה להתגשם?¹²²

דמויות- הקשר למציאות

דומה כי הדמויות בעלילה מתכתבות ומשקפות אישים המשמעותיים עבור המחברים, אישים הקיימים ופועלים במציאות. בחלק זה נציג אותן ונשווה ביניהן.

וינסטון ופרידריך

1984 ואלטנוילנד היו אישיים מאוד לכותביהם, ובו בזמן קריאה נואשת אל העולם. אורוול כנגד הטוטליטריזם, והרצל בעד הציונות.

לכן אך טבעי שאורוול והרצל יציבו בתור הדמות הראשית את דמותם שלהם- דמויות הדומות להם מבחינת אופי, ערכים, ואף מבחינה פיזית ואוטוביוגרפית.

וינסטון סמית- הדמות הראשית ב-1984, הוא הומניסט, רציונלי ובעיקר- דורש אמת וישר עם עצמו עד הסוף. כך אמונתו כי 'הישועה תבוא מן הפרולים',¹²³ מן הנחותים שבאנשי החברה האוקיאניית, מעידה על אמונתו באדם. השכל הישר שלו מובע בקביעתו כי:

”החירות היא החירות לומר ששנים ועוד שנים הם ארבעה.”¹²⁴

באמירה זו יוצא וינסטון נגד הכפייה וחוסר-המחשבה שבאוקיאנייה, ובכך מביע עמדה שכלית.

¹²² יש השואלים שאלה נוספת- האם ראוי שאוטופיה תתגשם? חוקרים רבים מוצעים כי אוטופיה בעצם הגדרתה מזמנת משטר טוטליטרי, שכן בעצם הגדרתה אוטופיה היא מצב מושלם שלא מסוגל להשתנות. כדי ליצור קיפאון שכזה, על השלטון להחזיק בכל תחומי החיים של האזרחים, לבל יוכלו לשנות ולו דבר מהמשטר האוטופי. לפי חוקרים אלו, בעצם האוטופיה מוגבל החופש, ולכן כל אוטופיה באשר היא אינה מוסרית.

¹²³ אורוול, עמ' 57

¹²⁴ אורוול, עמ' 67

לגבי יושרו ללא פשרות של וינסטון, ניתן לראות את הוידוי הקשה ביומנו לגבי ביקורו אצל הזונה- וידוי כואב, שוינסטון עשה, כי זה מה שאכן קרה- ולכן הדבר ראוי שיכתב.¹²⁵ כך גם התנגדותו לטשטוש האמת שיוצרת המפלגה- מטיב חוזר בספר הוא ניסיונו של וינסטון לגלות את האמת לגבי מה שקרה בעבר.

גם מבחינה אוטוביוגרפית דומה וינסטון לאורוול- וינסטון גדל בלונדון, העיר בה גדל אורוול, ונראה שהוא חולה בשחפת, מחלה ממנה סבל אורוול בערוב ימיו, בעת כתיבת הספר.¹²⁶

בדומה לזיקת וינסטון-אורוול, ניתן לומר כי פרידריך לבנברג, הדמות הראשית באלטנוילנד, ודוד ליטבק, הדמות הדומיננטית בחברה החדשה, שתיהן מרכיבות את דמותו המורכבת של הרצל. פרידריך הוא הצד ההיסטורי של הרצל- הוא דומה לו עד מאוד בנוגע לאוטוביוגרפיה שלו. דוד ליטבק הוא המייצג של דעותיו האישיות של הרצל, ומביע ערכים סוציאליסטיים ולאומיים רבים. ניתן לומר באופן כללי שפרידריך הוא הדמות הממשית, העתיקה של הרצל, מהתקופה שבה הרצל לא היה מעורב בפוליטיקה היהודית, ובספר הוא נחשף אליה ואל היהדות בפעם הראשונה. דוד ליטבק לעומתו הוא הרצל המיושב, המוצלח, שעבר תהליך של מחשבה וחידוד דעתו. כך הרצל מדבר בספר בשני קולות, קול סקרן ולא מגובש השומע בשקיקה את הקול השני, המעוצב והמחושב, המדבר בשם ערכיו של הרצל. קול אחד מתאר את תחושת החשיפה הראשונית של הרצל לציונות ולאפשרויות הגלומות בה, והקול השני את הדרך והאפשרות.¹²⁷

אם נבחן את קורות חייו של פרידריך באלטנוילנד, נמצא כי הם זהים כמעט לחלוטין לאלו של הרצל- יהודי-וינאי צעיר, עורך דין במקצועו שנותר מובטל לזמן מה, ממורמר וכועס על החברה האירופית הישנה ועל יהודיה השפלים, מיואש מאירופה המסואבת, הכושלת והאנטישמית. תיאור דומה למדי להרצל שלפני התקופה הציונית.¹²⁸

דוד ליטבק כאמור, הוא דובר ערכיו של הרצל. הוא סוציאליסטי, ציוני, והומניסט. כך אומר דוד בכפר-חדש:

¹²⁵ אורוול, עמ' 57-53

¹²⁶ אורוול, עמ' 28, וינסטון לוקה בהתקף כבד של שיעול.

¹²⁷ יש האומרים שדוד ליטבק הוא בן דמותו של דוד וולפסון, ידידו ויועצו של הרצל.

¹²⁸ כאן, בתיאור חייו של פרידריך בתחילת אלטנוילנד, ניבא הרצל במשפט סתמי ומצמרר שמדגיש את יכולתו של הרצל לזהות מגמות חברתיות נסתרות ולתארן במדויק: "אני רואה... שכולנו נצטרך לענוד שוב את הטלאי הצהוב." הרצל, עמ' 17.

”בני האדם מצוידיים בבגרות ובשיקול דעת עצמאי...”¹²⁹

אמירה הומנית. באותו הנאום מדגיש ליטבק את הסוציאליזם כמחולל החברה החדשה, בתארו את הסוציאליזם האוטופי-שיתופי של המאה ה-19, והצבעה על כך שזהו היסוד האידיאלי של החברה החדשה.¹³⁰

ליטבק גם ציוני- דבר המשתמע מדבריו חדורי הגעגוע לעבר והאמונה בכוח העם היהודי המופיעים לאורך הספר. לדוגמא:

”רק אנחנו, היהודים, יכולנו לעשות את זה, רק אנחנו לבדנו. רק אנחנו יכולנו ליצור את החברה החדשה האת... הדברים יכלו להתממש רק באמצעותנו, בזכות הגורל המיוחד שלנו. כדי להגשים הכל היו דרושים הסבל הרוחני שלנו, הניסיון הכלכלי שלנו והקוסמופוליטיות שלנו...”¹³¹

אם כן, נראה ששני הסופרים, אורוול והרצל, חתמו את ספריהם בצורה ייחודית- בדמותם שלהם. וינסטון הוא בבואת לוחם האמת שהיה אורוול, ופרידריך וליטבק הם בבואת הרצל מגלה הציונות והרצל המיושב והמנהיג, בהתאמה. נראה ששניהם מנסים להביע את העולם שהם מראים בספרם כמעין חלום, בדרך האישית ביותר- חשיפת עצמם.

דבר מעניין נוסף מגולם בשמו של וינסטון סמית', שרבים זיהו ששמו הפרטי מתכתב עם שמו של ווינסטון צ'רצ'יל, ראש הממשלה הבריטי שהציל את ארצו ממלתעות הטוטליטריזם הגרמני (והסובייטי). שם המשפחה, סמית', הוא שם גנרי, אחד הנפוצים ביותר בבריטניה, ומקנה לוינסטון תוספת אמינות בתור אדם רגיל.¹³²

¹²⁹ הרצל, עמ' 116

¹³⁰ שם, שם.

¹³¹ הרצל, עמ' 68

¹³² ראו <https://www.cliffsnotes.com/literature/n/1984/character-analysis/winston-smith>. מעניין לגלות שנכתב ספר על אורוול וצ'רצ'יל- **Churchill and Orwell: The Fight for Freedom**, T' Ricks, המציג את הקשר בין הדעות, המאבקים והביוגרפיות שלהם.

עמנואל גולדשטיין וד"ר גייר

ב-1984 ובאלטנוילנד מופיעות שתי דמויות הנתפסות כעוינות את החברה המתגבשת ושואפות להפילה. הדמויות, עמנואל גולדשטיין ב-1984 וד"ר גייר באלטנוילנד דומות באופן מפתיע, ושתיהן בנות דמותן של אנשים במציאות.

גולדשטיין, הנבל ב-1984, הוא אויב אוקיאנייה, והמושא המרכזי בסרטי התעמולה שלה. גולדשטיין דומה במידת מה לטרוצקי, (1879-1940) מהפכן יהודי, ידידו לשעבר של סטלין, שגורש מברית המועצות לאחר 'בגידה' בערכי המהפכה. גם גולדשטיין, בעלילתו של אורוול הוא יהודי שעזר להקים את המפלגה, וגורש משום שלא נשאר נאמן לאח הגדול. אפילו התיאור הפיזי דומה:

"יהודי כחוש... ובקצהו זקן תיש קטן - פנים נבונות... חוטם ארוך ודק שזוג משקפיים מזדקר סמוך לקצהו."¹³³

חשוב לציין שכפי שוינסטון העריך את גולדשטיין, אויב אוקיאנייה ומנהיג התנועה המעורפלת הקרויה 'ברית-האחים', המתנגדת למשטר, כך אורוול העריך את טרוצקי עצמו, וניתן לראות זאת ממסירותו של אורוול ל-POUM, מליציה סמי-טרוצקיסטית.

ד"ר גייר, הנבל בספרו של הרצל, הוא יהודי גלותי, תכנן וגזען, שרץ לנשיאות החברה החדשה בשם הרעיון לנשל ולהפלות את אזרחיה הלא-יהודים של החברה החדשה. ד"ר גייר משקף באופן ברור את קרל לואגר.¹³⁴ (1844-1910) קרל לואגר היה פולטיקאי אוסטרי גזען ואנטישמי שנבחר לראשות עיריית וינה בשנת 1897.¹³⁵

כך אומר אבינרי בנוגע ליחסו של הרצל ללואגר:

"עלייתו של לואגר לכס ראשות העירייה וניצחון מפלגתו מסמנים בעיניו (של הרצל) מפנה חמור ומסוכן; הוא מציין אותם ביומנו כתחילתו של "ליל ברתולומאוס" חדש באירופה. בבחירה זו רואה הרצל גם את סופה של התקופה הליברלית... על חרדתו של הרצל נוספה העובדה כי

¹³³ אורוול, עמ' 13 או בנספחים תמונתו של טרוצקי.

¹³⁴ ראו בחלק הראשון, 'יחסו של הרצל ללאומיות'.

¹³⁵ נחשב אחד מאבות תורת הנאציזם. עלייתו לשלטון השפיעה רבות על אדולף היטלר.

מדובר בתופעה בעלת משמעות רחבה יותר: מנהיג פופוליסטי וגזעני עולה לשלטון דווקא כשהוא נישא לא רק על גלי התלהבות עממית אלא גם על בסיס זכות בחירה רחבה ודמוקרטית. ההסתה ושנאת היהודים אינן שיירים של משפט קדום כנסייתי מימי הביניים אלא הן מעוגנות בנסיבות של החברה המודרנית, הנפתחת יותר ויותר להכרעות דמוקרטיות...¹³⁶

בחירתו של לואגר הייתה הסימן של הרצל לכך שהאמנציפציה לא תוכל להושיע את היהודים, והייתה הסיבה הסופית לפנייתו לנתיב הציונות המדינית. לואגר הראה שגם בדמוקרטיה יכולים היהודים לסבול מידי עריצות-הרוב.¹³⁷

לואגר הפך בעיני הרצל לסמל של הרוע האירופי החדש-הגזעני, המתורבת והדמוקרטי. כך בדיוק ד"ר גייר הוא תשליל של לואגר-גזען, מתורבת ודמוקרטי-רק נגד הגויים, ולא נגד היהודים.

אבינרי טוען גם הוא שהרצל משווה בין ד"ר גייר ללואגר,¹³⁸ דומה כי עצם ההשוואה של הרצל בין ד"ר גייר ללואגר הוא למעשה כתב האשמה של הרצל את החברה הליברלית באירופה. אך בעוד באירופה לואגר נבחר - בחברה החדשה ד"ר גייר מפסיד.

לסיכום, שתי דמויות הנבלים האלו, גולדשטיין וד"ר גייר דומות מאוד. שניהם יהודים המאמצים ערכים ישנים ונתפסים כמאיימים לשנות את החברות הקיימות. נראה שבאופן פרדוקסלי אימצו שתי החברות את אותו האויב - העולם הישן, הגלותי.

האח הגדול

'האח הגדול', שליט אוקיאניה, מבוסס בבירור על דמותו של סטלין, שליט ברית המועצות. מעמדו של 'האח הגדול', שקלסתר פניו מופיע בכל פינה, והוא מעין דמות מיתית דמוית-אל שיש לה שליטה מוחלטת באוקיאניה, דומה מאוד למעמד שהיה לסטלין בברית המועצות. כך הוא מתואר מבחינה פיזית:

"פנים של אדם בן ארבעים-וחמש, שפמו עבות ושחור ותארו חסון..."¹³⁹

¹³⁶ שלמה אבינרי, הרצל, ירושלים, 2007, עמ' 85
¹³⁷ אבינרי גם טוען, ובכך אני מסכים איתו, שבכך חזה הרצל מגמה מסוכנת - בחירת מפלגה גזענית-לאומנית באמצעים דמוקרטיים, כפי שעשו הנאצים. חשוב לציין גם שהיטלר למד רבות מלואגר, וכור ההיתוך שלו היה בוינה של התקופה הזו. בכך חזה הרצל מגמות ששאר ההוגים היהודים, גם הציונים, לא ראו. (גם במקרה דיהרינג)
¹³⁸ שלמה אבינרי, הרצל, ירושלים, 2007, עמ' 157
¹³⁹ אורוול, עמ' 5. ראו תמונתו של סטלין בנספחים.

זהו תיאור כמעט מדויק של סטלין מבחינה פיזית. ההשוואה גם מסתדרת עם איבתו של אורוול לסטלין, בעקבות מעשי המליציות שלו בספרד.

הרב שמואל

הרב שמואל, רב קהילת כפר-חדש באלטנוילנד אותו מעריכים כל התושבים, מבוסס בבירור על דמותו של הרב שמואל מוהליבר, (1824-1898) לגביו החזיק הרצל בדעה חיובית, בתור אחד מהרבנים האורתודוקסים היחידים שהיו בעלי המעמד ותמכו בו במוצהר.¹⁴⁰

התייחסות למבנים חברתיים

מוסד נישואים מול מין פרוע

סיפור אהבה הוא חלק מרכזי בעלילות שני הספרים. ב-1984 סיפור אהבתם של וינסטון וג'וליה, הוא הציר המרכזי בספר, ובאלטנוילנד אהבתם של פרידריך ומרים תופס מקום נכבד. שני סיפורי האהבה שונים מאוד, ומייצגים את יחסם של שני הסופרים לאהבה ולמין.

אהבתם של וינסטון וג'וליה היא פרועה, חסרת מעצורים ומינית מאוד. התיאורים לא מסתירים דבר – הם אינם פורנוגרפיים, אך ברורים. מערכת היחסים ביניהם אסורה על פי חוקי המפלגה, ומהווה פשע חמור שעונשו מוות. לכן, לפחות בהתחלה, וינסטון ייחס למין משמעות פוליטית. כך חושב וינסטון:

”לשעבר, הרהר בליבו, היה גבר מביט בגופה של נערה זו ורואה כי הוא חושק בה, וסוף פסוק. אך היום... חיבוקיהם היו קרב, השיא היה ניצחון. זו הייתה מהלומה שהונחתה על המפלגה. זה היה אקט פוליטי.”¹⁴¹

לאחר מכן מהרהר וינסטון בהשתלטותה של המפלגה על הכל, על הפיכתה את הכל לפוליטי, אף את המשכב הלא-חוקי. ג'וליה סוברת שהמפלגה מנסה במודע להעלים את יצר המין:

¹⁴⁰ להרחבה על דמותו המעניינת על הרב מוהליבר ראו אחיעזר ארקין, ”משני קצות הגשר הציוני”, באינטרנט: https://www.ybz.org.il/_Uploads/dbsAttachedFiles/Article_210.2.pdf

¹⁴¹ אורוול, עמ' 104

”הדבר החשוב ביותר הוא, שמחסור מיני גורם להיסטריה, והיסטריה היא דבר רצוי... מי שמרוצה בתוך-תוכו, למה לו להתרגש בגלל האח הגדול... יש קשר ישיר בין טוהר וצניעות לבין האורתודוכסיה הפוליטית... הדחף המיני מסוכן למפלגה, ועל כן קמה המפלגה ורתמה אותו לצרכיה.”¹⁴²

כך גם טוען אובריאן:

”בין גבר לאישה. שום אדם אינו מעז עוד לבטוח באישה... אבל בעתיד לא יהיו עוד נשים... יצה המין יבוטל. הפריה-ורביה תהיה מן הדברים הרשמיים שיש להסדיר אחת לשנה... לא תהיה אהבה...”¹⁴³

המפלגה מדחיקה את יצר המין בגלל תחושת הנחת שהוא מסב לאדם. לא רק זאת שהמפלגה מונעת משכב חופשי, היא גם קובעת את הרכב הזוגות הנשואים ומכריחה להוליד ילדים. וינסטון מתאר את יחסיו עם אשתו הרשמית קתרין כבלתי אפשריים:

”מוחה (של קתרין) הוא המוח המטופש... ביותר... היה סובל את החיים במחיצתה אלמלא דבר אחד ויחיד- המשגל. ברגע שהיה נוגע בה נדמתה נרתעת וקופאת... שוכבת הייתה בעיניים עצומות, לא מתנגדת ולא משתתפת, אלא מקבלת עליה... שני שמות היו לה לאותו הדבר: אחד היה 'לעשות תינוק' והשני 'חובתנו למפלגה'... למזלו לא הופיע ילד... וזמן קצר לאחר-כך נפרדו.”¹⁴⁴

יחסים מיניים אלו, תועלתניים וקרים, הריהם ההפך הגמור מיחסייהם של וינסטון וג'וליה. ניתן לומר באופן כללי שנראה שבעוד שהמפלגה דוגלת בצמצום היצרים בכלל, והיצר המיני בפרט, וינסטון, בשם החופש תומך במין חופשי. באותו אופן מתייחס וינסטון לגילוי שחברי המפלגה נגועים גם הם ביצר המין אותו הם מנסים להחניק. כך:

”כבר עשית זאת פעם?” (וינסטון, הכוונה למשגל)

’כמובן. מאות פעמים...’ (ג'וליה)

’עם חברי מפלגה?’

¹⁴² אורוול, עמ' 109

¹⁴³ אורוול, עמ' 214

¹⁴⁴ אורוול, עמ' 55

'כן'...

'שמעי, ככל שהיו לך יותר גברים, יותר אני אוהב אותך... אני שונא טוהר, אני שונא צניעות... אני רוצה שיהיו הכל מושחתים עד לשד עצמותיהם.'¹⁴⁵

וינסטון מייצג את הפראות שבמין, את חוסר-המעצורים, בעוד המפלגה תומכת בממסד נישואים תועלתני, ללא אהבה או משיכה. כך נראה שאורוול מציג את המין כהתנגדות הבוטה והחזקה ביותר לכפייה, בתור הדבר החופשי והטבעי ביותר, אותו מנסה המפלגה להעלים.¹⁴⁶

פרשיות האהבה באלטנוילנד שונות ואף הפוכות. בעיקרן הן מהוגנות. קודם כל- פרשיות האהבה של פרידריך בוניה ושל פרידריך ומרים אינן מרכזיות בסיפור, ואינן חיוניות לעלילה.

בתחילת הספר מאוהב פרידריך בארנסטינה, נערה וינאית עשירה, ולאחר שהיא מתארסת עם עשיר יהודי אחר, הוא שוקל להתאבד ולבסוף יוצא למסע עם קינגסקרוט.¹⁴⁷ לאהבתם של פרידריך ומרים נזרקים רמזים קטנים לאורך הספר. רמזים בדמות מבטים, מחשבות וכו', אך אין התקדמות גדולה. בסוף הספר, לקראת מותה של אם משפחת ליטבק, קוראת האם למרים ולפרידריך, ואומרת להם:

"'החזיקו ידיים... ברכה... ברכת!'"

וכך קרה שמרים ופרידריך נתנו יד זה לזה.¹⁴⁸

המשותף לשתי מערכות היחסים של פרידריך הוא ששתיהן מסורתיות מאוד, טעונות אישור הורים, ואינן חושניות או מיניות. באופן כללי- אלו מערכות יחסים מהוגנות.

אם כן- באופן כללי אורוול התייחס למין פרוע ולא מחויב בצורה חיובית, (אף שבעצמו היה מהוגן) בעוד הרצל העדיף שיטות מסורתיות ומהוגנות של נישואים.¹⁴⁹

¹⁴⁵ אורוול, עמ' 102

¹⁴⁶ חשוב לציין שמבחינה ביוגרפית אורוול היה מהוגן, והיה נאמן לאשתו הראשונה עד מותה, ולאחר מכן לשנייה.

¹⁴⁷ הפרק השני באלטנוילנד. הרצל, עמ' 20-14

¹⁴⁸ הרצל, עמ' 227

¹⁴⁹ יש לזכור גם שהספרים נכתבו בפער של כמעט יובל. הרבה השתנה בתפיסת הנישואין והאהבה בתקופה זו.

הדת – ממסד או רגש?

יחסם של אורוול ושל הרצל לדת הוא מתעתע ורב כיווני. מצד אחד שניהם מתארים בספרם מרכיב דתי חזק (אצל אורוול זוהי דת אזרחית – דת שהמדינה בונה כתחליף לתרבות המסורתית¹⁵⁰) ומצד שני שניהם חיו באורח חיים חילוני למהדרין. בספריהם הם מתייחסים לדת באופן מזלזל ומאדיר כאחד.

1984 הוא לכאורה ספר חילוני למהדרין. הן הדמות הראשית והן המשטר האוקיאני אינם מאמינים בישות מטא-פיזית. אך ספרו של אורוול בכל זאת נגוע במאפיינים דתיים רבים.

הדת של מדינת אוקיאנייה היא מעין דת אזרחית-טוטליטרית.¹⁵¹

פעמים רבות חוזרים המונח 'כופר' כתיאור של מי שאינו נאמן ל'אורתודוכסיה' המסורתית, לאמונה הבטוחה והמוחלטת בכוחו ובאל-מותו של 'האח הגדול'. המינוח ביחס לתרבות השליטה באוקיאנייה הוא דתי, ומשתמש במילים כגון 'אמונה' ודומותיה.¹⁵²

אורוול מתייחס לדת האזרחית ביראה, בתור כוח עוצמתי. כך הוא מתאר את 'שתי דקות השנאה':

"כרגיל, הוקרנו על המסך פניו של עמנואל גולדשטיין, אויב העם... לא יצאו שלושים שניות משתי דקות השנאה, וקריאות זעם שאין עליו שליטה החלו פורצות מפיותיהם של מחצית הנאספים באולם... מראה פניו של גולדשטיין ואפילו עצם המחשבה עליו די היה בהם לעורר פחד וכעס..."

בדקה השניה גברה השנאה עד כדי רוח תזזית. הנאספים התחילו מקפצים על מקומם וצווחים בגרון וטורחים להסות את הגעיה המרגיזה הבוקעת מן המסך... ברגע של צלילות נתחוור לוינסטון כי הוא צועק עם הכל ורוקע בעקבו בכוח על עוק כסאו. הדבר הקשה מנשוא בשתי דקות השנאה לא היה שנאלצת להעמיד פנים, אלא שבעל כורחך עשית כמעשי חבריך. לא יצאו שלושים שניות ולא היה עוד כל צורך בשום העמדת פנים. התלהבות נתעבת של פחד ונקמה, תשוקה להרוג, לענות, לנפץ פרצופים במקבת, עברה בזרם חשמל את כל הנאספים, והפכה אותך בעל-כרחך למטורף מעווה פניו ומצווח.¹⁵³

¹⁵⁰ ראו אליעזר דון-יחיא וישעיהו ליבמן, "על דת אזרחית ומדינת החזון", 1984.

¹⁵¹ בהקשר אחר, אורוול טוען כי: "מדינה טוטליטרית היא למעשה תיאוקרטיה...". ובכך אומר שכל משטר טוטליטרי, לאו דווקא אוקיאנייה, הוא בעצם משטר דתי. אורוול, **מדוע אני כותב**, ירושלים, 1984, עמ' 155.

¹⁵² ישנה גם השוואה לאינקוויזיציה בספרד הקתולית. אורוול, עמ' 203.

¹⁵³ אורוול, עמ' 13.

בתמונה זו מראה אורוול את הדרת הכבוד שיש לו כלפי הדת האזרחית, כלפי כוחה. פעמים רבות חוזר בספר ייצוג כוחה של הדת האוקיאניית, בתור מניע חזק לאנשים, מדינות, וקבוצות. עם זאת – הוא גם חושף בקטע זה את הזלזול הבסיסי שלו בטקסים דתיים – ברדידות וברגשניות שלהם, שלא מייצגים דבר עמוק באמת.

הנה לדוגמא, חולק אורוול כבוד לדת, ומעמיד אותה בשורה אחת עם מושגים לוגיים-הומאניים. כך נכתב על דעת המפלגה, שמייצגת לכאורה את העמדות הפוכות מעמדותיו של וינסטון (ושל אורוול):

”בתחום הפילוסופיה, הדת, המוסר או המדיניות אפשר היה לומר ששתיים ועוד שתיים שווים
חמש.”¹⁵⁴

משפט זה לועג לחוסר ההיגיון בדת מנקודת מבטה של המפלגה. שכן בדת לא צריך היגיון – ולכן שתיים ועוד שתיים שווים חמש ולאף אחד לא אכפת. לכאורה אין אורוול סובר כך, שכן ידוע שבענייני מוסר היה אורוול ישר לחלוטין. לכן ניתן להניח שהוא לא סובר שהמשפט הנ”ל נכון, והוא סובר שגם לדת אמור להיות היגיון פנימי. (לפחות ביחס למאמינים מודרניים-רציונליים).

בהמשך לכך, יש משפט חשוב שאומר וינסטון, בן-דמותו של אורוול, המביע את אמונתו החזקה – גם אם איננה באלוהים:

”בסופו של דבר ינצחו אתכם... אני מאמין בכך, אני יודע שסופכם להיכשל. יש משהו ביקום –
איני יודע מה, רוח, עיקרון – שלעולם לא תתגברו עליו.”
”אתה מאמין באלוהים, וינסטון?” (אובריאן שואל)
”לא.”
”מהו איפוא אותו עיקרון שסופו להדביר אותנו?”
”אינני יודע. רוח האדם.”¹⁵⁵

כאן נראית אמונתו המיוחדת של אורוול. הוא מביע באמצעות וינסטון את היותו הומניסט – מאמין בטוב שבאדם וביכולתו לבנות עולם טוב, בלי שום תלות באלוהים, אך בסופו של דבר וינסטון נכשל. כאן באה לידי ביטוי השקפת העולם הפסימית, או ליתר דיוק הלא-נאיבית של אורוול. הוא

¹⁵⁴ אורוול, עמ' 159
¹⁵⁵ אורוול, עמ' 217

לא האמין שהכל 'יסתדר'. בעיניו, אם בני האדם ייכשלו, והטוטליטריזם ישתלט על העולם, הסוף לא יהיה טוב. אוקיאנייה תשלוט לנצח. אין שום הבטחה שננצח. על האנושות לעבוד לשם כך.¹⁵⁶

נראה גם שאורוול סבר שכל משטר טוטליריסטי הוא למעשה גם דתי:

"מדינה טוטלירית היא למעשה תיאוקרטיה..."¹⁵⁷

אם כן, נראה שבאוקיאנייה מונהגת דת אזרחית, שעיקרה הוא ממסד מערכת, ומשתמשת ברגש באופן ציני. באותו הזמן, אורוול, גם אם הוא חש יראת כבוד כלפי הדת, לא מאמין בשום עיקרון מטא-פיזי דתי.

יחסו של הרצל לדת, כפי שהוא מתבטא באלטנוילנד הוא מתעתע. מחד הרצל עצמו, וכן רוב הדמויות בספר, חילוניות באופן מובהק. מן הצד השני, הדמויות חוות טקסים דתיים ומאמינות במידה מסוימת במטא-פיזיקה יהודית. בעניין יחסו של הרצל לדת סוערת מחלוקת גדולה.

נראה קודם שני אירועים 'יהודיים' המתוארים בספר. הנה כאן פרידריך, בן-דמותו של הרצל, מתאר את בית המקדש החדש בהתרגשות:

"...המשמעות של בית המקדש... סמל לעוצמה ולגאווה של עם ישראל... אבל לא על מבנה נראה לעין ונתפס בחושים בחושים... שפכו היהודים דמעות... לא על המבנה ההרוס בכו... הם נאנחו על מה שהיה נסתר מן העין, אבל בא לידי ביטוי באבני בית המקדש. את הדבר הזה פרידריך חש... לבו התרחב והתמלא יראה... דבריו של שלמה המלך חזרו והיו לדברי אלוהים חיים: "ה' אמר לשכון בערפל, בנה בניתי בית זבול לך, מכון לשבתך עולמים."¹⁵⁸

וכך הוא מתאר את ליל הסדר:

"הסדר עורר את רגשותיו העזים ביותר של כל מי שמסוגל לחוש יראת כבוד כלפי הנשגב. החג הזה... נחגג לפני מאות שנים בדיוק כמו בימינו. העולם השתנה... ורק העם הזה נותר כפי

¹⁵⁶ ראו 'כוונת הסופרים' כנ"ל את מכתבו של אורוול וכן את הפרק על השכל הישר בחלק הראשון.

¹⁵⁷ אורוול, **מדוע אני כותב**, ירושלים, 1984, עמ' 155

¹⁵⁸ הרצל, עמ' 196

שהיה, דבק במנהגיו, נאמן לעצמו, נוצר את זכר סבלותיהם של אבותיו... זה עם העבדות והחירות – עם ישראל!¹⁵⁹

בשני התיאורים הללו מביע פרידריך רגשות עזים ביחס ליהדות, ותחושה מלאת עומק – וכאן נעוצה נקודת המחלוקת.

שלמה אבינרי מציע שתי אפשרויות. הראשונה שבהן – שיחסו של הרצל לדת היה מפוקח, פתוח ולא-מחוייב, וכל התבטאויותיו הרגשיות מסמלות הזדהות עם ערכים אוניברסליים כיופי, הומניזם, חופש וגאווה, ולא דווקא ערכים יהודיים. לפי פירוש זה הרצל התייחס ליהדות בתור מקור ערכים אפשרי, ממנו הוא לוקח את המתאים לו.¹⁶⁰

כך בבית המקדש הופך הרצל את מצוות בניית המקדש, ממצווה מעשית דתית, למעשה רוחני אבסטרקטי אוניברסלי של גאווה יהודית. בעניין ליל הסדר הופך הרצל את הטקס מחוויה דתית לחוויה רוחנית של כבוד למסורת, המשכיות ונאמנות עצמית. דוגמאות דומות מפוזרות בשאר הספר.¹⁶¹

האפשרות השנייה שמעלה אבינרי היא צינית יותר. אבינרי מעלה אופציה שהתיאורים הרבים של רגשות סמי-דתיים בספר נועדו לגרום ליהודי רוסיה, שהיוו את רוב יהודי אירופה והיו דתיים ומסורתיים ברובם, לתמוך בציונות המדינית שהוביל, ולראות בו כמנהיג הציונות. על ידי השימוש בדת בספר הוא השפיע על דעתם של מיליוני היהודים הרוסיים, והוביל אותם בתחפושת אל הציונות המדינית, על ידי הצגת החוויות הדתיות כמשמעותיות. דבר זה עשה הרצל בעודו חילוני-ליברלי, המאמין בערכים אוניברסליים וכלליים יותר, וסובר שיש לפתור את בעיית היהודים מסיבות תועלתניות בלבד.¹⁶²

לעומת שתי האפשרויות שמעלה אבינרי, מעלה אסף מלאך טענה שלפיה הרצל באמת ובתמים חווה חוויה דתית חזקה והרגיש מקושר ליהדות.¹⁶³

חיזוק לטיעונו של מלאך ניתן לראות מתיאורו המרוגש של פרידריך כשהוא רואה את ירושלים:

¹⁵⁹ הרצל, עמ' 146

¹⁶⁰ שלמה אבינרי, **הרצל**, ירושלים, 2007, עמ' 164-168

¹⁶¹ ניתן כמובן לומר שהמרת מצוות דתיות לערכים אוניברסליים נעשית גם היום בעולם היהודי, גם בידי דתיים. הדבר נכון, ולכן אבינרי סובר שיחסו של הרצל לדת היה **פתוח**. הוא לא חש מחוייב. לקח מה שרצה, ודחה את השאר.

¹⁶² ניתן לומר שמגישה זו גם בא רעיון ההתנצרות המפורסם של הרצל.

¹⁶³ אסף מלאך, "הרצל במקדש", מוסף שבת, מקור ראשון, 5.5.2017, עמ' 6, 14-15

”מדוע קו הרקיע של העיר הזרה הזאת ריתק אותנו כל כך? אולי בגלל שבירי זכרונות משחר ילדותו... ”לשנה הבאה בירושלים!”... קשה; האמונה מתה. הנעורים מתו... אמר מבויש מעט: ’זו הייתה הרגשה משונה כל כך, אני לא יודע מה קרה לי.’”¹⁶⁴

כאן נפגש לראשונה פרידריך עם עברו היהודי. חוויה זו חוזרת ביתר שאת בליל הסדר:

”אחד המסובים קרא את ההגדה העברית בלהט של חוזר בתשובה. הוא הרגיש כאילו מצא את עצמו מחדש ונחנק מרוב התרגשות. במאמצים גדולים עצר את עצמו מלפרוץ בבכי קולני. כמעט שלושים שנה עברו מאז שהוא עצמו, כילד, שאל את ה”מה נשתנה.” מאוחר יותר, כשהתבגר, חווה את ההשכלה, את ההתנערות מכל סממן יהודי, ולבסוף, באופן הגיוני, את הקפיצה אל הריק, כיוון שלא היתה לו שום אחיזה בחיים. בליל הסדר הזה הוא הרגיש כמו הבן האובד.”¹⁶⁵

פסקה מרגשת זו, שלכאורה מתארת במדויק של רגשותיו העמוקים של פרידריך¹⁶⁶ (ושל הרצל), ומראה את הקשר החזק שנוצר ביניהם לבין היהדות, מהווה דוגמה נוספת לדעתו של מלאך.

דוגמה נוספת, היא תשובתו של הרב שמואל לשאלתו של פרידריך, מה גרם ליצירת החברה החדשה. תשובתו, שהרצל בוודאי שם לב שהיא המילה האחרונה בספר כולו, היא כך:

”והרב שמואל קם ואמר בחגיגות: ”אלוהים!””¹⁶⁷

אם כן, נראה שישנן שלוש אפשרויות, שיכולות לפרש כל אמירה בספר בדרכן שלהן-

(א) הרצל מביע בספרו את יחסו הפתוח והביקורתי לדת

(ב) הרצל מנסה למשוך את היהודים הדתיים באמצעות תיאור חוויות הדת בספר

(ג) הרצל הרגיש באמת קשור ליהדות, ותיאר זאת בספרו

אני נוטה לסבור ששילוב של אפשרויות (א) ו-(ג) מבטא את יחסו המורכב של הרצל ליהדות. הוא התפאר ביחסו הליברלי ליהדות ולשאר הדתות, אך גם האמין, מעט-מעט, ביהדות. גם אם לא

¹⁶⁴ הרצל, עמ' 39

¹⁶⁵ הרצל, עמ' 146

¹⁶⁶ כפי שמראה המשך הסיפור. הרצל, עמ' 147

¹⁶⁷ הרצל, עמ' 228

האמין בקיומו של האל או באמיתותה של התורה, הוא בכל זאת אהב חלק מן המנהגים היהודיים, ואהב את המורשת היהודית, על אף שכמעט ולא הכירה.

אם כן, נראה לבסוף שהיחס של אורוול והרצל לדת בספריהם מעומעם. ב-1984 מובעת יראת כבוד לכוחה של הדת, אך אורוול לא מאמין במטא-פיזי כלשהו שיסייע לו.¹⁶⁸ באופן כללי אורוול מתייחס לדת בתור ממסד, שמטרתו לאגד את האזרחים, מעין 'אופיום להמונים'. בנוגע ליחסו של הרצל לדת ישנה מחלוקת קשה - יש האומרים שיחסו לדת פתוח וביקורתי, יש אומרים שציני ותועלתני, ויש אומרים שרגשי ועמוק. מקריאת אלטנוילנד עולה שהצדק מצוי בשילוב של הטענה הראשונה והשלישית. אם כן, משתמע שהרצל מתייחס לדת בתור מהות.

השפה - בין אדישות למרכזיות

נושא השפה, על אף תדמיתו השולית, מאפיין שוני ניכר בין היצירות.

אורוול מייחס חשיבות רבה לשפה. כך ניתן לראות במאמרו פוליטיקה והשפה האנגלית, בו הוא כורך בין הרמה הנמוכה של השיח הפוליטי ושל המחשבה הפוליטית, לבין רמת השפה הירודה של העיתונים הפוליטיים (המפלגתיים לפחות). ומסקנתו, לפני שהוא מוסר לקורא הצעות לשיפור הכתיבה, היא זו:

”אבל אם המחשבה משחיתה את השפה, הרי שגם השפה עשויה להשחית את המחשבה.”¹⁶⁹

וכן, חשיבות השפה ברורה בספרו, 1984, כאשר היא תופסת חלק מרכזי מאידיאולוגית הסוציאליזם, ונספח שלם בספר. כך, שיחה בין וינסטון לחבר המפלגה סָים על השיחדש:

”אינך מבין שכל מטרתה של שיחדש היא לצמצם את היקף המחשבה? בסופו של דבר נביא לך שפשעי מחשבה לא יהיו אפשריים משום שלא יהיו מילים להגותם. כל מושג שעלול להיות צורך בו יהיה לו ביטוי אך ורק במילה אחת, בעלת משמעות מוגדרת בהחלט, שכל משמעויות הלוואי שלה נמחו ונשכחו... מדי שנה בשנה פחות ופחות מילים, והיקף התודעה הולך ומצטמצם לאט לאט... כל אקלים המחשבה יהיה אחר. לאמיתו של הדבר לא תהיה עוד מחשבה, במובן המקובל

¹⁶⁸ ראו 'שכל ישר ב-1984'.

¹⁶⁹ אורוול, "פוליטיקה והשפה האנגלית", 2005, באינטרנט:

<http://www.phil.uu.nl/~yoad/orwell/politics-and-english-language.html>

עלינו היום. האורתודוכסיה (האמונה בסוצאנג) משמעה לא לחשוב – לא להיות זקוק למחשבה. האורתודוכסיה היא חוסר הכרה.¹⁷⁰

אורוול טוען שהקשר בין תודעה לשפה הוא בל-יינתק. את מחשבותינו אנו מתארים במילים. את תכניותינו, חלומותינו. לכן, על פיו, ישנו הבדל מהותי בין שפות ותרבויות שונות, המאפיינות כל אחת הלך מחשבה שונה. כך הוא גם טוען ב-1984, ששליטה בשפה – משמעה שליטה בתודעה. אוקיאנייה המאיימת של אורוול שואפת לשלוט לא רק בגופם של בני האדם, אלא במחשבתם. לשם כך מקדישה המפלגה משאבים אדירים, את מינסטריון האמת כולו, למען שכתוב העבר ולמען כתיבת השפה שבה יתואר העולם בה יחשבו בעתיד.

הרצל, על אף היותו אדם חולם, לא שיער שהשפה העברית תהיה שפת המדינה היהודית, ונראה שלא שאף לכך. כך כתב בספרו, מדינת היהודים:

”אולי יחשוב מישהו, שיהיה בכך משום קושי, שאין לנו עוד שפה משותפת. הרי איננו יכולים לדבר זה עם זה עברית. מי מאיתנו יודע עברית במידה מספקת, כדי לבקש בשפה זו כרטיס-רכבת? זה לא קיים. בכל זאת העניין הוא פשוט מאוד. כל אחד יחזיק בשפתו, שהיא המולדת היקרה של מחשבותיו. לאפשרות של הפדראליזם הלשוני משמשת שוויץ מופת חותך. אנו נישאר גם 'שם' מה שהננו עתה, כשם שלעולם לא נחדל לאהוב מתוך צער וגעגועים את ארצות-מולדתנו שמהן גורשנו.”¹⁷¹

מערך השפות השוויצרי שחזה הרצל מופיע בהדרו בערב הראשון לשהותם של פרידריך וקינגסקרוט באלטנוילנד, אומרים להם דוד ומרים ליטבק:

”נלך לתיאטרון, לאופרה או לאחת ההצגות בשפה האנגלית, הצרפתית, האיטלקית או הספרדית.”¹⁷²

”האדונים ודאי לא ירצו לראות הצגה כמו אלה שאפשר לראות בלונדון, בברלין או בפאריס. החודש מבקרות בחיפה להקת תיאטרון צרפתי מצוינת והלהקה הטובה ביותר באיטליה, אבל אני מתארת לעצמי שמחזה יהודי יעניין אתכם יותר.”
 'יש מחזות יהודים?' שאל פרידריך בפליאה.¹⁷³

¹⁷⁰ אורוול, עמ' 44-45

¹⁷¹ הרצל, "מדינת היהודים", עמ' 67

¹⁷² הרצל, עמ' 67

¹⁷³ הרצל, עמ' 77

כאן נגלה האופי הרבגוני והבינלאומי אליו שואף הרצל. עולם בו בליל שפות התרבות האירופיות מופיע בארץ, וכן השפות התורכית והיידיש-רוסית. העברית מופיעה רק במאורעות בעלי אופי דתי. משתמע מהספר שרוב השיחות הן בגרמנית, ומכך נראה שרוב תושבי הארץ שפרידריך וקינגסקרוט פוגשים יודעים גרמנית ברמה טובה. כנראה ששאיפתו של הרצל הייתה שהגרמנית תהיה השפה העיקרית והדומיננטית ש'תתפוס' במדינת היהודים.

אחד העם יצא נגד התעלמותו של הרצל בספרו מהשפה ומתרבות יהודית מקורית,¹⁷⁴ וכן המתרגם של אלטנוילנד לעברית, מיכל בערקוויטש הבהיר כי לשון מדינת היהודים תוכל להיות אך ורק השפה העברית. בן-יהודה, לעומת זאת, המשיך להעריך את הרצל על אף התעלמותו של הרצל ממפעל-חיי וזלזולו בו.¹⁷⁵

ניתן להניח שהרצל התעלם מהשפה כדי להתחמק ממוקשים פוליטיים. בין אם ייבחר ביידיש, בגרמנית, או בעברית כשפתה הרשמית של המדינה, הוא ייקטל על ידי חלקים גדולים מתומכיו. הנחה זו בעייתית, שכן התבטאותו המזלזלת ב'מדינת היהודים' כנ"ל מקשה להאמין בכך שהרצל חושב שהשפה היא דבר חשוב.

מספר חוקרים סבורים שהרצל, בעצם התעלמותו מהשפה העברית ומתרבות יהודית מודרנית ואותנטית, הפך את החברה החדשה למדינה אירופית רגילה, רק שתושביה יהודים:

"אלטנוילנד איננה מדינה 'יהודית', היא קוסמופוליטית בתרבותה, בלשוניותה ובסגנון חייה. היא חברה פתוחה, חילונית, פלורליסטית... הדוברים בכמה וכמה לשונות..."¹⁷⁶

אם כן, נראה שאכן הרצל יוצר תרבות שכמעט ואין בה סממנים יהודים, והיא בעיקר מועתקת מאירופה. מכך נראה הזלזול שלו או חוסר העניין שלו בתרבות יהודית.

ניתן לראות באופן ברור את יחסם השונה של אורוול והרצל לשפה ולתרבות הנגזרת ממנה. בעוד אורוול עוסק בשפה בשיא הרצינות, וחשיבות השפה היא מהמרכזים שברעיונותיו, הרצל מזלזל

¹⁷⁴ יוסי גולדשטיין, **אחד העם והרצל: המאבק על אופייה הפוליטי והתרבותי של הציונות בצל פרשת אלטנוילנד**, ירושלים, 2011.

¹⁷⁵ דניאל קארפי ושלוש רצבי, **הציונות, כרך כ"א, 1998**, תל אביב, 1998, ובתוכו יוסי לנג, "בין בן-יהודה להרצל, מציאות ובדיון (1896-1899)". באינטרנט:

http://humanities1.tau.ac.il/zionism/templates/ol_similu/images/zionism_journals/zionism_21/4.pdf

¹⁷⁶ עמוס אילון, **הרצל**, תל אביב, 1976, עמ' 385-384

בה ומתעלם ממנה במוצהר. קשה לומר שהתעלמותו של הרצל נובעת מחוסר רצון לנקוט עמדה פוליטית, כך שנראה שהרצל אכן חשב ששפה היא פשוט דבר לא חשוב במיוחד.

סיכום החלק השני

כפי שראינו, המאפיינים החיצוניים הנוגעים לספרים מעידים על כך ש-1984 ואלטנוילנד היו ספרים ממוקדי-מטרה, היו רק אחד מאפיקי הפעולה של יוצרם בדרך למטרתו, והשפיעו רבות על הקוראים ועל הרעיון בו ביקשו לעסוק.

כמו כן- ישנם מאפיינים ספרותיים חשובים המופיעים בספרים. הסגנון האוטופי-דיסטופי מעיד על צורת החלום הקשורה קשר הדוק ל-1984 ואלטנוילנד, והקשר בין הדמויות לאנשים אמיתיים מקשר את הספרים בחזרה למציאות.

בהתייחסות למבנים חברתיים אנחנו מגלים ש-1984 ואלטנוילנד שונים מאוד ביחסם לנישואים, לדת ולשפה. חוט ששוזר את יחסם של אורוול והרצל למבנים החברתיים הנ"ל הוא סלידתם ומסירותם, בהתאמה, למסד המסורתי. כמו כן אורוול החשיב מאוד את התרבות והשפה, בניגוד לזלזול מצד הרצל.

בחלק זה התחדדו החלום והמציאות ביצירות. כעת נעבור לחלק השלישי והמסכם, ונבחן כיצד התבטאו החלק הראשון הרעיוני והחלק השני הספרותי במציאות בזמן בו נקבו הסופרים, ובזמננו.

חלק שלישי – השוואת מציאות

הקדמה

1984 ואלטנוילנד אינן נבואות ואינן ספרי עתידנות. כפי שהראנו בחלק השני, שתיהן יצירות אוטופיות, והעולמות העתידיים המתוארים בהן מוצגים בתור התווית חזון או ביקורת חברתית, ולא מותווים על פי תהליך חשיבה רציונלי ומעמיק, המנסה להבין כיצד יראה העתיד. עם זאת, יש לסייג, כי אורוול והרצל האמינו בהיתכנותו של עולם זה, באפשרות לקיומו. אין זה סתם חלום – זהו חלום אפשרי.

עד עתה עסקנו בחלק החלומי, האוטופי של העבודה. בדקנו את ערכי הספרים ואת הספרים עצמם. כעת נעבור לבדוק האם ובאיזו מידה הוגשמו הספרים וערכיהם. באמצעות השוואה זו, נוכל לגלות מה מאפיין את הקשר בין החלום למציאות.

התאריך הנקוב

בשתי היצירות מוזכר זמן התגשמותן. אלטנוילנד ב-1923,¹⁷⁷ ו-1984 ב-1984 כמובן,¹⁷⁸ והדבר מעיד על המחשבה כי הרצל ואורוול חשבו על הזמן בו חזונם אמור להתקיים, ולא יצרו את עולמם האוטופי כארץ שמחוץ לזמן, כשומקום.

טכנולוגיה

ב-1984 ובאלטנוילנד ישנו תיאור טכנולוגי מצומצם. אורוול והרצל תיארו את הטכנולוגיה כל אחד מסיבותיו שלו – אורוול רצה להראות את ההתקדמות הטכנולוגית המאפשרת את צורת השלטון באוקיאנייה, והרצל מתאר את הטכנולוגיה כדי להראות כיצד החברה החדשה אימצה את כל הפיתוחים האירופיים, ועשתה בהם שימוש יעיל ושיויוני יותר.

¹⁷⁷ הרצל, עמ' 47
¹⁷⁸ אורוול, עמ' 9

ב-1984 מתוארות כמה התפתחויות טכנולוגיות מעניינות. ראשית מופיע הטלסקרין- מעין מסך-רדיו, שקולט ופולט מראות וצלילים, מעין מכשיר מעקב המשולב עם טלוויזיה. באמצעות הטלסקרין יכולה המפלגה לעקוב אחר כל האנשים ולוודא שהם לא עוברים על כללי המפלגה, וכן לשדר להם את המידע שהיא רוצה להעביר.¹⁷⁹

פיתוח נוסף הוא הכותב-דיבור, שהוא מכשיר הקולט את קולו של הדובר וממיר אותו למילים כתובות.¹⁸⁰

הפיתוח הטכנולוגי המשמעותי האחרון שמתאר אורוול הוא שיטת העינויים המוצלחת שעורך אובריאן לוינסטון. השיטה מוצלחת עד כדי כך שוינסטון הופך מאויב המפלגה לאוהבה בלב-ובנפש.

מבחינה מלחמתית נראה שאורוול לא מתאר התפתחויות רבות. ישנן המצודות הצפות, שהן כנראה מקבילות לנושאות מטוסים, ומדובר על כך שנשקים כימיים, אטומיים וביולוגיים מיוצרים ומתוכננים, אבל הם לא מופעלים.¹⁸¹

אמנם כבר בימיו של אורוול (1949) הייתה טלוויזיה בצבעים ורדיו, בדומה לטלסקרין, וכן היו מצלמה ורשמקול, אך רעיון מכשיר הריגול ההמוני עוד לא היה קיים. ב-1984, לקראת סיום המלחמה הקרה, אמצעי הריגול הטכנולוגיים היו מפותחים בהרבה. רמת הטכנולוגיה אליה הגיעו שירותי הביון של ארצות הברית, ברית המועצות, גרמניה המזרחית ועוד, הייתה גבוהה מאוד, ואוכלוסיות בנות מיליוני אנשים נעקבו בצורה יעילה.¹⁸²

בימינו אנו, ניתן לומר שתחזיתו של אורוול בנוגע לטלסקרין התגשמה במלואה- והיום ממשלת ארצות הברית, המדינה החזקה ביותר בעולם, בולשת אחרי אזרחי העולם באמצעות אפליקציות, מכשירים טכנולוגיים, לוויינים, תוכנות ניטור באינטרנט ועוד. למעשה- חיי בני האדם מעולם לא היו קלים לעיקוב כל כך. אורוול חזה את העתיד במלוא מובן המילה.¹⁸³

¹⁷⁹ אורוול, עמ' 8

¹⁸⁰ אורוול, עמ' 33

¹⁸¹ אורוול. עמ' 156

¹⁸² ארגון ECHELON ריגל אחרי מיליונים ונחשף בשנת 1988 על ידי דנקן קמפבל, "Somebody's Listening", מתוך *New Statesman*, 12 August, 1988. באינטרנט:

http://new.duncan.gn.apc.org/menu/journalism/newstatesman/Somebody's_Listening.pdf

¹⁸³ ראו קריאת האיגוד האמריקאי לחירויות אזרחיות באינטרנט:

<https://www.aclu.org/other/why-surveillance-society-clock?redirect=technology-and-liberty/why-surveillance-society-clock>

וכן בנוגע לפריסת מכשירי המעקב הממשלתיים, באינטרנט: <http://www.zdnet.com/blog/btl/?p=9662>

כותב-הדיבור, באופן מפתיע, הוא טכנולוגיה שהמדע עוד לא הצליח ליישם. בימינו קיים זיהוי קול, אך הוא מוגבל למילים ולשפות מועטות. מספר חברות נכנסו בזמן האחרון לתחום, אך עוד לא מצאו דרך בה 'יבין' המחשב את הדיבור האנושי.¹⁸⁴

מאחר ועינניים היו מאז ומעולם נושא רגיש, כמות המידע עליו היא מועטה, ולכן המידע בעניין אינו רב. מבדיקה של ארגון אמנסטי-אינטרשיונל במשך השנים 1997-2000 בוצעו עינניים ב-150 מדינות, וזו מטרתם:

”מטרת העינניים איננה להשיג מידע... מטרתם לשבור את אישיותו וזהותו של האדם.”¹⁸⁵

כך בדיוק מתוארת מטרת העינניים ב-1984- לשבור את האדם. כך מתאר אובריאן את מטרתם:

”אנחנו מעבירים אותו (את מי שמענים) על דעתו... אנחנו מעצבים אותו מחדש... שום אדם מאלה שאנחנו מביאים אל המקום הזה אינו קם נגדנו לעולם... שברנו גם אותם...”¹⁸⁶

ב-1984, לקראת סוף המלחמה הקרה, סביר להניח שהן הסובייטים והן האמריקאים פיתחו שיטות יעילות לעינניים. היום, על אף הטאבו בעניין, ידוע שמדינות כמו סין, איראן, ארצות הברית וישראל מפעילות עינניים.¹⁸⁷ בנושא זה בלתי-אפשרי לבדוק האם התגשמה תחזיתו של אורוול.

באלטנוילנד מתוארת העיר חיפה כעיר מודרנית, עם מערכות ביוב וניקוז מתקדמות, מערכות תחבורה ציבורית יעילות, המוני מכוניות, נמל יפהפה ובתים מרשימים.

כל אחת מההתפתחויות הטכנולוגיות שמתוארות לעיל היו קיימות כבר בימיו של הרצל- כפי שמודה ליטבק, אך בדרך כלל לא היו מאורגנות בצורה יעילה.¹⁸⁸

גם ב-1923 ובימינו היו טכנולוגיות אלו מוכרות, ואף אורגנו וקודמו. נראה שבתחום זה לא חידש הרצל.

¹⁸⁴ רמי שלהבת, "היום לפני: גם אנחנו אוהבים את האח הגדול", 2017. באינטרנט:

<http://davidson.weizmann.ac.il/online/sciencehistory/%D7%94%D7%99%D7%95%D7%9D-%D7%9C%D7%A4%D7%A0%D7%99-%D7%92%D7%9D-%D7%90%D7%A0%D7%97%D7%A0%D7%95-%D7%90%D7%95%D7%94%D7%91%D7%99%D7%9D-%D7%90%D7%AA-%D7%94%D7%90%D7%97-%D7%94%D7%92%D7%93%D7%95%D7%9C>

¹⁸⁵ בתרגום חופשי. אורלנדו ציון, חבר ב-TASSC, הקואליציה לביטול ושחרור מעינניים.

¹⁸⁶ אורוול, עמ' 205

¹⁸⁷ דו"ח של סוכנות אמנסטי המגלה כי במדינות הנ"ל מתקיימים עינניים. *Combating torture – a manual for*

action

¹⁸⁸ הרצל, עמ' 58

אמצעים טכנולוגיים נוספים מוזכרים בספר, אך רובם, בדומה לאלו שהזכרנו, כבר היו קיימים. נראה שהאמירה המובעת באלטנוילנד לגבי הטכנולוגיה היא שהחברה החדשה לא יצרה שום דבר חדש, אלא רק העתיקה ביעילות ובארגון את ההמצאות האירופאיות. עם זאת, ראוי לציין שבאלטנוילנד מתוארים מכוני מחקר, כדוגמת מכון הבקטריולוגיה.¹⁸⁹

הטכנולוגיה לוקחת בדרך כלל מקום מרכזי בספרים עתידיניים, וכזה מקום היא אכן לוקחת ב-1984 בהתייחסות לטכנולוגיית המעקב שהוגשמה במידה שמעל למצופה. זאת בניגוד לאלטנוילנד, שם הטכנולוגיה איננה מרכזית או שאפתנית, והתגשמה במלואה.

ערכים

ב-1984 ובאלטנוילנד מוצגים ערכים רבים. ביניהם הסוציאליזם, החופש, הידע האובייקטיבי והפמיניזם. נראה אילו ערכים המתוארים בספרים היו במצב המוצג כבר בעת כתיבתם, אילו התגשמו בזמן הנקוב, ואילו קיימים היום.

סוציאליזם

ב-1984, כפי שהראנו, הסוציאליזם כמעט ואינו מופיע. אמנם הסוציאליזם, המפלגה השלטת באוקיאנייה מבוססת על הסוציאליזם האנגלי המוכר, אך נראה שאין בין הסוציאליזם לסוציאליזם קשר ערכי אמיתי.¹⁹⁰

באלטנוילנד לעומת זאת מופיע הסוציאליזם במלוא הדרו. החברה החדשה הסוציאלי-דמוקרטית היא אוטופית. השוק חופשי והאזרחים חיים בכבוד וברווחה כלכלית. השיתופיות, ההדדיות, שמדובר בה רבות במהלך הספר וברור שהייתה אחד הרעיונות שבהם האמין הרצל יותר מכל, נראית נפלא. כמה מזה היה קיים בזמנו של הרצל?¹⁹¹

כשהרצל כתב את אלטנוילנד, הסוציאליזם היה כבר באמצע דרכו. רעיון הסוציאלי-דמוקרטיה היה נפוץ באירופה, בעיקר בקרב האליטה התרבותית בה נכלל הרצל, וכך הוא נחשף לאידיאולוגיה זו.

¹⁸⁹ הרצל, עמ' 129

¹⁹⁰ ראו חלק ראשון, 'סוציאליזם'. אורוול, עמ' 166. לכן רבים מקוראי 1984 טעו לחשוב שאורוול איננו סוציאליסט.

¹⁹¹ האמור בקטע הנ"ל מבוסס על History of Socialism
<https://money.howstuffworks.com/socialism2.htm>

ב-1923, 20 שנה לאחר כתיבת הספר, התקדם הסוציאליזם מאוד. ממשלות סוציאליסטיות עלו לשלטון ברחבי אירופה. הרעיון הסוציאליסטי התקדם לראש שורת הרעיונות הבין-לאומיים. עם זאת - חברה סוציאל-דמוקרטית כמו שתיאר הרצל לא התקיימה גם ב-1923. בכל אחת מהמדינות הסוציאליסטיות היו עניים רבים, שוק מוגבל או שלטון לא-דמוקרטי. חזונו של הרצל עוד לא הוגשם.

לאורך השנים, המשיך להתפשט רעיון הסוציאליזם, כאשר גם בארצות הברית עלתה ממשלה סמי-סוציאליסטית, ומדינות רבות הפכו לסוציאל-דמוקרטיות. מאז ועד היום, נראה שדריסת רגלן של הממשלות הסוציאליסטיות הולכת ויורדת, ומעורבות הממשלה במשק הולכת ופוחתת ברוב העולם המערבי. נראה שחזונו של הרצל, של מדינה סוציאל-דמוקרטית (לא מושלם, אמנם) התגשם באירופה בתקופה זו לפרקים.

נראה שהרצל הצליח בסך הכל לחזות את התקדמות הסוציאליזם מהמעמד השולי-יחסית שהיה לו עם כתיבת הספר, לקראת מקום מרכזי בתצוגת הרעיונות האנושיים. ייתכן שהרצל קצת הקדים את זמן ההתגשמות - אולי 1950 הייתה שנה מדויקת יותר, אך ככלל - חזה הרצל את הבאות.

טוטליטריזם וחופש

מרכיב מרכזי ב-1984 הוא הפער בין שליטה לחופש. עיקר העניין ב-1984 הוא האזהרה מפני משטרים טוטליטריים חונקי-חופש. אוקיאנייה שבספר היא אויבת החופש, מערכת שלטון סגורה וחזקה, המדכאת כל מחשבה או היגיון. נראה כמה מתחזיותיו של אורוול התגשמו.

ב-1949, מועד כתיבת הספר, היה משטר טוטליטרי גדול אחד - ברית המועצות. ברור למדי שאורוול ביסס את אוקיאנייה (או את איראסיה) על המידע שקיבל מברית המועצות, שם בוצעו איזודים, המשטר עקב אחר המוני אדם, וההיסטוריה שוכתבה מספר פעמים.¹⁹²

¹⁹² אלק ד' אפשטיין, ג'נוסייד - טיהורים פוליטיים ואתניים בברית המועצות, 1953-1918, רעננה, 2002.
Roger D. Markwick, *Rewriting history in Soviet Russia*, London, 2001

ב-1984, התאריך הנקוב, ברית-המועצות הפכה לפחות טוטליטרית עקב תוכניות הפרסטרואיקה (בנייה מחדש) והגלאסנוסט (היפתחות) וההגבלה והדיכוי נחלשו. בינתיים קמו שני משטרים טוטליטריים גדולים – סין העממית¹⁹³ וצפון קוריאה,¹⁹⁴ שביחד היוו כרבע מאוכלוסיית העולם. עם זאת, במשטרים הנ"ל לא הייתה רמת שליטה כפי שמתוארת באוקיאנייה.

בימינו אנו, המדינה הטוטליטרית היחידה שנותרה היא צפון קוריאה, שהיא מעין אוקיאנייה בגרסה מוקטנת. אך באופן כללי צורת השלטון הטוטליטרי אבדה מהעולם, וארוול טעה.

אך האם האדם היום חופשי? במובן מסוים, כפי שנראה בחלק על הטכנולוגיה, האנושות מצויה במעקב כל הזמן, ובשם הגנה על המדינה נלקח החופש מבני-האדם. אפשר לומר שבימינו החופש של האנשים מוגבל, אך לדעתי, מאחר והמדינה לא מתערבת בדרך כלל וקשה הרבה יותר להסתר דבר-מה עקב חופש המידע, היום יש חופש רב הרבה יותר מזה שמתואר באוקיאנייה. לכן, בעניין הטוטליטריזם והחופש העולם של 1984 לא התגשם.

ידע

ב-1984 מתואר מחזה מאיים, בו המפלגה שולטת בכל הידע, ויכולה לשכתבו כרצונה, ללא קשר למציאות. האם ניתן לשלוט בידע היום כפי שמתוארת השליטה ב-1984?

בזמן כתיבת הספר, 1948, מצב הידע בברית המועצות היה דומה לזה המתואר באוקיאנייה, ונשלט כמעט לחלוטין על ידי המשטר.¹⁹⁵ ב-1984 רמת השליטה בידע בברית המועצות ירדה, אך בסין ובצפון-קוריאה, שני המשטרים הטוטליטריים החדשים, התחזקה שליטה זו.

כמה מזה מתקיים בימינו? בימינו, בעקבות מהפכת הידע והאינטרנט, קשה מאוד לגוף מסוים, אפילו לארצות הברית,¹⁹⁶ לשלוט בידע ולשנות אותו בהתאם לצורכו, לפחות ברמה מוחלטת כפי שעודה המפלגה ב-1984.¹⁹⁷ בעניין הזה ארוול טעה.

¹⁹³ דוגמא לדיכוי אזרחי סין על ידה – דיכוי מחאת הסטודנטים בכיכר טאינמן ב-1989.
¹⁹⁴ ראו מידע על צפון קוריאה: ספריית הקונגרס, מדע המדינה: North Korea – A Country Study באינטרנט:
<http://cdn.loc.gov/master/frd/frdcstdy/no/northkoreacountrooword/northkoreacountrooword.pdf>

¹⁹⁵ ראו הערה 191.

¹⁹⁶ ראו פרשיית סנוודן, https://www.youtube.com/watch?v=vvi7YQf4U_o&app
¹⁹⁷ דווקא המונח 'עובדות חלופיות' עלה לכותרות לאחרונה בעקבות אמירה אומללה של בכיר בממשל טראמפ:
[/http://edition.cnn.com/2017/01/22/politics/kellyanne-conway-alternative-facts](http://edition.cnn.com/2017/01/22/politics/kellyanne-conway-alternative-facts)

פמיניזם

נגדיר תחילה מהו פמיניזם, מאחר ולא עסקנו בו עד עתה. הגדרת הפמיניזם:

”...אמונה בשוויון בין המינים בתחומי הכלכלה, חברה ופוליטיקה.”¹⁹⁸

הפמיניזם הוא תנועה מודרנית, שהחלה כבר בימיו של הרצל, ובימיו של אורוול כבר הייתה מקובלת יחסית. ב-1984 נראה שהשוויון בין הגברים לנשים מוחלט, אך אין בכך משום חידוש גדול ביחס לתקופת כתיבתו של הספר, ולכן נאמר רק שתחזיתו הלא-יומרתית כל כך התגשמה במלואה.¹⁹⁹

באלטנוילנד, לעומת זאת, התחזיות הפמיניסטיות מרחיקות לכת. אמנם יש מספר התבטאויות שובניסטיות בספר, כגון:

”דוגמא לתועלת שנשים רווקות, בודדות, יכולות להביא בחברה תבונית... על כל נושא הרווחה מופקדות נשים כמוה.”²⁰⁰

מעין הודאה ביכולתן של נשים אך ורק בתחום הטיפול והחינוך. בנוסף – כל הדמויות המרכזיות בספר הן גברים, וגם הדמויות הנשיות משחקות תפקיד סביל. אך למרות זאת – הרצל העניק לנשים בחברה החדשה זכויות שוות לזכויותיהם של הגברים – והן יכולות אפילו להצביע בבחירות.²⁰¹ נראה כיצד התגשמו ערכי הפמיניזם של הרצל בעולם בכלל, ובארץ ישראל בפרט.

לאורך השנים, בכל החברות המודרניות בהן התקיים חוק הופלו הנשים לרעה על ידיו. תחילתה של תנועה פמיניסטית מודרנית ממוסדת היא בפרישתן של מספר נשים מתנועת המאבק לביטול העבדות, כי הן דרשו שוויון ושחרור גם בשביל נשים, בשנת 1848.

¹⁹⁸ בתרגום חופשי. encyclopedia.com, באינטרנט:

<https://www.encyclopedia.com/history/applied-and-social-sciences-magazines/feminism>
 "Feminism is a belief in the theory of economic, social, and political equality of the sexes"

¹⁹⁹ את עמדתו ביחס למין, הלוקח חלק מרכזי בעלילה, סקרנו בחלק השני. ניתן לומר שהשקפתו לא ברורה בעניין, ולכן לא נבדוק אם התגשמה.

²⁰⁰ הרצל, עמ' 64

²⁰¹ הרצל, עמ' 63

עיקר מאבקן בהתחלה היה להשיג זכות בחירה לנשים – והן פעלו בעיקר בארצות הברית, בריטניה וצרפת, וכוננו הסופרג'יסטיות.²⁰²

בשנת 1903, כשכתב הרצל את אלטנוילנד, לא הייתה מדינה אחת שהעניקה שוויון זכויות לנשים, ורק אחת התירה לנשים להצביע.²⁰³ גם בארץ ישראל, תחת שלטון העות'מאנים, היו זכויות הנשים מוגבלות, ומאחר ורוב יושבי הארץ היו מסורתיים, הללו קיבלו זאת בשוויון נפש. הרעיון לתת זכות בחירה לנשים היה קיצוני גם בקרב החוג הליברלי בו חי הרצל. התנועה הפמיניסטית באותו הזמן לא הייתה גדולה או רבת עוצמה, כך שחזונו של הרצל היה יוצא-דופן. חשוב לציין שהוא גם פעל בכיוון זה מכבר. בקונגרס הציוני הראשון, ב-1897, הייתה זכות הצבעה גם לנשים.²⁰⁴

בשנת 1923, עשרים שנה לאחר מכן, עמד הפמיניזם בעמדה שונה לחלוטין. ב-1920 גם נשים יכלו לבחור ולהיבחר בארצות הברית, אנגליה וגרמניה.²⁰⁵ גם בברית המועצות, המעצמה האדירה שקמה באירופה, הותר לנשים להצביע, והפמיניזם הודגש כפועל יוצא של האידאולוגיה הקומוניסטית.

בארץ ישראל, בעקבות שלטון הבריטים והעלייה השנייה שהביאה איתה אנשים רבים שדגלו בפמיניזם, מוסדות היישוב הרשמיים קיבלו הצבעת נשים, ופולמוס בעניין נערך לקראת הבחירות לכנסת ישראל, הארגון המייצג של היהודים בארץ ישראל, האם יש להתיר לנשים להיבחר.²⁰⁶

אם כן, ניתן לומר באופן כללי שתחזיתו של הרצל לגבי זכות בחירה לנשים התגשמה במועדה בחלקים מסוימים מהעולם, ובאופן בולט גם בארץ ישראל.

²⁰² האמור הנ"ל ברובו על פי "ההיסטוריה של הפמיניזם", אמנסטי. באינטרנט: <http://www.amnesty.org.il/wp-content/uploads/2015/10/%D7%94%D7%94%D7%99%D7%A1%D7%98%D7%95%D7%A8%D7%99%D7%94-%D7%A9%D7%9C-%D7%94%D7%A4%D7%9E%D7%A0%D7%99%D7%96%D7%9D.pdf>

²⁰³ ניו זילנד, בשנת 1893.

²⁰⁴ לפני כל פרלמנט אחר באירופה. יאיר צבן, "יום האישה הבינלאומי". באינטרנט:

<https://web.archive.org/web/20160613055147/http://www.gaditau.com/hblog/?p=571>

²⁰⁵ אריה אברהם פרימר, "נשים בתפקידים ציבוריים בתקופה המודרנית". באינטרנט:

<http://www.daat.ac.il/DAAT///mishpach/maamad/nashim-2.htm>

²⁰⁶ החילונים תמכו, החרדים התנגדו, והדתיים היו חלוקים (הרב קוק התנגד והרב עוזיאל תמך) נורית כהנא, "השתתפות נשים בפוליטיקה: המקרה של המאבק על זכות הצבעה לנשים בתקופת היישוב, 1919-1926". באינטרנט:

<http://digitool.haifa.ac.il/R/FJBYG4VSGKLNQVTENB8TDFNX5QBMUHUYKTFHJXVVNYM9UK4JM-00550>

מדינת ישראל, בשקמה ב-1948 הייתה אחת המדינות הראשונות שהעניקו זכות הצבעה לנשים,²⁰⁷ והמדינה השלישית בעולם בה כיהנה אישה כראש המדינה.²⁰⁸ מעמד האישה בישראל טוב, כך שתחזיתו יוצאת הדופן של הרצל התגשמה במלואה.

מדינת היהודים

התחזית העיקרית באלטנוילנד היא לגבי מדינת היהודים. באלטנוילנד מתואר כי ב-1923 תתקיים בארץ ישראל החברה החדשה בה יחיו יהודים רבים, חברה שתתפקד כקבוצה שיתופית גדולה.

המדינה יהודית לא התקיימה ב-1923, אלא הוקמה חצי יובל לאחר מכן, ב-1948. בדומה לסטייה קטנה-גדולה זו, ישנן סטיות רבות במדינת ישראל היום מחזון החברה החדשה של הרצל. אך אני טוען, שעל אף הבדלים אלו, מדינת ישראל דומה באופן מדהים לחברה החדשה של הרצל.²⁰⁹

נסקור ביתר פירוט מספר תחומים – תנאי ההקמה, תנאי הקיום, היחס לערבים, משטר הפנים, הגישה הכלכלית, תרבות ולשון, יהודי התפוצות והאנטישמיות, דת ומדינה, ומבנה פיזי.²¹⁰

תנאי ההקמה והקיום

באלטנוילנד מדינת היהודים קמה כתוצאה מהסכמה משפטית בינלאומית והשגת צ'רטר, זכות קניין מהאימפריה העות'מאנית על ארץ ישראל.²¹¹

לאחר שהושג הצ'רטר העבירה 'החברה החדשה ליישוב פלסטינה' מיליוני יהודים ואמצעי תעשייה מרחבי העולם לארץ ישראל והחלה בפיתוחה, כל זה ללא התנגדות מצד המקומיים או הממשל.

²⁰⁷ ב-2011, אז הותר לנשים להצביע בערב-הסעודית, המדינה האחרונה בה הדבר לא הותר. ²⁰⁸ שתי הנשים שביהנו לפניו כראשי ממשלה הן סירימאבו בנדרנאיקה ראש ממשלת סרי לנקה (ציילון), שהחליפה את בעלה שנרצח, ואינדירה גנדי ראש ממשלת הודו, שהייתה בתו של ג'והרלל נהרו ראש ממשלת הודו הראשון.

²⁰⁹ יש לזכור שהרצל תרם רבות לעיצוב פני המדינה היהודית, ובמעמד שקנה לו בתור 'חוזה המדינה', אין ספק שספרו אלטנוילנד שימש בהשראה ומקור רעיוני לציונים בתקופות מאוחרות יותר.

²¹⁰ רוב הדברים האמורים לעיל מבוססים על הפרק השביעי בספרו של שלמה אבינרי, **הרצל**, ירושלים, 2007, וכן ממאמרו "האוטופיה הציונית של הרצל – חלום ושברו". באינטרנט:

http://www.ybz.org.il/_Uploads/dbsAttachedFiles/Article_40.7.pdf

²¹¹ הרצל, עמ' 150

במציאות קמה מדינת היהודים בצורה שונה. אמנם בהצהרת בלפור ובהחלטת האומות המאוחדות בכ"ט בנובמבר ניתן אישור בינלאומי להקמת המדינה היהודית בארץ ישראל, אך מדינת ישראל קמה במאבק, וממשיכה להיאבק עד ימינו.

נראה שהרצל הסתייג מהקמת מדינה באמצעות מלחמה, אף על פי שבוודאי ידע שרוב המדינות מוקמות בצורה זו. ייתכן וניסה למשוך קוראים רומנטיים, או רצה לשדר מסרי שלום לתורכים ולערבים. ייתכן שבעצמו היה רומנטי, והאמין שהקמת מדינת היהודים תוכל לקרות ללא שפיכות דמים. זוהי גם דעתי האישית – הרצל היה נאיבי, איש חלום. בעיניו הייתה מדינת היהודים קמה בהכרח מרצונו של העם היהודי.

גם קיום המדינה מתבסס על דרך הקמתה. בחברה החדשה אין צבא,²¹² והיא לא צריכה להגן על עצמה. לעומת החזון, במדינת ישראל הצבא תופס מקום מרכזי בחברה.

היחס לערבים

רשיד ביי, חברו הערבי האינטלקטואל של ליטבק, הוא המייצג של החברה הערבית בספר. כך מתנהל הדיאלוג בין רשיד לקינגסקרוט בעניין הערבים:

”התרבות היא הכל! שאג שטיינק... אנחנו, היהודים, הבאנו לכאן את התרבות.”

רשיד ביי חייך בידידותיות:

’סלח לי אדוני הטוב! התרבות הזאת הייתה כאן עוד קודם...’

’שאלה אחת, רשיד ביי! התערב קינגסקרוט. האם חייהם של התושבים הקודמים של פלשתינה

לא נהרסו בשל עליית היהודים לארץ? האם לא נאלצו להגר?...’

’איזו שאלה! ענה רשיד. זה היה טוב לכולנו, ובראש ובראשונה לבעלי האדמות, כמוכן. הם

היו יכולים למכור את האדמות שלהם לחברה היהודית במחירים גבוהים...’

’ביי היקר, מה קרה לתושבים המקומיים, לערבים המוסלמיים, שהיו חסרי אמצעים?’

’...לאלה שהיו חסרי כל לא היה מה להפסיד, כך שהם יכלו רק להרוויח. והם באמת הרוויחו:

מקומות עבודה, תזונה, בריאות. בכל העולם לא היה מקום עני ומעורר רחמים יותר מכפר ערבי

בפלשתינה של סוף המאה התשע-עשרה. האיכרים גרו בבתי חומר עלובים שלא היו ראויים

אפילו למגורי בעלי חיים. הילדים שכבו עירומים ומוזנחים ברחובות וגדלו ללא השגחה. היום

חייהם השתנו. הם הפיקו תועלת ממוסדות הרווחה המצוינים אם רצו בכך ואם לא; אם הצטרפו

לחברה החדשה ואם לא. כוח האדם המקומי, שהיה חסין מפני מחלות, נוצל בשלבים הראשונים

של ההתיישבות לייבוש הביצות, לחפירת תעלות ולנטיעת עצי האקליפטוס שהבראו את הקרקע. עובדים אלו זכו לשכר טוב מאוד... האנשים המסכנים האלה מאושרים היום הרבה יותר מפעם. הם אוכלים טוב יותר, הילדים שלהם בריאים יותר והולכים לבתי ספר. אמונותיהם ומנהגיהם לא הלכו לאיבוד; הם רק זכו בחיים נוחים וטובים יותר.²¹³

'אתם באמת מוזרים, אתם המוסלמים! אתם לא חושבים שהיהודים הם זרים שפלו לארצכם?' 'אלוהים, איזה דברים מוזרים יש לך בראש!' ענה רשיד. 'אתה היית מתייחס למישהו שלא לקח ממך כלום, אלא רק נתן לך, כמו אל גנב? היהודים עשו אותנו עשירים יותר, מדוע שנכעס עליהם? הם חיים איתנו כמו אחים, מדוע שלא נאהב אותם? ...שנינו (רשיד וליטבק) מתפללים בבתי תפילה שונים לאותו האלוהים... ואני מאמין באמונה שלמה שתפילותינו מתאחדות אי-שם במרומים וממשיכות דרכן יחד, עד שהן מגיעות לאבינו שבשמיים.'
'...אבל אתה אדם משכיל... דברים כאלה לא יהיו בהכרח נכונים גם לגבי אנשים אחרים, כפריים פשוטים ועירוניים מן השורה.'

'דווקא כן, ואפילו יותר... תסלח לי, אבל סובלנות לא למדתי בארצות המערב. מאז ומתמיד הסתדרנו עם היהודים אנחנו... נמשיך להיות מאושרים בארץ אבותינו, המשותפת לכם ולנו.'²¹³

דיאלוג ארוך זה הוא ההתייחסות היחידה של הרצל לסוגיה החשובה של מעמד התושבים המקומיים. להרצל ברור שבמידה וירצו המקומיים להצטרף לחברה החדשה הם יקבלו שוויון זכויות מלא.

אך השאלה המרכזית עליה עונה הרצל בדיאלוג זה היא כיצד יגיבו הערבים לחברה החדשה.

נראה שהרצל סבור כי הערבים ישמחו על הקדמה והכסף שיביאו היהודים לארץ. הוא מתאר את החברה הערבית לפני הגעת היהודים כנחשלת, כפי שכנראה התרשם מביקורו בארץ. עם זאת- נראה שהרצל זלזל בעקשנות ובמסורת של הערבים. הוא חשב כי בתמורה לכסף ולאוויר שיעניקו היהודים לערבים הם יצטרפו אל החברה החדשה מרצון, ולא יתבדלו וידרשו זכות הגדרה עצמית. מאמירותיו של רשיד נראה שהוא גאה במסורת שלו, ולא נותן לשטיינק או לקינגסקרוט לזלזל בבני עמו. בנוסף המתיחות הדתית בין המוסלמים ליהודים לא קיימת.

עד כאן יחס הערבים לציונות וליהודים- אך כיצד יתייחסו היהודים למקומיים? לסוגיה זו נותן הרצל תחזית מורכבת מעט יותר. מהשיחה הנ"ל נראה שיש מעט יותר משמץ התנשאות, המתבטא בקולו של שטיינק, גם בקרב העילית של החברה החדשה. הרצל מתאר בשאר הספר כיצד הרוב בחברה החדשה תומך בסובלנות, פתיחות ומתן זכויות שוות ללא-יהודים שיצטרפו לחברה

²¹³ הרצל, עמ' 100-97

החדשה, אך מנגד ישנם ד"ר גייר ותומכיו, הקוראים בשם שייכות החברה החדשה ליהודים להפלות לרעה לא-יהודים שהצטרפו לחברה החדשה.

היחס המתואר בין הערבים לציונות וליהודים נראה רחוק כשנות-אור מימינו. בשנת 1929, שש שנים לאחר המועד הנקוב באלטנוילנד, בוצעו מאורעות תרפ"ט בהם נרצחו 67 יהודים על רקע לאומי.

מאז ועד היום נמשכת האיבה בין הערבים ליהודים. שורה של פיגועים ומלחמות שלא נראים כקרובים לסיום. בניגוד לתחזית, הערבים לא קיבלו בשמחה את השפע שהביאו היהודים, וטוענים לבעלות על ארץ ישראל כולה ועל כך שנגזלו על ידי מדינת ישראל.²¹⁴

היחס החזוי של היהודים לערבים לעומת זאת, דומה למדי לזה הקיים במדינת ישראל - לערבים המתגוררים במדינת ישראל יש שוויון זכויות מלא, אך ישנה אפליה חוקתית,²¹⁵ ממשלתית,²¹⁶ ואפליה מצד אזרחי המדינה כלפי הערבים.²¹⁷ אך בנוגע לאפליה זו, חשוב לזכור שבחזון הרצל הסכסוך הערבי-ישראלי לא קיים, לכן ניתן לומר שאולי חלק מרגשי הגזענות כנגד ערבים נובעים מהמאבק בינם לבין מדינת ישראל.

אם כן, ניתן לומר שהרצל טעה בחיזויו השטוח לגבי יחס החברה הערבית לציונות, אך יש קצת דמיון בין המציאות היום לבין היחס המורכב שנחזה מצד היהודים לערבים.

משטר הפנים

באלטנוילנד מתוארת חברה דמוקרטית להפליא. ישנו בית נבחרים, אך בשל סלידת החברה החדשה מפוליטיקאיים מקצועיים,²¹⁸ הוא פועל רק מספר שבועות בשנה.²¹⁹ ישנן בחירות, ישנו

²¹⁴ מכון רעות, "הזכות הפלסטינית להגדרה עצמית". באינטרנט: <http://reut-institute.org/Publication.aspx?PublicationId=71>

²¹⁵ ראו על הממשל הצבאי שהיה בישראל עד 1966. י' בוימל, **הממשל הצבאי ותהליך ביטולו**, 2002. באינטרנט: <http://lib.cet.ac.il/pages/item.asp?item=21355>

ראו גם את "חוק האזרחות והכניסה לישראל (הוראת שעה) (תיקון מס' 2), התשס"ז-2007". באינטרנט: <http://main.knesset.gov.il/Activity/Legislation/Laws/Pages/LawBill.aspx?t=LawReshumot&lawite mid=183814>

²¹⁶ האגודה לזכויות האזרח בישראל, "אפליית המיעוט הערבי". באינטרנט: <https://www.acri.org.il/he/89>

²¹⁷ יובל אזולאי, "סקר: 42% לא יעסיקו ערבים, 37% לא יעסיקו חרדים". באינטרנט: <https://www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1000928161>

²¹⁸ הרצל, עמ' 64

²¹⁹ הרצל, עמ' 198

נשיא ייצוגי וממשלה פועלת. מערכת הבחירות בין המתונים לבין מפלגתו של ד"ר גייר היא מרכיב מרכזי בספר, ודרך התנהלותה מלמדת אותנו על סוגה.

נשיא האקדמיה של החברה החדשה, דוקטור מרכוס, מתאר כך את מהות החברה החדשה, ואת משימת מנהיגה:

"...אנחנו לא מדינה. אנחנו קהילה... אנחנו חברה שיתופית גדולה... הקונגרס הזה שלנו, במהותו, אינו אלא האסיפה הכללית של החברה הקרויה בשם החברה החדשה. עם זאת, אנחנו מרגישים שמדובר כאן ביותר מאשר אינטרסים חומריים טהורים... אנחנו מאמינים שהאידיאל נושא עמו יתרונות גדולים... הציונות שלנו, שהביאה אותנו לכאן ועתידה להעלות אותנו לפסגות תרבות חדשות ולא מוכרות, היא אידיאל אינסופי... האדם שנבחר בו לעמוד בראש החברה החדשה צריך לטפח את האידיאל הזה..."²²⁰

נראה שהוא מחלק ואומר כמה דברים חשובים-

ראשית, החברה החדשה איננה מדינה במובנה הפשוט, אלא קהילה, אגודה שיתופית. בכך הוא מדגיש שוב את עיקרון ההדדיות, דרך הזהב שמתווה הרצל בין הסוציאליזם לקפיטליזם. שנית- הקונגרס הוא האסיפה הכללית של החברה, בו מתקבלות ההחלטות ודרכי הפעולה. משתמע מדברי הרצל בספר כי את הממשלה עצמה מנהלים פקידים ואנשי מקצוע, אך הם פועלים לפי החלטות הקונגרס.

שלישית- לתפקיד נשיא המדינה מועיד הרצל מקום סמלי אך חשוב- תפקידו הוא לשמור על גחלת האידיאל הציוני, להוביל את החברה החדשה בדרך הרוח, להוביל אותה באפיק התרבות אל האינסוף.

נראה כיצד מתנהלת מערכת הבחירות בחברה החדשה. הדיון בכפר חדש בין ליטבק למתיישבים²²¹ מלמד על התרבות הדמוקרטית המרשימה- גם ליטבק, ראש אחת המפלגות ומי שנבחר לבסוף לנשיא, מרגיש מחויב לענות לאיבר פשוט.

מתיאור מאמצי הבחירות של ד"ר גייר ניתן לראות כי העיתונות חופשית.²²²

²²⁰ הרצל, עמ' 220

²²¹ הרצל, עמ' 106

²²² הרצל, עמ' 197

נראה שתיאור המשטר באלטנוילנד קלע אל המטרה. הדמוקרטיה הישראלית, על אף כשליה ומחדליה, היא דמוקרטיה פעילה, חיה וחזקה.²²³ ישנו קונגרס- הכנסת, וישנו נשיא שתפקידו ייצוגי. עם זאת- הממשלה והכנסת מורכבים ממה שמכנה הרצל פוליטיקאים מקצועיים, דברים שאליהם התנגד הרצל בבירור.

על אף שהרצל תמך בדמוקרטיה- הוא לא היה חסיד גדול שלה. פעמים רבות בספר משווה הרצל את המשטר בחברה החדשה למשטר בונציה, אותו העריך- ארמון הנשיא נראה כמו ארמונות הפטריצים בגנואה.²²⁴ כל אחד יכול להפוך למנהיג החברה כמו הדוג'ה בונציה,²²⁵ ועוד. נראה שמבחירתו של לואגר לראשות עיריית וינה²²⁶ הפיק הרצל לקחים ברורים- הדמוקרטיה אינה הפתרון לכל, ולעיתים יכולים דמגוגים להפנות את הציבור הפשוט למקומות רעים. לכן מציב הרצל מעין אליטה שהיא השולטת בחברה. כך נשיא המדינה, ראש מפלגת המתונים, האדריכל הראשי, המדען הראשי, ראש האקדמיה, מנכ"ל החברה החדשה, וכן אומן מרכזי באקדמיית האומנות- כולם חברים, ונראה שכולם פועלים ביד אחת כנגד ד"ר גייר. כך מתבטא פרידריך בעניין תפקידם של האינטלקטואלים בחברה:

"על האינטלקטואלים מוטלת היום החובה... לתרום ככל יכולתם ולפי הבנתם לטובת המין האנושי..."²²⁷

נראה שהרצל מייסד כאן קבוצה סגורה, של אנשים משכילים ומוכשרים שמנהלים את החברה החדשה. האם דבר כזה קיים היום בישראל?

יש הטוענים שבישראל יש קבוצות עילית כאלו, ומכנים אותן "הון-שלטון-עיתון".²²⁸ אך נראה שחבורות עילית כאלה קיימות בכל חברה דמוקרטית. באופן כללי, נראה שהרצל חזה במידה רבה של דיוק את סגנון השלטון במדינת היהודים.

²²³ ראו תמר הרמן, "מדד הדמוקרטיה הישראלית- 2016", בחלק הראשון.

²²⁴ הרצל, עמ' 209

²²⁵ הרצל, עמ' 221

²²⁶ ראו עוד בחלק השני, בהשוואת ד"ר גייר ללואגר. מעניין לציין שבהבחנה זו של הרצל חזה תופעות כמו עליית הנאצים לשלטון באמצעים דמוקרטיים.

²²⁷ הרצל, עמ' 123

²²⁸ ראו אתר "העמותה לדמוקרטיה מתקדמת", <https://progdemocracy.com/>

הגישה הכלכלית

כפי שהראנו כבר בחלק הראשון, הגישה שהרצל מציג באלטנוילנד היא ההדדיות, דרך ביניים בין הסוציאליזם והקפיטליזם.

כך מתאר את החזון אחד מאנשי החברה:

”בבתי הספר אין הבדל בין הילדים... פרט להבדלים בכישרון ובחריצות. החברה החדשה שלנו לא דוגלת בשוויוניות. כל אחד מקבל שכר על פי עמלו ופועלו. לא חיסלנו את התחרות, אבל תנאי הפתיחה שווים לכולם, כמו בתחרות ספורט. כולם שווים בנקודת המוצא, אבל לא בסיום... אנחנו מעניקים לכל דור חדש אפשרות להתחיל מהתחלה. הלימודים... אינם עולים כסף...”²²⁹

הנה כאן מתוארת ביתר פירוט השקפתו המוסרית של הרצל – תנאי פתיחה שווים, אך התחרות עודה קיימת.

הרצל גם מתאר מפעלי רווחה אדירים, הממומנים מכספי מיסים ותרומות, ובהם משרתים המתנדבים מן החברה החדשה:

”בתי חולים, מוסדות סיעודיים, גני ילדים, קייטנות, מטבחים לנזקקים... אנחנו עוזרים לחולים על ידי טיפול, ולבריאים – על ידי עבודה.”²³⁰

בחברה החדשה, המתפקדת בעצמה כאגודה שיתופית גדולה, מתקיימות הרבה אגודות שיתופיות קטנות, כדוגמת כפר חדש, בו עוברות הדמויות במהלך מסען בארץ.

דבר מעניין נוסף, הוא שאף על פי שהרצל הוא סוציאליסט, הוא מתייחס לכסף בכבוד רב. כך משיחים קינגסקרוט וליטבק:

”את הכסף לא ביטלתם?..”

לא... כי הכסף הוא דבר יוצא מן הכלל. אם הוא לא היה קיים, היינו צריכים להמציא אותו.”²³¹

²²⁹ הרצל, עמ' 211

²³⁰ הרצל, עמ' 64

²³¹ הרצל, עמ' 82 בהקשר זה, מעניין לציין שהרצל חזה שהמטבע הישראלי יתקרא 'שקל'.

מה מכל אלה מתקיימים במדינת ישראל?

מדינת ישראל הייתה בראשיתה סוציאליסטית באופן מובהק, וגם אם בשנים האחרונות היא נוטה לכיוון הקפיטליזם, המדיניות החברתית נותרה על כנה. מבחינה זו הרצל דייק. אף שעיקרון ההדדיות שלו לא הוגשם, מדינת ישראל אכן בחרה בדרך מדינת הרווחה כדרכה,²³² כשילוב בין הדאגה לתנאי פתיחה שווים כמה שיותר באמצעות חינוך חינם עד גיל 18 ובדאגה לחלשים, אך מן הצד השני מתן החופש לבני האדם לזכות ולהפסיד על פי יכולותיהם ומעשיהם.

השירות הלאומי המונהג בחברה החדשה מתקיים גם בישראל, עם כי רוב המתגייסים לשירות מתגייסים לצבא, שבחברה החדשה לא קיים. במדינה קיימים גם בתי חולים ציבוריים, רשתות רווחה, מוסדות סיעודיים, בתי תמחוי ולשכות תעסוקה, כפי שיש בחברה החדשה.

במדינת ישראל קמו מספר אגודות שיתופיות, הדומות מאוד לאלו המתוארות בחברה החדשה – בישראל אלו נקראות מושבים שיתופיים ומושבי עובדים, ויש רבים מהם.²³³

אם כן, ניתן לומר באופן כללי, שאף על פי שדרכו של הרצל, ההדדיות, לא אומצה על ידי המדינה, באופן כללי דרכו הסוציאל-דמוקרטית אומצה, ובהתחשב בפער השנים זוהי תחזית מרשימה.

תרבות ולשון

זהו אחד הנושאים בהם החזון המתואר באלטנוילנד לא דומה כלל למציאות. כפי שהראנו בחלק השני, יחסו של הרצל לשפה היה מזלזל, והוא העדיף חברה רב-לשונית. כפי שרואים בסצנת הביקור בתיאטרון²³⁴ נראה שהתרבות שמוצגת באלטנוילנד היא תרבות סמי-אירופית, כמעט ומועתקת. רוב ההצגות מועלות בשפות אירופה.

כאן סטה החזון ממה שהתרחש, והמשפט החוזר לאורך הספר – 'לא המצאנו כלום.' לא התקיים. קודם כל, התרחשה תחייתה של השפה העברית שבקושי מוזכרת באלטנוילנד. לאחר מכן נוצרה תרבות ישראלית-יהודית חדשה, יצירתית ופורחת, השונה מהתרבות האירופית.

²³² יוסף קטן, "ישראל כמדינת רווחה", מתוך שרה ומאיר אהרוני, ישראל 2000, תל אביב, 2000. באינטרנט: <http://lib.cet.ac.il/Pages/item.asp?item=4296>

²³³ תנועת העבודה הישראלית, <http://tnuathaavoda.info/terms/home/terms/1108925206.html?cat=13>

²³⁴ הרצל, עמ' 77

שלא כמו באלטנוילנד, שם שימש יחודו הקוסמופוליטי של העם היהודי כמעט ורק לטובת הכלכלה, נראה שבמציאות ייחודיות זו שימשה לטובת התרבות הרבגונית והחדשה שקמה בישראל.

יהודי התפוצות והאנטישמיות

על פי הספר יהודים רבים עולים לארץ ישראל ומצטרפים לחברה החדשה, אך אלו שלא עולים ממשיכים בשגרת חייהם ללא הצקות מצד הגויים, שכן האנטישמיות נמוגה. על פי הרצל, כאשר יעלו המוני היהודים ויעלמו מאירופה, יפסיקו הנוצרים לקנא בהם ולפחד מהם, והאנטישמיות תיעלם. בנוסף, על פי הרצל, עצם קיומה של מדינה יהודית נתן למיעוט היהודי בשאר העולם גב זקוף ומעמד גבוה. כך נאמר באלטנוילנד:

”סובלנות חייבת להתבסס על הדדיות: רק כשהרוב היהודי בפלשתינה גילה יחס סובלני כלפי בני המיעוטים בארצם, זכו גם שאר היהודים ליחס דומה בתפוצות...”²³⁵

אם כן, נראה על פי אלטנוילנד שבתפוצות עוד יש יהודים, והאנטישמיות כמעט ונמוגה בין השאר בגלל מדיניותה הסובלנית של החברה החדשה.

בימינו עוד נמצא רוב העם היהודי מחוץ למדינת ישראל, והאנטישמיות עוד לא נעלמה, ומדי פעם מבוצעים פיגועים כנגד יהודים בישראל ובתפוצות.²³⁶

דת ומדינה

הרצל, כפי שהראנו בחלק השני, מתייחס לדת באופן אישי לאורך הספר – אך מוסדות ציבור או ערכים דתיים כלליים כמעט ולא מופיעים. למעט מבנה המקדש²³⁷ המדולל, שאין בו קורבנות והוא דומה יותר לבית תפילה מאשר למקדש הקדום, כמעט ואין חוקים או מוסדות דתיים רשמיים באלטנוילנד. עניין זה מתחבר עם אמרתו של הרצל במדינת היהודים:

²³⁵ הרצל, עמ' 140

²³⁶ סרג'ו דלה פרגולה, "דמוגרפיה יהודית עובדות, סיכויים, אתגרים", באינטרנט:

<http://lib.cet.ac.il/Pages/item.asp?item=20709&str1=%D7%93%D7%9E%D7%95%D7%92%D7%A8%D7%A4%D7%99%D7%94+%D7%99%D7%94%D7%95%D7%93%D7%99%D7%AA+%D7%A2%D7%95%D7%91%D7%93%D7%95%D7%AA%2C+%D7%A1%D7%99%D7%9B%D7%95%D7%99%D7%99%D7%9D%2C+%D7%90%D7%AA%D7%92%D7%A8%D7%99%D7%9D&x=o&y=o&str3=&find=1&ex=o&docs=1&pic=1&sites=1&title=&all=1>

²³⁷ הרצל, עמ' 194

”ובכן, שמא תהיה לנו לבסוף תיאוקראטיה? לא! האמונה מלכדת אותנו, המדע עושה אותנו חופשיים. על-כן, לא ניתן לאיוויים התיאוקרטיים של מכהני-הדת שלנו לבצבץ כלל. אנו נדע להחזיקם בבתי-הכנסת שלהם... בענייני המדינה, המציינת אותם ביקר, אין להם להתערב, פן יביאו עליה קשיים מבית ומחוץ.”²³⁸

כאן מדגיש הרצל את הסכנה שהוא רואה בקשר בין הדת ובין המדינה, ולכן כפי שראינו באלטנוילנד, קשר כזה כמעט ולא קיים. עם זאת, התושבים באלטנוילנד אינם אנטי-דתיים, ואף מנהיגי החברה מתייחסים בכבוד ליהדות ומקיימים חלק מעיקריה. לדוגמא, סצנת ליל הסדר, אחת המרכזיות בספר, היא סצנה יהודית.²³⁹

גם הרבנים מקבלים כבוד רב, לדוגמא הרב שמואל. אם כן, הרצל חזה דגם שמפרק כל קשר רשמי או חוקתי בין הדת והמדינה, אך במישור האישי והסמלי היהדות מקבלת משקל רב, ונראה שרבים שומרים על המסורת היהודית.²⁴⁰

במדינת ישראל נוצר מבנה דומה. אמנם הדת והמדינה משולבים, בעיקר במוסד הרבנות ומשרד הדתות, אך בסך הכל העניינים נפרדים. כתוצאה מהעימות בין המגזר הדתי והחילוני נוצר הסטטוס-קוו, הדומה מאוד לחזונו של הרצל – יש בו כבוד לדת, בעיקר אישי, אך רוב המוסדות חילונים למהדרין. אמנם באלטנוילנד יחסי הדת והמדינה מתנהלים ללא עימות או רעש, ובישראל הם חלק מרכזי מהדיון הפוליטי והציבורי, אך בסך הכל בתחום הזה דומה אלטנוילנד לישראל.

מבנה פיזי

מאחר והחברה החדשה שמתאר הרצל איננה בדיוק מדינה, ייתכן שלחברה אין גבולות. גם אם ישנם גבולות, בספר מתוארות ערים בלבנון ובסוריה דהיום כחלק מהחברה החדשה:

”...צור, צידון ובערים אחרות לצד מסילת הברזל המוליכה אל הפרת, כמו דמשק ותדמור.”²⁴¹

כמו כן, מוזכרות התיישבויות כפריות גם ממזרח לירדן:

²³⁸ הרצל, **מדינת היהודים**, ירושלים, 1985, עמ' 66-65

²³⁹ הרצל, עמ' 145

²⁴⁰ הרצל, עמ' 192, העיר ירושלים מקבלת את השבת, מתוארים שומרי המסורת.

²⁴¹ הרצל, עמ' 57

”הכפר החדש, דגם שחוזר שוב ושוב בפלשתינה, ממערב וממזרח לירדן.”²⁴²

נראה שהחברה החדשה משתרעת על כחצי מהסהר הפורה, מחופי הים-התיכון עד נהר הפרת, והערים המרכזיות בה הן חיפה, צור, צידון, דמשק ותדמור. נראה שירושלים, על אף מרכזיותה הסמלית, היא לכל היותר עיר ספר בינונית.

באלטנוילנד מתוארת החקלאות בחברה החדשה בפירוט רב²⁴³ ומתבצע ייעור השטחים הצחיחים. לפי תיאוריו של הרצל רבים מאנשי החברה החדשה עוסקים בחקלאות במלאכה. נראה שמספר בעלי המקצועות החופשיים נמוך, והסוחרים הקטנים לא רצויים וכמעט ולא קיימים.²⁴⁴

מבחינה תשתית, הרצל מתאר כבישים נוחים ומהירים, מערכת רכבות מסועפת ובינלאומית,²⁴⁵ ובו בזמן מערכת רכבות פנימית נקייה ומסודרת.²⁴⁶ מערכת החשמל מתבססת בעיקר כל כוח הידרו-אלקטרי, המגיע מנחלי הירדן, הלבנון, ומתעלת הימים.²⁴⁷ בים המלח מוקמים מפעלי אשלג אדירים, השולטים בשוק הבינלאומי.²⁴⁸

אם כן, במה דומה מדינת ישראל דהיום לחברה החדשה הזו?

מבחינת גבולות, מדינת ישראל 'המוסכמת' לא שולטת אף בכל ארץ ישראל שממערב לירדן. גם אם נחשיב את הגולן ויהודה ושומרון ככלולים בישראל, עדיין שטחה של זו קטן בהרבה משטחה של החברה החדשה.

בניגוד לחברה החדשה, בה העיר הגדולה והמרכזית, וכנראה גם עיר הבירה,²⁴⁹ היא חיפה, בישראל הבירה הרשמית היא ירושלים, שהיא העיר הגדולה בישראל, אך בלי ספק העיר המרכזית בישראל היא תל אביב, שהוקמה בזמן שנכתב הספר, ושמה מבוסס על שמו.²⁵⁰

²⁴² הרצל, עמ' 97

²⁴³ מוזכרים גידולי חיטה ושעורה, תירס, פרג וטבק (עמ' 105) פרדסים, עגבניות, ארטישוקים, מלונים, אפונה ירוקה ושעועית (עמ' 97) ענבים, רימונים, תאנים, בשמים, מרעה ותעשיית חלב. (עמ' 100)

²⁴⁴ הרצל, עמ' 80-79

²⁴⁵ הרצל, עמ' 67

²⁴⁶ הרצל, עמ' 103

²⁴⁷ הרצל, עמ' 96

²⁴⁸ הרצל, עמ' 131

²⁴⁹ ניתן להבין זאת מריבוי משרדי הממשלה שבה. הרצל, עמ' 58-57

²⁵⁰ בתרגומו של סוקולוב **תל אביב**, ורשה, 1901, תל אביב היא הארץ הישנה-חדשה.

בישראל החקלאות שונה מהתיאור באלטנוילנד,²⁵¹ ומספר העובדים בה נמוך.²⁵²
העסקים הקטנים בישראל פורחים²⁵³ בניגוד לשאיפה באלטנוילנד.

בישראל יש כבישים מהירים ונוחים, וגם פקקי תנועה אדירים. התחבורה הציבורית בישראל בפיגור לעומת שאר המדינות המפותחות,²⁵⁴ והיא איננה צומת תחבורה ומסחר בינלאומי. תעשיית המים בישראל אמנם מפותחת, אך לא בתחום ייצור החשמל, אלא בתחום התפלת המים והשימוש היעיל בהם. תעלת הימים אמנם לא קיימת, אך ירדן, ישראל, והרשות הפלסטינית חתמו על הסכם והוציאו מכרז להקמתה.²⁵⁵

אם כן, באופן כללי, בנתונים פיזיים, כלכליים ותעסוקתיים, החברה החדשה שונה מישראל.

סיכום

באלטנוילנד תוארה מדינת יהודים חדישה, שתקום מתוך עפר העבר ותיצור חברה מוסרית ומצליחה. בדקנו כמה דומה החברה החדשה הזו למדינת היהודים שאכן קמה בארץ ישראל. ראינו שבין החברה החדשה למדינת ישראל יש נקודות שוני ונקודות דמיון. מדינת ישראל לא קמה ומתקיימת כמו החברה החדשה, היחס לערבים בה שונה, התרבות והלשון במדינה הם עבריים-מקוריים ולא מועתקים, והמבנה הפיזי שונה לחלוטין. אך בכל זאת- עצם חיזוי קיומה של מדינה יהודית הוא מדהים, שלא לדבר על כך שהחברה החדשה דומה למדינת ישראל בצורת השלטון, בצורה הכלכלית וביחסי הדת והמדינה. חזון זה, יובל לפני התגשמותו, מרשים מאוד. באופן כללי יש דמיון רב בין מדינת ישראל לחברה החדשה.

²⁵¹ משרד החקלאות, "החקלאות והכפר בישראל". באינטרנט:
http://www.moag.gov.il/yhidotmisrad/reshut_techun/techun_kafri/tochnit_leumit/SiteAssets/Pages/ogdan_mipuy/mediniut_tichnun_kerechA_doch1.pdf

²⁵² הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, "הודעה לעיתונות", "1% מהעובדים בישראל עוסקים בחקלאות", באינטרנט:
http://www.cbs.gov.il/reader/newhodaot/hodaa_template.html?hodaa=201220357

²⁵³ כחמישים אחוז מהעסקים בישראל, ו-77 אחוזים מהמשרות החדשות בישראל מגיעות מהם. "דוח תקופתי מצב העסקים הקטנים והבינוניים בישראל 2013-2014", באינטרנט:
http://www.economy.gov.il/Publications/PressReleases/Documents/small%20buisness_14_4.pdf

²⁵⁴ "ההשקעה בתחבורה הציבורית בישראל נמוכה ב-86% מהמוצע העולמי". באינטרנט:
<http://www.energianews.com/article.php?id=17040>

²⁵⁵ אורה קורן, "תעלת הימים יוצאת לדרך". באינטרנט:
<https://www.themarker.com/dynamo/environment/1.2185584>

סיכום החלק השלישי

כפי שראינו, ההתקדמות הטכנולוגית שתוארה ב-1984 התרחשה, אך העולם הערכי הדוגל בצמצום החופש ובשינוי הידע רחוק ממנו עד מאוד. באלטנוילנד לעומת זאת, הערכים המובעים, הפמיניזם והסוציאליזם התגשמו באופן מרשים, וכן מדינת היהודים הקיימת דומה באופן מפליא לחברה החדשה.

נראה שבאופן כללי חזונו הפסימי שמובע ב-1984 לא התגשם, בעוד זה האופטימי המוצג באלטנוילנד התקיים כמעט במלואו. כעת נעבור לחלק בו תסוכם העבודה ויוסקו המסקנות. בחלק זה ננסה להבין מדוע 1984 רחוק מאוד מהתגשמות, בניגוד לאלטנוילנד, שהתקרב מאוד למציאות, וננסה להבין את הקשר בין הערכים ובין הספרים עצמם למידת ההתגשמות הנ"ל.

על שני מגדלורים של אנושיות –

סיכום ומסקנות

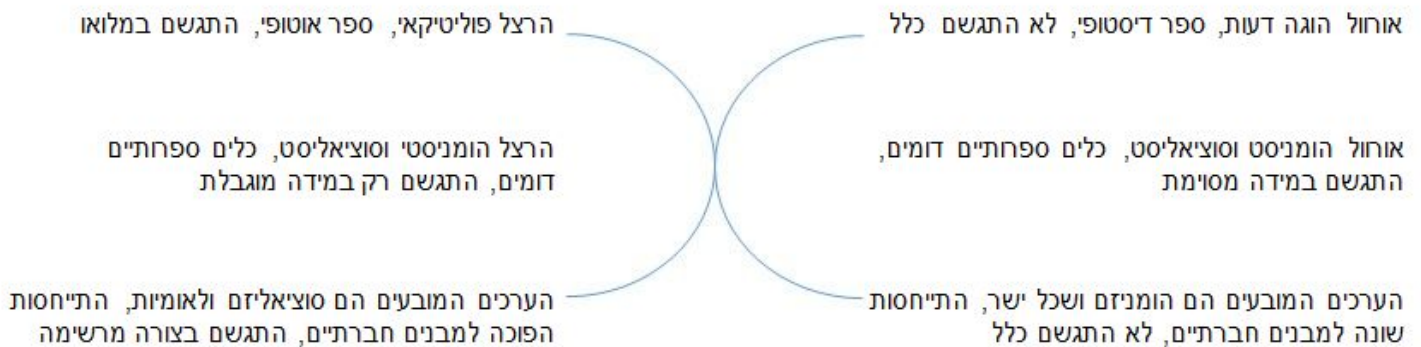
בתחילת העבודה טענתי לקשר בין הערכים המגולמים בספרים ובמוטיבים המופיעים בספרים, לבין התגשמותם, 'הלכה למעשה' במציאות. כדי לקשור את הקצוות אסכם בתחילה את העבודה באופן כללי, ואז אפנה לניתוח התוצאות.

בחלקה הראשון של העבודה הצבעתי על ערכי-היסוד הניבטים מתפיסת עולמם של אורוול והרצל. מצאתי כי אורוול אחז בערכי ההומניזם, הסוציאליזם וברעיון 'השכל הישר'. הרצל, מהצד השני, האמין בדומה לאורוול בהומניזם ובסוציאליזם, אך בשונה ממנו, רעיון הלאומיות עומד אף הוא במרכז תפיסת עולמו. ב-1984 עצמו מובעים בעיקר הערכים ההומניזם והשכל הישר, והסוציאליזם נדחק הצידה. באלטנוילנד מובעים בעיקר הסוציאליזם והלאומיות.

השוואה בחלקה השני של העבודה בין המאפיינים החיצוניים, (כוונת הסופרים, תפקידם והשפעת הספרים) השימוש במוטיבים ספרותיים, והיחס למבנים חברתיים בשני הספרים, העלתה שבעוד המאפיינים החיצוניים והמוטיבים הספרותיים של הספרים דומים מאוד, ההתייחסות למבנים חברתיים שונה ואף הפוכה.

בחלקה האחרון של העבודה בדקתי האם ועד כמה התגשמו תחזיות הספרים במועד הנקוב, (1984 ו-1923) ובימינו אנו. דומה שבעוד התחזית הטכנולוגית היומרבית ב-1984 התגשמה במלואה, הרי שהעולם הממושטר, המיסטי וחסר החופש לא התגשם. באלטנוילנד, מאידך, דווקא התחזיות הערכיות מרחיקות הלכת התגשמו כמעט במלואן – פעמים להלכה ופעמים למעשה, ומדינת היהודים הקיימת דומה באופן מפתיע לחברה החדשה שנוסדה באלטנוילנד.

מבחינה "גרפית" במהלך העבודה מתקיים תהליך בצורת 'שעון-חול' המצביע על תנועת הדמיון בין שני החיבורים:

במבט מרחוק נראה שהספרים שונים מאוד – 1984 מתאר עולם דיסטופי, ואילו אלטנוילנד מספר על עולם אוטופי. גם הסופרים, חשבתי כתוצאה מחוסר ידיעה, מחזיקים בערכים שונים.²⁵⁶ בנוסף, בעוד העולם של 1984 רחוק מאוד מעולמנו היום, מדינת ישראל, הדומה מאוד לחברה החדשה, חיה וקיימת. יחד עם זאת, כבר בתחילת העבודה היה נדמה לי ששני החיבורים הולכים בצוותא ומשמשים כשני מגדלורים ביחס לאדם, החברה ויחסי הגומלין שביניהם.

כעבור כמה זמן דעתי השתנתה, וחשבתי ששני הספרים למעשה דומים מאוד. אורוול והרצל מחזיקים כמעט באותם הערכים, המאפיינים החיצוניים והמוטיבים הספרותיים דומים מאוד, וראיתי שמידת ההתגשמות של 1984 דומה למידת ההתגשמות של אלטנוילנד.

בסוף העבודה שיניתי את דעתי שוב. על אף שערכיהם של הסופרים דומים מאוד, הערכים המובעים בספרים לא חופפים. היחס למבנים חברתיים הפוך, ומידת ההתגשמות של 1984 פחותה בהרבה ממידת ההתגשמות של אלטנוילנד. אך תחושת המגדלורים נותרה – ההרגשה ששני החיבורים מתווים דרך ומאירים לאדם בכיוון מסוים לא פגה.

אז מה בעצם מאפיין את הקשר בין כל מה שדובר בו עד עתה לבין ההתגשמות עצמה?

מסקנתי היא ש-1984 ואלטנוילנד מייצגים שני מגדלורים. 1984 הוא בבחינת 'מגדלור מתריע', המזהיר את האנושות שלא להתקרב לתחום המסוכן בו הוא שוכן, אל 'שערי הגיהנום'. אלטנוילנד לעומתו הוא כמו 'מגדלור מזמין', הקורא לאנושות להתקרב ולבוא אל הארץ המובטחת, אל המציאות האוטופית שהוא טוען שיכולה להתגשם, אל 'שערי גן-העדן'.

²⁵⁶ כאן נפלתי בעניין בו נפלו רבים – חשבתי שאורוול קפיטליסט. ראו בחלק הראשון, 'סוציאליזם'.

המגדלורים נבנו למטרות שונות- ושתייהן הושגו. מנקודת המבט של מדעי החברה והרוח, ניתן להצביע על כך שהאנושות נוטה לדחות את תפיסות העולם שעולות מתוך המשטר בחיבור 1984, ונוטה לאמץ את הרעיונות העולים מתוך אלטנוילנד. מטרות שני הסופרים הושגו במידה מסוימת- האנושות לא הגיעה לגורל האומלל של העולם המוצג ב-1984, והתקרבה לעולם הטוב המתואר באלטנוילנד.

כפי שהראנו בגוף העבודה שהאוטופיה והדיסטופיה מוגדרים כהפכים, ובכל זאת הם דומים מאוד, כך כאן, אף על פי שהחיבורים הפוכים- 1984 הוא מגדלור שלילי ואלטנוילנד הוא מגדלור חיובי, החיבורים עצמם, המגדלורים עצמם, דומים מאוד. שניהם מנסים להציל את הספינה שבים.

נספחים

עלילת אלטנוילנד

אלטנוילנד, מאת תיאודור הרצל, נכתב בין השנים 1902-1899 ופורסם ב-1902. הספר מתאר את המדינה האוטופית שדמיין הרצל שתיוסד בארץ ישראל בידי היהודים.

עלילת הספר מציגה אינטלקטואל יהודי-וינאי צעיר בשם פרידריך לֶוֹנְבֶּרְג שמתייאש מחייו בתוצאה מכישלון רומנטי, ומחליט לצאת למסע אל אי-פרטי יחד עם קינגסקרוט, חברו האמריקאי ושונא-האנושות. לפני שהוא יוצא הוא מציל ממוות ברעב את הנער דוד ליטבק ומשפחתו.

בדרך לאי הבודד בו מתכננים פרידריך וקינגסקרוט לברוח מהעולם הם עוברים בארץ-ישראל של שנת 1903 ורואים ארץ ענייה ולא-מפותחת.

לאחר 20 שנה של בידוד באי (בשנת 1923) חוזרים שני הנוסעים לארץ ישראל ועוגנים בחיפה, שם הם פוגשים בדוד ליטבק, הנער שפרידריך הציל, שהפך לאיש מכובד, ויוצאים איתו למסע תענוגות בארץ ישראל החדשה, שהשתנתה ללא היכר בעקבות חזרתו של העם היהודי אליה. החברה החדשה בנתה מחדש את ערי הארץ, והקימה בה חברה סוציאליסטית-קהילתית למופת.

החבורה מסיירת בחיפה ומבקרת באופרה, לאחר מכן נוסעת לכפר-חדש, שם מתקיימת עצרת-בחירות בה מתעמת ליטבק עם נציג מפלגתו של ד"ר גייר, מפלגה גזענית המבקשת לשלול את זכויות הלא-יהודים בחברה החדשה, וליטבק מצליח לשכנע את תושבי הכפר.

לאחר מכן ממשיכה החבורה לטבריה, ובביתם של אביו ואימו החולה של ליטבק נערך ליל הסדר, שלאחריו מאזינה החבורה לתקליט המתאר כיצד נוסדה החברה החדשה. במהלך העלילה מתעורר קשר רומנטי בין פרידריך ומרים, אחותו של דוד ליטבק, וקינגסקרוט נקשר בנפשו עם פרידריך הקטן, בנו של דוד ליטבק.

לאחר מכן מסיירת הקבוצה בגולן, בבקעה ובים המלח, ועולה לירושלים. שם פרידריך הקטן נחלה, ולבסוף מבריא בעזרתו של קינגסקרוט. החבורה מבקרת בביתו של הנשיא, שנפטר כעבור זמן

קצר. בינתיים מנצחת מפלגתו של ליטבק בבחירות, ועכשיו נערך בית-הנבחרים לבחירת הנשיא החדש.

לאחר שמתברר שמצבה של אם משפחת ליטבק הורע, נוסעת כל החבורה לטבריה, להיפרד ממנה. שם הם מגלים, במברק מירושלים, כי דוד ליטבק נבחר לנשיא החברה החדשה. החבורה מודיעה על כך לאם בטרם מותה, והיא עוזרת לפרידריך ולמרים להכיר באהבתם. פרידריך וקינגסקרוט מחליטים שניהם להשאר בחברה החדשה.

עלילת 1984

הספר, שנכתב בשנת 1948 ופורסם ב-8 ביוני 1949, הוא מעין חזיון-בלהות של הכותב, ג'ורג' אורוול, לשנת 1984. בשנה זו העולם מחולק לשלוש מעצמות-על הנלחמות זו בזו ללא הרף: האחת היא אוקיאניה, בה מתרחשת העלילה, וכן איסטאסיה ואיראסיה.

עולם הסיפור

גיבור הספר, וינסטון סמית, חי ב'אוקיאניה', מדינה טוטליטרית שבה האזרחים נמצאים תחת עינו הפקוחה של 'האח הגדול', ראש המפלגה. ההיסטוריה משוכתבת לפי צורכי ההנהגה, והשפה המדוברת מותאמת לצורכי המפלגה. השפה מכונה 'שיחדש' (Newspeak), ומטרתה להגביל יכולת החשיבה של תושבי אוקיאניה.

בעולם הקודר המתואר בספר אין לאדם חופש מחשבה. הוא מצווה לפעול כפי ש'האח הגדול' רוצה, על מנת לרצות את המפלגה. מסך הטלסקרין (Telescreen, מכשיר הפיקוח) נמצא בכל פינה, ועינו של האח הגדול פקוחה תמיד. הוא מסוגל לראות הכול, לשמוע הכול, וכל סטייה ולו הקטנה ביותר – עלולה להביא על הסוטה את יד המפלגה.

המפלגה, שתורתה הרוחנית היא ה'סוצאנג' (IngSoc), מלמדת את תושביה להשתמש ב'דוחושב' (doublethink), האומנות העדינה של חשיבת דבר והיפוכו בעת ובעונה אחת, באמצעותה ניתן להבין את עקרונות המפלגה.²⁵⁷

²⁵⁷ מלחמה היא שלום, חירות היא עבדות, בערות היא כוח

עלילת הסיפור

גיבור הספר, וינסטון סמית, הוא עובד במינסטריון האמת שמטרתו לסלף את העבר. הוא מתנגד בנפשו למפלגה, אך חושש להוציא ולו קול מחאה קל. הוא מוצא כבעלת ברית וכאהובתו את ג'וליה, העובדת גם היא במינסטריון האמת. הם יוצרים קשר, ומצליחים להיפגש ולשכב בפינות סודיות הרחק מהעיר.

וינסטון שם לב גם לאובריאן, בכיר במפלגה שוינסטון ראה ניצוץ של תבונה בעיניו. ג'וליה ווינסטון יוצרים בחשך עם אובריאן, המספר להם על המחותרת ועל העומד בראשה ומצרף אותם אליה. אובריאן מביא להם את המסמך המכונן של תנועת המחותרת, המציג את פניה האמיתיות של המפלגה. לאחר מכן ג'וליה ווינסטון מוסגרים לידי המפלגה בידי אובריאן שהתברר כתומך נלהב של המפקדה שעקב אחריהם זמן רב.

במינסטריון האהבה וינסטון מעונה על ידי אובריאן, והם מדברים רבות במהות האדם, האמת, והמפלגה. בסיום העינויים מוכנס וינסטון לחדר 101, בו הוא מעונה על ידי הדבר ממנו הוא מפחד יותר מכל – עכברושים. באימתו הוא בוגד בג'וליה, ומוכן באמת ובתמים למסור אותה לידי העכברושים במקומו. אובריאן, ששבר את ג'וליה ווינסטון, משחרר אותם, והם נפגשים כשברי כלים. הם כבר לא מסוגלים לאהוב אחד את השני. הספר מסתיים כשוינסטון מאושר, ואוהב את האח הגדול.

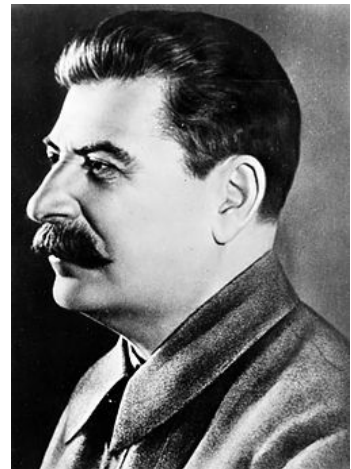
תמונתו של טרוצקי

”יהודי כחוש... ובקצהו זקן תיש קטן – פנים נבונות... חוטם ארוך ודק שזוג משקפיים מזדקר סמוך לקצהו.”²⁵⁸

²⁵⁸ אורוול, עמ' 13, התמונה מתוך ויקיפדיה.

תמונתו של סטלין

”פנים של אדם בן ארבעים-וחמש, שפמו עבות ושחור ותארו חסון...”²⁵⁹

5=2+2

בשנת 1928 יצאה תוכנית חמש-השנים הראשונה של ברית המועצות. יעדיה השאפתניים, להפוך את ברית המועצות למעצמה כלכלית, לא התגשמו. אך מנהלי התוכנית ידעו שאם ידווחו על כך שהמציאות לא תואמת את התוכנית, הם יואשמו בבגידה ובהרס כלכלי. לכן, בעקבות הערכות מוטעות, היה נראה כעבור שנתיים שהתוכנית תצליח להגיע לידיה תוך ארבע שנים, במקום חמש כפי שהיה צפוי. ואכן, ב-1933 הכריז סטלין על מילוי יעדי התוכנית, על אף שהדברים היו שקר מוחלט. לקראת ההכרזה הנ”ל יצר התעמולן יעקב גומינר את הכרזה, שבה כתוב: ”ארתימטיקה של התוכנית ושל התלהבות העובדים.”

ייתכן ואורוול הושפע מסיפור זה בשימושו בסיסמה 5=2+2, המבטאת בדרך נהדרת את השקר הטמון בכל משטר טוטליטרי.

²⁵⁹ אורוול, עמ' 5. התמונה מתוך ויקיפדיה.

ביבליוגרפיה

מקורות כתובים בעברית

- אבינרי, ש' (1997) **דרכו של הרצל לגיבוש תודעה לאומית יהודית** אלפיים, כתב עת רב-תחומי לעיון, הגות וספרות, כרך 15
- אבינרי, ש' (1999) **הרעיון הציוני לגונויו תל אביב**, ספריית אופקים ועם עובד.
- אבינרי, ש' (2007) **הרצל** ירושלים, מרכז זלמן שזר.
- אהרוני, ש' וא' (2000) **ישראל 2000** תל אביב, מקסם.
- אורוול, ג' (2017). **1984** (תרגום: ג' אריוך) תל אביב, עם עובד.
- אורוול, ג' (1984) **מדוע אני כותב** (תרגום: א' ברוידא) תל אביב, עם עובד.
- אורוול, ג' (2012) **מחווה לקטלוניה** (תרגום: י' מילוא) תל אביב, עם עובד וספריית אופקים.
- אורוול, ג' (2005) **מתחת לאף שלך** (תרגום: י' וינטר-שגב) תל אביב, דביר.
- אילון, ע' (1976) **הרצל** תל אביב, עם עובד
- איזנשטדט ש' נ' (1978) **מדינה וחברה** תל-אביב, עם עובד.
- אפשטיין, א' ד' (2002) **ג'נוסייד : טיהורים פוליטיים ואתניים בברית המועצות, 1918-1953** רעננה, הוצאת האוניברסיטה הפתוחה.
- ארקין, א' (2010) **משני קצות הגשר הציוני** עת-מול, כרך 210
- בוימל, י' (2002) **הממשל הצבאי ותהליך ביטולו** המזרח החדש, כרך 43
- בן-ישראל, ח' (2004) **בשם האומה** ירושלים, אוניברסיטת בן גוריון בנגב.
- גולדמן, י' (2012) **הקיבוץ כאוטופיה** תל אביב, מודן.
- גולדשטיין, י' (2011) **אחד העם והרצל: המאבק על אופייה הפוליטי והתרבותי של הציונות בצל פרשת אלטנוילנד** ירושלים, מרכז זלמן שזר.
- גינצברג, א' צ' (1902) **אלטניילנד** השילוח כרך 10 חוברת ו'.
- דון-יחיא א' וליבמן י' (1984) **הדילמה של תרבות מסורתית במדינה מודרנית: תמורות והתפתחות ב'דת האזרחית' של ישראל** מכון הנרייטה סאלד.
- הרמן, ת' (2016) **מדד הדמוקרטיה הישראלית** ירושלים, המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- הרצל, ת' (2007). **אלטנוילנד** (תרגום: מ' קראוס) תל-אביב, בבל.
- הרצל, ת' (1898) **הגיתו החדש** (תרגום: ר' בריינין) ורשה, אחיאסף.

הרצל, ת' (1960) **כתבי הרצל, כרך 7 – בפני עם ועולם, א: נאומים ומאמרים ציוניים 1895-1899**, (תרגום: י"ה ייבין, ח' אייזאק וש' מלצר) ירושלים, הספרייה הציונית.

הרצל, ת' (1985) **מדינת היהודים** (תרגום: מ' יואלי) ירושלים, הספרייה הציונית.

הרצל, ת' (1997) **עניין היהודים: ספרי יומן 1895 – 1904** (תרגום: י' ונקרט ומ' היימן) ירושלים, מוסד ביאליק והספרייה הציונית.

הרצל, ת' (1901) **תל אביב** (תרגום: נ' סוקולוב) ורשה, הוצאת האורגניזציה הציונית הרוסית.

זיו, נ' וישובי, נ' (1996) **זכויות האדם בישראל – תמונת מצב** תל אביב, הוצאת האגודה לזכויות האזרח בישראל.

יונה, י' (2007) **בזכות ההבדל – הפרויקט הרב-תרבותי בישראל** תל אביב, הקיבוץ המאוחד.

יעבץ, צ' (2002) **אז ועתה: שנאת ישראל בימי קדם** תל אביב, דביר.

מלאך, א' (2017, 7 במאי) **הרצל במקדש** מקור ראשון מוסף שבת, עמ' 6, 15-14

מלכין, י' (2000) **במה מאמינים יהודים חילונים** תל אביב, ספריית פועלים.

פנסלר, ד' י' (2001) **תכנון האוטופיה הציונית** (תרגום: י' עמנואל) ירושלים, יד יצחק בן-צבי ואוניברסיטת בן-גוריון בנגב.

פרליס, א' (5/3/1971) **1984 לאורוול** דבר, עמ' 13.

קארפי ד' ורצבי ש' (1998) **הציונות, כרך כ"א, 1998**, תל אביב, אוניברסיטת תל אביב.

קימרלינג, ב' (1995) **בין מדינה לחברה: סוציולוגיה של הפוליטיקה** תל אביב, האוניברסיטה הפתוחה.

רפ, א' (1991) **הומאניזם – הרעיון ותולדותיו** תל אביב, משרד הביטחון.

שקולניקוב, ש' ווינריב, א' (1996) **פילוסופיה יוונית רעננה**, האוניברסיטה הפתוחה.

מקורות כתובים באנגלית

Aristotle (2011) **De Anima: On the Soul**, (M' Shiffman) Newburyport, Focus Publishing/R. Pullins Co.

Markwick, R' G' (2001) **Rewriting history in Soviet Russia**, London, Palgrave Macmillan UK.

Ricks, T' (2017) **Churchill and Orwell: The Fight for Freedom**, London, Teknik.

מקורות אינטרנטיים בעברית

אבינרי, ש' (1986) **האוטופיה הציונית של הרצל – החלום ושברו מתוך אתר יד יצחק בן צבי**.²⁶⁰
 דלה-פרגולה, ס' (2003) **דמוגרפיה יהודית, עובדות, אתגרים, סיכויים** מתוך אתר הספרייה
 הלאומית של מט"ח.²⁶¹

הרצל, ת' (2014) **תקותנו מ תוך אתר פרויקט בן-יהודה**.²⁶²

ירדני, ע' (2014) **האומה בהיסטוריה, אנתוני ד' סמית' מתוך אתר spitball**.²⁶³

כהנא, נ' (1948) **השתתפות נשים בפוליטיקה : המקרה של המאבק על זכות ההצבעה לנשים**
 מלאך, א' (2012) **לאומיות יהודית מתוך אתר המכללה למדינאות**.²⁶⁴

בתקופת היישוב, 1919-1926 מתוך אתר ספריית יונס וסוראיה נזריאן אוניברסיטת חיפה.²⁶⁵

פרימר, א' (2005) **נשים בתפקידים ציבוריים בתקופה המודרנית** מתוך אתר דעת.²⁶⁶

צבן, י' (2010) **יום האישה הבינלאומי** מתוך אתר גדי טאוב.²⁶⁷

שלהבת, ר' (2017) **היום לפני: גם אנחנו אוהבים את האח הגדול** מתוך אתר מכון דוידסון.²⁶⁸

מקורות אינטרנטיים באנגלית

אורוול, ג' (1944) **a letter to Noel Willmet**, מתוך אתר Open Culture²⁶⁹
 הל, ג' ל' (1971) **The Humanism of George Orwell** מתוך אתר University of North
 Texas.²⁷⁰

http://www.ybz.org.il/_Uploads/dbsAttachedFiles/Article_40.7.pdf²⁶⁰

<http://lib.cet.ac.il/pages/item.asp?item=20709>²⁶¹

http://benyehuda.org/herzl/herzl_075.html²⁶²

<https://heb.spitball.co/item/%D7%90%D7%95%D7%A0%D7%99%D7%91%D7%A8%D7%A1%D7%99%D7%98%D7%AA-%D7%91%D7%A8-%D7%90%D7%99%D7%9C%D7%9F/61061/%D7%9E%D7%92%D7%93%D7%A8-%D7%95%D7%9C%D7%90%D7%95%D7%9E%D7%99%D7%95%D7%AA/158663/%D7%90%D7%A0%D7%AA%D7%95%D7%A0%D7%99-%D7%A1%D7%9E%D7%99%D7%AA-%D7%94%D7%90%D7%95%D7%9E%D7%94-%D7%91%D7%94%D7%99%D7%A1%D7%98%D7%95%D7%A8%D7%99%D7%94-%D7%9E%D7%A7%D7%95%D7%A6%D7%A8.docx/>²⁶³

http://data.statesmanship.org.il/pr/2013/LeumiutYehudit_12pt.pdf²⁶⁴

<http://digitool.haifa.ac.il/R/FJBYG4VSGKLNQVTENB8TDFNX5QBMUHUYKTFHJXVVNYM9UK4JM-00821>²⁶⁵

<http://www.daat.ac.il/DAAT///mishpach/maamad/nashim-2.htm>²⁶⁶

<https://web.archive.org/web/20160613055147/http://www.gaditau.com/hblog/?p=571>²⁶⁷

<http://davidson.weizmann.ac.il/online/sciencehistory/%D7%94%D7%99%D7%95%D7%9D-%D7%9C%D7%A4%D7%A0%D7%99-%D7%92%D7%9D-%D7%90%D7%A0%D7%97%D7%A0%D7%95-%D7%90%D7%95%D7%94%D7%91%D7%99%D7%9D-%D7%90%D7%AA-%D7%94%D7%90%D7%97-%D7%94%D7%92%D7%93%D7%95%D7%9C>²⁶⁸

<http://www.openculture.com/2014/01/george-orwell-explains-in-a-revealing-1944-letter-why-hed-write-1984.html>²⁶⁹

<https://digital.library.unt.edu/ark%3A/67531/metadc131467>²⁷⁰

Campbell D' (12/08/1988) **Somebody's Listening**, New Statesman.²⁷¹

Kohn H' **Nationalism** מתוך Britanica.²⁷²

Osborne, D' (2008) **North Korea: A Country Study** מתוך אתר ספריית הקונגרס.²⁷³

Hoyt, A' (2015) **How Socialism Works** מתוך אתר howstuffworks?²⁷⁴

Common sense, Merriam-Webster dictionary.²⁷⁵

http://new.duncan.gn.apc.org/menu/journalism/newstatesman/Somebody's_Listening.pdf²⁷¹

<https://www.britannica.com/topic/nationalism>²⁷²

<http://cdn.loc.gov/master/frd/frdcstdy/no/northkoreacountrooword/northkoreacountrooword.pdf>²⁷³

<https://money.howstuffworks.com/socialism.htm>²⁷⁴

[/https://www.merriam-webster.com](https://www.merriam-webster.com)²⁷⁵